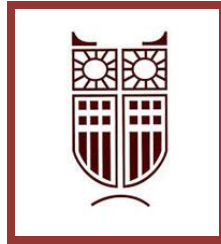

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»

Πολλαπλές ταυτότητες φύλου και νέες μορφές ρατσιστικών ποινικών αδικημάτων.
Μια ποιοτική διερεύνηση.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Χριστίνα- Ευαγγελία Σπηλιωτοπούλου

Τριμελής επιτροπή:

Ιωάννα Τσίγκανου, Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας, Διευθύντρια Ερευνών Εθνικού Κέντρου
Κοινωνικών Ερευνών (Επιβλέπουσα)

Αντώνης Μαγγανάς, Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Γρηγόρης Λάζος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Αθήνα, 2017

Copyright© Χριστίνα- Ευαγγελία Σπηλιωτοπούλου, 2017

All rights preserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα.

*Είσαι για λύπηση της λεν, μα δε λυπάται
Παλιές αγάπες χρυσαλίδες, που την πάτε;
Μ' ένα φουστάνι αδειανό στο ξεροβόρι
Τη λένε Εύα κι ήτανε αγόρι*

Ελένη Φωτάκη, Λένα Πλάτωνος, για την παράσταση «Τη λένε Εύα»

Prejudice is the child of ignorance.

William Hazlitt

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ πολύ εκ βαθέων...

Την οικογένεια μου, για την αυταπάρνηση, την αγάπη και την πίστη τους σε μένα, και ιδίως τον πατέρα μου, που μου έμαθε από νωρίς ότι ποτέ δεν χάνεται εκείνος που αγαπάει αυτό που κάνει. Τους ανθρώπους που μου παραχώρησαν τις συνεντεύξεις, οι οποίοι μου εμπιστεύτηκαν, χωρίς να με γνωρίζουν, ένα κομμάτι απ' τη ζωή τους.

Την τριμελή επιστροπή: τους Καθηγητές Αντώνη Μαγγανά και Γρηγόρη Λάζο, για την επιστημονική συμβολή, και κυρίως την επιβλέπουσα μου, Δρ. Ιωάννα Τσίγκανου, για την αμέριστη στήριξη και την ευκαιρία να ασχοληθώ με ένα τόσο ακανθώδες και ιδιαίτερο επιστημονικό θέμα.

Τους δικηγόρους και φίλους Πέτρο Καραχρήστου και Χρήστο Σπύρου. Τον πρώτο, για την θαλπωρή με την οποία περιέβαλε το «αναγνωστήριο» που στέγασε για μεγάλο διάστημα τη συγγραφή. Τον δεύτερο, διότι χωρίς τη βοήθειά του, η εργασία αυτή θα ήταν σημαντικά λιγότερη.

Όλους τους φίλους που ήταν πάντα διαθέσιμοι να ακούσουν τους προβληματισμούς μου και να δώσουν με χαρά τη συμβουλή τους.

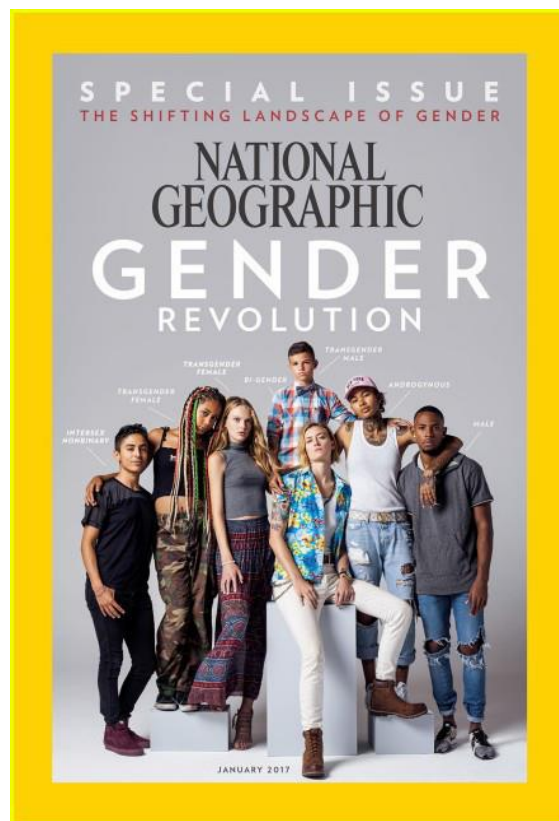
Τη δεύτερη οικογένεια μου: τον Γιάννη Μαυρέλο, δια βίου συνοδοιπόρο· την Εύη Τσεκούρα, για τις εμπνευσμένες ημέρες, τα αγχολυτικά βράδια και τις «ενδοσκοπικές» συζητήσεις· την Αγγελική Πεπόνη, για την υπομονή να με κερδίσει και το πείσμα να μην με εγκαταλείψει ποτέ. Χωρίς εσάς, αυτή η εργασία δε θα είχε γίνει.

Από το τότε...

Sylvia Rivera και Marsha Johnson

στο τώρα...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
ΜΕΡΟΣ 1 ^ο	12
Α. ΠΟΛΛΑΠΛΕΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΦΥΛΟΥ – ΟΡΟΛΟΓΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ.....	12
1. Ορολογία.....	12
1.1. Σεξουαλικός προσανατολισμός/Σεξουαλικότητα (sexual orientation/sexuality).....	13
1.2. Ομοφυλοφιλία (homosexuality).....	14
1.3. Φύλο (gender)/ Ταυτότητα φύλου (gender identity).....	16
1.4. Διεμφυλικά/τρανς (transgender) άτομα	19
1.5. Μεσοφυλικά (Intersex) άτομα	21
2. Σταθμοί της τρανς ιστορίας: πρόσωπα και τοποθεσίες, πολιτική και τέχνες.....	22
2.1. Διεθνώς	22
2.1.στ. Τρανς άτομα στην πολιτική	27
2.1.ζ. Τρανς στις τέχνες	28
2.1.η. Αναγνώριση τρανς προσωπικοτήτων	30
2.2. Ελλάδα.....	31
2.2.α. Γέννηση και εξέλιξη του ΑΚΟΕ – έκδοση του περιοδικού ΑΜΦΙ.....	32
2.2.β. Τρανς στις τέχνες.....	32
Β. ΤΟ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ.....	35
1. Εγκληματολογική προσέγγιση.....	35
1.1. Ορισμός ρατσιστικού εγκλήματος.....	35
1.2. Εννοιολογική και Θεωρητική ανάλυση του εγκλήματος.....	35
1.2.α. Στοιχεία που συγκροτούν το έγκλημα	35
1.2.β. Η έννοια του μίσους.....	36
1.2.γ. Τυπολογία κινήτρων	39
2. Νομική ανάλυση	41

2.1. Διεθνές Δίκαιο	41
2.2. Ενωσιακό Δίκαιο	42
2.3.Ελληνικό Ποινικό Δίκαιο.....	44
Γ. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΤΡΑΝΣΦΟΒΙΚΟΥ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ	51
1. Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας	51
1.1. Γενικά.....	51
1.2. Περιστατικά σχετιζόμενα με την ταυτότητα φύλου.....	53
1.3. Συνολική εκτίμηση των εκθέσεων	57
1.4. Καταγραφή περιστατικών Ρατσιστικής βίας από την Ελληνική Αστυνομία.....	58
2. Ακαδημαϊκές έρευνες.....	58
2.1. «Transphobic Hate Crime in the European Union».....	59
2.2. «Injustice at every turn: A Report of the National Transgender Discrimination Survey».....	60
2.3. «Trans Mental Health and Emotional Wellbeing Study»	62
2.4. «Being Trans in the European Union».....	63
A. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	67
1. Λόγοι επιλογής του θέματος.....	67
2. Διαδικασία εκπόνησης της εργασίας	69
3. Δυσκολίες κατά την εκπόνηση της εργασίας.....	71
4. Χαρακτήρας της έρευνας.....	71
5. Επιλογή μεθοδολογικών εργαλείων.....	73
5.1. Ποιοτική συνέντευξη	73
5.1.α. Γενικά	73
5.1.β. Η παρούσα έρευνα	75
5.2. Ανάλυση περιεχομένου.....	78
5.2.α. Γενικά	78
5.2.β. Η παρούσα έρευνα	80

B. ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ	82
1. Κοινωνικοδημογραφικό προφίλ.....	82
2. Αντίληψη για τον εαυτό και τη σεξουαλικότητα	83
3. Σχέση με το οικογενειακό περιβάλλον	91
4. Σχολικό περιβάλλον, φιλικός και εργασιακός περίγυρος	104
5. Όψεις θυματοποίησης – Η σχέση με την Αστυνομία	113
6. Απόψεις για τη ρητορική μίσους	125
7. Τελικές Παρατηρήσεις.....	129
ΜΕΡΟΣ 3ο.....	132
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	132
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	135
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	136
Ελληνόγλωσση.....	136
Ξενόγλωσση.....	138
ΠΗΓΕΣ.....	139
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	145

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία καταπιάνεται με τη διερεύνηση της σχέσης της ταυτότητας φύλου και του ρατσιστικού εγκλήματος. Στο πρώτο μέρος, επιχειρείται μια ολιστική προσέγγιση της έννοιας της ταυτότητας φύλου, μέσα από την έκθεση της σχετικής ορολογίας γύρω από την ανθρώπινη σεξουαλικότητα, τις επιστημονικές θεωρίες που έχουν διατυπωθεί σε σχέση με το φύλο και τα έμφυλα στερεότυπα, την ιστορική αναδρομή στη διαμόρφωση και ανάδειξη του ΛΟΑΤΚΙ κινήματος σε διεθνές και εγχώριο επίπεδο και την παρουσία διεμφυλικών προσωπικοτήτων στη δημόσια σφαίρα. Ακολουθεί η εγκληματολογική και ποινική ανάλυση του φαινομένου του ρατσισμού και του εγκλήματος μίσους που τελείται στη βάση της ταυτότητας φύλου, με ειδική έμφαση στα νομοθετήματα βάσει των οποίων το έγκλημα αυτό τυποποιήθηκε στο ελληνικό ποινικό δίκαιο. Στο τελευταίο κεφάλαιο του πρώτου μέρους, παρατίθεται μια σειρά ερευνών που συνδέουν τις δύο παραμέτρους και παρέχουν μια ευκρινή εικόνα για τη ζωή, τα είδη των αποκλεισμών και τις μορφές θυματοποίησης των διεμφυλικών ατόμων σε ΗΠΑ και Ε.Ε.. Παράλληλα, παρουσιάζονται οι επίσημοι φορείς καταγραφής των περιστατικών ρατσιστικής βίας, μεταξύ των οποίων και των επιθέσεων με τρανσφοβικό κίνητρο.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας αφιερώνεται στην ποιοτική έρευνα που εκπονήθηκε μέσω συνεντεύξεων από διεμφυλικά και non-binary άτομα. Κατόπιν της ενδελεχούς παρουσίασης των ποιοτικών μεθόδων που επιστρατεύτηκαν και των μεθοδολογικών βημάτων που ακολουθήθηκαν, έπεται η ανάλυση των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων σε θεματικές ενότητες, ώστε να αποκαλυφθούν μορφές ρατσιστικής συμπεριφοράς απέναντι στην έκφραση της ταυτότητας φύλου σε περιβάλλοντα πρωτογενούς και δευτερογενούς κοινωνικοποίησης. Τελικώς, τα πορίσματα της έρευνας διασταυρώνονται με την θεωρία και τα συμπεράσματα των ερευνητικών εκθέσεων που προηγήθηκαν.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: σεξουαλικότητα, ταυτότητα φύλου, ρατσισμός, εγκλήματα μίσους, θυματοποίηση

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κεντρικό δίπολο επί του οποίου δομείται η παρούσα εργασία είναι ο συσχετισμός της ταυτότητας φύλου και του ρατσιστικού εγκλήματος. Το θεωρητικό μέρος ξεκινά με την νεοείσακτη στις επιστήμες και την κοινωνία έννοια της ταυτότητας φύλου, η οποία προσεγγίζεται μέσω μιας ιστορικο-κοινωνικής ανάλυσης. Συγκεκριμένα, το περιεχόμενο του όρου και οι ψυχολογικές, κοινωνικές και ιστορικές του προεκτάσεις ξεδιπλώνονται μέσα από την ανάλυση της έννοιας του βιολογικού και του κοινωνικού φύλου, του σεξουαλικού προσανατολισμού και του σεξισμού, ως μια σχέση εξουσίας στην οποία καθυποτάσσεται το δίπολο των φύλων. Παράλληλα, η εργασία δεν περιορίζεται σε μια αμιγώς θεωρητική μελέτη αλλά προσεγγίζει τις εκφάνσεις της πραγματικής ζωής των τελευταίων δεκαετιών, στις οποίες αναδύονται προσωπικότητες που απέχουν από το cis-κανονικό πρότυπο. Μέσα από την επισκόπηση της πορείας εξόδου των διεμφυλικών ανθρώπων από την αφάνεια, αποσκοπείται η επιβεβαίωση κατ' αρχήν της ύπαρξής τους, η οποία συχνά αμφισβητείται ή λοιδορείται, και κατά δεύτερο λόγο, η ανάδειξη της κοπιώδους αλλά ακόμα ισχνής τους προσπάθειας στη διεκδίκηση μιας ισότιμης και αξιοσέβαστης συμμετοχής στη σύγχρονη κοινωνία.

Έτερο πόλο του παρόντος πονήματος αποτελεί το ρατσιστικό έγκλημα που κινητοποιείται συγκεκριμένα από προκαταλήψεις που αφορούν την ταυτότητα φύλου. Το φαινόμενο αντιμετωπίζεται πολυπρισματικά, από άποψη εγκληματολογικής θεωρίας, ποινικού δικαίου και αντεγκληματικής πολιτικής, καθώς στην ανάλυση συμπεριλαμβάνονται οι εκθέσεις καταγραφής του στην Ελλάδα από ανεπίσημους φορείς και από την Αστυνομία. Συμπληρωματικά, παρατίθεται μια σειρά ποσοτικών ερευνών με θέμα το τρανσφοβικό έγκλημα μίσους και τις συνθήκες ζωής των τρανς ατόμων στον σύγχρονο δυτικό κόσμο.

Πάνω στους δύο αυτούς πυλώνες εκπονήθηκε και η ποιοτική έρευνα που αποτελεί το δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας. Στόχος της υπήρξε η σε βάθος διερεύνηση των ρατσιστικών συμπεριφορών και της περιθωριοποίησης που αντιμετωπίζουν άτομα διεμφυλικά ή άτομα που δεν εμπίπτουν στο δίπολο των φύλων, κατά τη διάρκεια της πρωτογενούς και δευτερογενούς κοινωνικοποίησής τους. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις μορφές θυματοποίησης τους και στους λόγους καταγγελίας ή μη των τρανσφοβικών επιθέσεων. Μετά το τέλος της ποιοτικής έρευνας, τα βασικότερα πορίσματα συσχετίζονται με τα κυριότερα αποτελέσματα των

ποσοτικών ερευνών, ώστε να αναδειχθούν οι συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ Ελλάδας και εξωτερικού, καθώς και ανάμεσα στο μικροεπίπεδο και το μακροεπίπεδο.

Προτού ο αναγνώστης προχωρήσει στην ανάγνωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας, οφείλει να γνωρίζει τις πηγές έμπνευσης και τις βασικές επιδιώξεις της συγγραφέως. Το παρόν θέμα επιλέχθηκε με προσοχή κατόπιν παρατήρησης των εξελίξεων στη δημόσια σφαίρα· τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα πραγματοποιείται ένας ζοηρός και πολυφωνικός διάλογος γύρω από την ανθρώπινη σεξουαλικότητα και την νομική κατοχύρωση των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων και τρανς ατόμων στο γάμο, την οικογένεια, τον αυτοπροσδιορισμό και την ισότιμη μεταχείριση. Ταυτόχρονα, η ελληνική κοινωνία μαστίζεται από το φαινόμενο του ρατσισμού, το οποίο αναδείχθηκε κατά την τελευταία δεκαετία εξαιτίας της οικονομικής κρίσης που διατάραξε τις κοινωνικές ισορροπίες, και το οποίο στρέφεται κατά διάφορων κοινωνικών ομάδων. Ο ρατσισμός έχει απασχολήσει σοβαρά την Εγκληματολογία, όμως η αποτύπωσή του δεν έχει ολοκληρωθεί, καθώς αποτελεί ένα φαινόμενο σε εξέλιξη. Με βαθειά την πεποίθηση ότι η Εγκληματολογία είναι ένας επιστημονικός χώρος που οφείλει να παραμένει σε εγρήγορση, να ενσκήπτει σε σύγχρονα προβλήματα και να απαντά σε νεοσχηματισθέντα ερωτήματα, και με την ελπίδα ουσιαστικής συμβολής στο δύσκολο αυτό έργο, παραδίδεται το παρόν επιστημονικό εγχείρημα.

ΜΕΡΟΣ 1^ο

Α. ΠΟΛΛΑΠΛΕΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΦΥΛΟΥ – ΟΡΟΛΟΓΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

1. Ορολογία

Στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας επιχειρείται σκιαγράφηση της ταυτότητας φύλου ως πτυχής της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, η οποία δεν μπορεί παρά να ξεκινά με την εννοιολογική της προσέγγιση. Πρόκειται για μια διαδικασία αρκετά δύσκολη, για τη διεξαγωγή της οποίας είναι αναγκαίο να ληφθούν υπόψη ορισμένοι επιστημολογικοί και ιστορικοί παράγοντες. Πιο συγκεκριμένα, η σεξουαλικότητα, με την ευρεία έννοια, αποτέλεσε διαχρονικά αντικείμενο μελέτης διαφόρων επιστημονικών κλάδων (Βιολογία, Ψυχολογία, Ιστορία, Κοινωνιολογία κ.α.), ενώ μόλις τις τελευταίες δεκαετίες κατέστη επιστημονικό αντικείμενο ενός διακριτού πεδίου, των Σπουδών Φύλου (Gender and Queer Studies). Επιπλέον, όπως θα αναλυθεί ενδελεχώς σε επόμενο κεφάλαιο, η ιστορία του ΛΟΑΤΚΙ (ακρωνύμιο των ελληνικών λέξεων Λεσβίες, Ομοφυλόφιλοι, Αμφιφυλόφιλοι, Τρανς, Κούιρ, Ίντερσεξ – αντίστοιχο του αγγλικού LGBTQI) κινήματος σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, η οποία συνδέεται άμεσα με την ανάδειξη του φάσματος της σεξουαλικότητας και της έννοιας της ταυτότητας φύλου, παρουσιάζει ανομοιογένεια και αποσπασματικότητα. Τα παραπάνω συνέβαλαν στην ύπαρξη μιας ευρείας κλίμακας όρων που αναφέρονται στην ανθρώπινη σεξουαλικότητα, η συλλήβδην χρήση των οποίων είναι προβληματική για πολλαπλούς λόγους: είτε το σημασιολογικό τους εύρος διαφέρει από κλάδο σε κλάδο, είτε διατηρούνται μεν σε ορισμένες επιστήμες αλλά κρίνονται παρωχημένοι και απορρίπτονται από άλλες ή και από τα ίδια τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα. Πρέπει δε να σημειωθεί ότι στην εν λόγω ορολογία προστίθεται ένα μακρύ λεξιλόγιο αυτοαναφοράς, που έχει απασχολήσει τη Λαογραφία και την Κοινωνιολογία, το οποίο χρησιμοποιείτο στο παρελθόν ως αργκό¹, και παρά το γεγονός ότι από πολλούς έχει θεωρηθεί υβριστικό και κακοποιητικό, μέρος της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας σήμερα το επαν οικειοποιείται².

¹Το λεξιλόγιο αυτό διαφέρει από γλώσσα σε γλώσσα. Στην Ελλάδα, πρόκειται για τα λεγόμενα *Καλιαρντά*, τα οποία συνέλεξε στο ομώνυμο βιβλίο του ο Ηλίας Πετρόπουλος (το βιβλίο σε ηλεκτρονική μορφή εδώ: <https://www.scribd.com/doc/103975204/%CE%97%CE%9B%CE%99%CE%91%CE%A3-%CE%A0%CE%95%CE%A4%CE%A1%CE%9F%CE%A0%CE%9F%CE%A5%CE%9B%CE%9F%CE%A3-%CE%A4%CE%91-%CE%9A%CE%91%CE%9B%CE%99%CE%91%CE%A1%CE%9D%CE%A4%CE%91>). Εν γένει, η συγκρότηση ενός λεξιλογίου που εξυπηρετεί ταυτόχρονα την συνεννόηση εντός της ομάδας και την

Κατόπιν τούτων, κρίνεται απαραίτητη για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας η σταχυολόγηση βασικών όρων, με κύριο κριτήριο την πλέον πρόσφατη χρήση τους στις Σπουδές Φύλου και την όσο το δυνατόν ευρύτερη αποδοχή τους από την ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα. Ας διευκρινιστεί δε ότι σχεδόν το σύνολο της ορολογίας αυτής προέρχεται από την αγγλική γλώσσα, πράγμα που συνεπάγεται είτε την αυτούσια παράθεσή της είτε την μετάφραση σε ελληνικούς όρους που πιθανόν δεν αποδίδουν πλήρως το αρχικό νόημα είτε ακόμα και τη λεξιπλασία.

1.1. Σεξουαλικός προσανατολισμός/Σεξουαλικότητα (sexual orientation/sexuality)

Ο όρος αυτός περιγράφει την έκφραση συναισθηματικής ή και σεξουαλικής έλξης, η οποία μπορεί να στρέφεται είτε προς άτομα του άλλου φύλου (ετεροφυλοφιλία), είτε του ίδιου φύλου (ομοφυλοφιλία), είτε και των δύο (αμφιφυλοφιλία) (Γαλανού, 2014: 29). Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η σεξουαλικότητα του ατόμου δεν αποτελεί απαραίτητα μια σταθερά καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, όπως επίσης πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι η έκφρασή της πρέπει να διακρίνεται από την ενδιάθετη αντίληψή της, καθώς η πρώτη επηρεάζεται και καθορίζεται από κοινωνικές επιταγές και στερεότυπα (Φουκώ, 1978).

Ήδη από τα μέσα το 20ού αιώνα έχει καταστεί σαφές ότι η ανθρώπινη σεξουαλικότητα περιγράφεται καλύτερα ως ένα φάσμα παρά ως μια πάγια κατάσταση δεκτική “μέτρησης”. Γνωστός για τις μελέτες πάνω στο αντικείμενο υπήρξε ο Alfred Kinsey, ο οποίος, έχοντας συλλέξει πάνω από 18.000 ιστορικά σχετικά με την σεξουαλική ζωή ατόμων, εξέδωσε δύο εκθέσεις για την ανδρική και τη γυναικεία σεξουαλικότητα, το 1948 και το 1953 αντίστοιχα. Ο Kinsey προσπάθησε να κατατάξει τα υποκείμενα βάσει των σεξουαλικών τους εμπειριών σε κλίμακα από 0 (αποκλειστική ετεροφυλοφιλία) έως 6 (αποκλειστική ομοφυλοφιλία). Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι το 37% των ανδρών του δείγματος και 13% των γυναικών είχαν τουλάχιστον μία σεξουαλική επαφή με το ίδιο φύλο, η δε κατανομή του

προστασία της από άτομα εκτός αυτής, είναι βασικό χαρακτηριστικό των υποπολιτισμικών ομάδων. Πράγματι, ο ίδιος ο Πετρόπουλος αντιμετωπίζει την ομοφυλόφιλη κοινότητα ως περιθωριακή, με αποτέλεσμα, παρά την προσπάθειά του να αποδείξει την ύπαρξη των ομοφυλοφίλων σε μια εποχή όπου η ομοφυλοφιλία στην Ελλάδα είτε γίνεται αντικείμενο άρνησης είτε καταδιώκεται, και να συμβάλει στην απελευθέρωσή τους, να καταλήγει στην ανακύκλωση στερεοτυπικών αντιλήψεων και κακοποιητικών εκφράσεων σε βάρος τους (παραιτέρω κριτική σε ομάδα Terminal 119, 2012: 79-91)

²<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7>

δείγματος στην κλίμακα ήταν τέτοια που τον οδήγησε στο συμπέρασμα ότι όχι μόνο η ομοφυλοφιλία δεν αποτελεί παθολογική κατάσταση αλλά και ότι η απόλυτη κατηγοριοποίηση της σεξουαλικότητας είναι ανέφικτη³.

1.2. Ομοφυλοφιλία (homosexuality)

Ο όρος εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1868 από τον Γερμανό νομικό Karl Maria Kertbeny κατά την προσπάθεια αναμόρφωση της γερμανικής νομοθεσίας σχετικά με τον σοδομισμό. Πρόκειται για έναν νεολογισμό προερχόμενο από τη σύνθεση του ελληνικού ομό- και του λατινικού sex (=φύλο), ο οποίος υιοθετήθηκε και από άλλους επιστημονικούς κλάδους και εμφανίστηκε στην αγγλική βιβλιογραφία το 1892⁴. Σε αντίστιξη προς την ομοφυλοφιλία, έντεκα χρόνια αργότερα εμφανίζεται για πρώτη φορά η λέξη “ετεροφυλοφιλία” (heterosexuality) σε κείμενο για την δημόσια προάσπιση της πρώτης. Είναι ενδιαφέρον ότι το 1901 η ετεροφυλοφιλία παρατίθεται ως λήμμα στο δημοφιλές εντός του ιατρικού κλάδου λεξικό του Newman Dorland *The Illustrated Medical Dictionary*, ως “ανώμαλη ή διεστραμμένη σεξουαλική επιθυμία προς το αντίθετο φύλο” (Wilkinson, 1994: 310), πράγμα που σημαίνει ότι αναδύεται ως έννοια αργότερα από την ομοφυλοφιλία αλλά και από άλλους όρους που αναφέρονται στην ομόφυλη σεξουαλική δραστηριότητα, όπως “σαπφισμός” ή “σοδομισμός”. Κατά τον Μισέλ Φουκώ, “η πράξη της ονοματοθεσίας [της ομοφυλοφιλίας] συνέβαλε στη συγκρότηση μιας κοινωνικής κατηγορίας και στην αναγνώριση μιας εγγενούς ταυτότητας” (Aldrich, 2008: 10-11). Εντούτοις τούτο φαίνεται να μην ισχύει και για τη συγκρότηση της ετεροφυλόφιλης ταυτότητας καθώς, ανεξάρτητα από την ιστορική της ύπαρξη πριν και κατόπιν της γένεσης του όρου, διαπιστώνεται ότι μέχρι πρόσφατα τα ετεροφυλόφιλα άτομα δεν αυτοπροσδιορίζονταν ως τέτοια ή ακόμα δεν αντιλαμβάνονταν το περιεχόμενο του όρου. (Wilkinson, 1994: 310).

Η λέξη “ομοφυλοφιλία”, παρ’ ότι γλωσσολογικά δεν διακρίνει την ανδρική από τη γυναικεία σεξουαλική επιθυμία προς το ίδιο φύλο, κατέληξε να αναφέρεται αποκλειστικά σε άνδρες, ενώ για τις γυναίκες χρησιμοποιήθηκαν όροι όπως “σαπφίστρια” και “λεσβία” (Gowning, 2008: 125). Τούτο εξηγείται σε μεγάλο βαθμό βάσει της κρατούσας αντίληψης σχετικά με τη θέση της γυναίκας στον δυτικό πολιτισμό και τη σεξουαλικότητά της, καθώς η

³ http://www.glbqtarchive.com/ssh/kinsey_ac_S.pdf

⁴ http://www.glbqtarchive.com/ssh/homosexuality_S.pdf

γυναίκα θεωρείτο ον υποδεέστερο από τον άνδρα, μιανό, μη αυτόβουλο και αποστερημένο από οποιαδήποτε σεξουαλική ορμή (Κουκουτσάκη, 2002: 157). Ως εκ τούτου, η γυναικεία σεξουαλική δραστηριότητα εν γένει παρέμεινε στην αφάνεια μέχρι και τα μέσα το 20ού αιώνα, η δε γυναικεία ομοφυλοφιλία ειδικότερα, ως πρακτική, πολλώ δε μάλλον ως συγκροτημένη ταυτότητα, έμεινε ακόμα περισσότερο κρυφή και ανεξερεύνητη, με ελάχιστες εξαιρέσεις (επί παραδείγματι, στο πολυσέλιδο έργο του *Τρεις Μελέτες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας*, στην τέταρτη έκδοση του 1920, ο Φρόνιτ αφιερώνει μόλις μία παράγραφο στη γυναικεία ομοφυλοφιλία (2013: 31), ενώ η πρώτη εργαστηριακή ιατρική έρευνα σχετικά με την ερωτική συνέυρεση και τον γυναικείο οργασμό έγινε μόλις τη δεκαετία 1960 από τους William Masters και Virginia Johnson⁵). Τούτου δοθέντος, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι, ενώ υπήρξε πληθώρα διατάξεων σε διάφορα νομικά συστήματα βάσει των οποίων η ανδρική ομοφυλοφιλία ποινικοποιείτο, αυτό δεν ίσχυσε και για την γυναικεία (όπως συνέβη και με το προσφάτως καταργηθέν άρθρο 347 του ελληνικού ποινικού κώδικα, το οποίο απαγόρευε την “παρά φύσιν” ασέλγεια μεταξύ αρρένων).

Διάφορες επιστημονικές εξηγήσεις έχουν δοθεί κατά καιρούς για την ομοφυλοφιλία, αποδίδοντάς την σε βιολογικές ανωμαλίες, γονίδια, ψυχικής φύσεως τραύματα και συμπλέγματα αναγόμενα στο υποσυνείδητο ή σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως η οικογένεια ή το περιβάλλον. Καίριο, επομένως, υπήρξε το ερώτημα αν αυτή είναι ένα εγγενές ή επίκτητο χαρακτηριστικό, γεγονός που δίχασε τους επιστήμονες- ψυχιάτρους, ιατρούς και σεξολόγους- των αρχών του 20ού αιώνα. Κατά μια άποψη, η ανδρική ομοφυλοφιλία ταυτίστηκε με τη θηλυκότητα, υποστηρίχθηκε δε ότι ορισμένοι ομοφυλόφιλοι προβαίνουν επιλεκτικά σε ομόφυλες σεξουαλικές επαφές κυρίως όταν γυναίκες απουσιάζουν από το περιβάλλον τους (π.χ. στον στρατό ή σε σωφρονιστικά καταστήματα), με αποτέλεσμα να θεωρείται δυνατή η “ίασή” τους. Στον αντίποδα, μια μικρή μερίδα θεωρητικών υποστήριξε ότι η ανδρική ομοφυλοφιλία δεν σχετίζεται πάντοτε με τη θηλυκότητα αλλά, φέροντας ως παράδειγμα τις ομόφυλες πρακτικές στην αρχαία ελληνική κοινωνία, ότι είναι μια καθόλα αρρενωπή συμπεριφορά⁶.

Κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970, η ομοφυλοφιλία άρχισε να αντιμετωπίζεται διαφορετικά, κυρίως εξαιτίας των κινημάτων που έθεσαν ως πρόταγμα τη γυναικεία χειραφέτηση και τη

⁵ <https://www.britannica.com/biography/Masters-and-Johnson>

⁶ http://www.glbtqarchive.com/ssh/homosexuality_S.pdf

σεξουαλική απελευθέρωση. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι εγκαταλείφθηκε η θετικιστική προσέγγισή της⁷, παράλληλα αναπτύχθηκε στα πλαίσια της μεταμοντέρνας θεωρίας και σε άμεσο συσχετισμό με τη ανάδειξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μια μετά-στρουκτουραλιστική θεώρηση περί φύλου και κατασκευής έμφυλων ταυτοτήτων. Σε αυτό το πλαίσιο, η συζήτηση μετατοπίστηκε από το “που οφείλεται η ομοφυλοφιλία” στο “σε τι συνίσταται η ομοφυλόφιλη ταυτότητα”, με επίκεντρο το δικαίωμα του ατόμου στον αυτοπροσδιορισμό της προσωπικότητάς του αλλά και με δεδομένη πλέον την αμφισβήτηση του διπόλου των δύο φύλων. Έτσι, τις τελευταίες δεκαετίες, στον κύκλο των Σπουδών Φύλου και των queer studies, ως ομοφυλοφιλία νοείται μια μη στεγανή και απόλυτα προσδιορισμένη έκφραση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, εντασσόμενη στο ευρύτερο φάσμα του σεξουαλικού προσανατολισμού.

1.3. Φύλο (gender)/ Ταυτότητα φύλου (gender identity)

Προκειμένου να αντιληφθεί κανείς την έννοια του φύλου, ώστε κατόπιν να ορίσει επαρκώς την ταυτότητα φύλου, θα πρέπει να λάβει υπόψη τη διάκριση ανάμεσα στους δύο αγγλικούς όρους “sex” και “gender”. Ο όρος “**sex**” αναφέρεται στο βιολογικό/ανατομικό φύλο, δηλαδή σε ένα σύνολο από “σωματικά, ορμονικά και γονιδιακά χαρακτηριστικά που έχει ένα άτομο, ώστε να θεωρηθεί ότι ανήκει στο ανδρικό ή γυναικείο φύλο” (Σπηλιώτης, 2012: 107). Από την άλλη, ο όρος “**gender**” έχει ψυχολογική, πολιτισμική και κοινωνιολογική διάσταση και αποδίδεται στα ελληνικά ως “κοινωνικό φύλο”.

Προτού η έννοια “gender” τοποθετηθεί στο επίκεντρο της φεμινιστικής ακαδημαϊκής σκέψης και των Σπουδών Φύλου, μελετήθηκε και αναδείχθηκε από τον ανθρωπολόγο και ψυχαναλυτή Robert Stoller. Ο Stoller, με αφετηρία το φροϋδικό έργο περί σεξουαλικότητας, αμφισβήτησε τη θέση του Φρόιντ ότι ο άνθρωπος ξεκινά ως αμφισεξουαλικό ον, καθώς και τη φαλλοκεντρική προσέγγιση ότι η libido είναι πρωταρχικά αρρενωπή (masculine), η δε θηλυκότητα (femininity) σχηματίζεται δευτερευόντως – και μάλιστα δύσκολα – ανακλαστικά προς την αρρενωπότητα, ως μια παθητική αντιγραφή της δεύτερης. Αντίθετα, επηρεασμένος από

Για παράδειγμα, παρά την εξάλειψή της το 1974 από το Διαγνωστικό και στατιστικό εγχειρίδιο των ψυχικών διαταραχών (DSM) της Αμερικανικής Ψυχιατρικής Εταιρίας, όπου καταγραφόταν ως ψυχοπαθολογική διαταραχή, παρατηρούνται μέχρι σήμερα προσπάθειες θεραπείας της ομοφυλοφιλίας. <http://www.topontiki.gr/article/149116/idiotiki-klinikiki-yposhetai-ti-therapeia-tis-omofylofilias-kanoy-n-ilektrosok-de>, http://www.lifo.gr/articles/lgbt_articles/122739

τις έρευνες του John Money⁸ και των συνεργατών του πάνω στα έμβρυα των θηλαστικών, ο Stoller επιχειρηματολόγησε -σε επίπεδο ψυχανάλυσης- υπέρ μιας πρωταρχικά θηλυκής ταυτότητας των βρεφών, η οποία οφείλεται στην εξαιρετικά στενή σύνδεση (“primary symbiosis”) του εμβρύου με τη μητέρα, και η οποία μετά τη γέννηση είτε παραμένει ως έχει είτε αποκόπτεται χάρη σε εξωτερικούς παράγοντες (κυρίως βάσει της συμπεριφοράς των γονέων). Το πρωτοποριακό σε αυτή τη θεώρηση είναι ότι ο Stoller δεν αντιλήφθηκε ως παθολογική τη μη αποκοπή της θηλυκότητας στο χρονικό σημείο, που θα έχει ως αποτέλεσμα το άτομο να είναι περισσότερο ή λιγότερο θηλυπρεπές από τα “πρότυπα” του βιολογικού του φύλου. Τουναντίον, αποδέχθηκε την τρανσεξουαλικότητα (ο όρος παρατίθεται αυτούσιος) ως μια ταυτότητα “per se”⁹, τη διαχώρισε δε σαφώς, μαζί με τον τρανσβεστισμό (ο όρος παρατίθεται αυτούσιος), από την ομοφυλοφιλία (Stoller, 1974: 176).

Επιπλέον, ρητά διέκρινε τους όρους sex και gender, μιλώντας για αρρενωπότητα και θηλυκότητα πέρα από βιολογικά και ανατομικά χαρακτηριστικά, όπως χρωμοσώματα, εξωτερικά και εσωτερικά γεννητικά όργανα και ορμόνες. Κατέληξε δε να περιγράφει ως **“gender identity” (ταυτότητα φύλου)** *“τη γνώση και εσωτερική αντίληψη του ατόμου, είτε συνειδητή είτε ασυνείδητη, ότι ανήκει στο ένα και όχι στο άλλο φύλο, ενώ, καθώς το άτομο εξελίσσεται, η ταυτότητα φύλου του γίνεται ολοένα και πιο σύνθετη, σε σημείο, για παράδειγμα, που κάποιος μπορεί να αισθάνεται όχι μόνο αρσενικό [με την έννοια του βιολογικού φύλου] αλλά και ένας αρρενωπός άνδρας ή ένας θηλυπρεπής άνδρας ή ακόμα κι ένας άνδρας που φαντασιώνεται ότι γίνεται γυναίκα”*. Στη συνέχεια, προσέθεσε ακόμα έναν όρο, τον **“gender role”**, που στα ελληνικά πλησιάζει την έννοια της “έκφρασης φύλου”, και τον απέδωσε ως την *“εμφανή συμπεριφορά που εξωτερικεύει κάποιος στην κοινωνία, ο ρόλος τον οποίο αναλαμβάνει,*

⁸Ο John Money, ενδοκρινολόγος και σεξολόγος, υπήρξε πρωτοπόρος στην έρευνα γύρω από το φύλο, υποστηρικτής της διάκρισης βιολογικού και κοινωνικού φύλου και της άποψης ότι το κοινωνικό φύλο μαθαίνεται. Ωστόσο, μελανό σημείο της καριέρας του αποτέλεσε η υπόθεση του David Reimer. Ο Reimer, γεννημένος άνδρας, υπεβλήθη σε νηπιακή ηλικία σε περιτομή, εξαιτίας όμως της οποίας καταστράφηκε το μόριό του, με αποτέλεσμα οι γονείς του να συμβουλευτούν τον Money. Ο Money έπεισε τους γονείς ότι μια σειρά επεμβάσεων επαναπροσδιορισμού φύλου θα ήταν η καλύτερη λύση, ενθαρρύνοντας τους να τον μεγαλώσουν ως κορίτσι. Εντούτοις, ο David ήδη από την παιδική του ηλικία εξέφρασε τη δυσφορία του, αδυνατώντας να ταυτιστεί με το γυναικείο φύλο. Το αποτυχημένο “πείραμα” του Money είχε ως αποτέλεσμα ο Reimer να ξεκινήσει σε ηλικία 15 ετών τη μετάβαση στο ανδρικό φύλο, να πάσχει από σοβαρή κατάθλιψη καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής του και να καταλήξει στην αυτοκτονία. (https://en.wikipedia.org/wiki/David_Reimer) Η περίπτωση του David Reimer αποτελεί βασικό επιχείρημα των μεσοφυλικών ατόμων (βλ. Παρακάτω), καθώς υποστηρίζουν την τακτική της μη ιατρικής παρέμβασης στα μεσοφυλικά άτομα, κυρίως σε εμβρυακή ή νηπιακή ηλικία, μέχρις ότου τα ίδια αντιληφθούν το φύλο τους.

⁹<https://juliangillpeterson.wordpress.com/2014/03/07/core-gender-identity-the-transgender-child-and-the-inversion-of-freud/>

ειδικά σε σχέση με άλλους ανθρώπους, προκειμένου να εδραιώσει τη θέση του σε ό,τι αφορά τη δική του αλλά και από τους άλλους αξιολόγηση του (κοινωνικού) του φύλου” (Stoller, 1974: 10). Με άλλα λόγια, ο Stoller εντόπισε την ενδιάθετη διάσταση και εσωτερικότητα του φύλου και περιέγραψε μια διαδικασία εσωτερικής αυτογνωσίας, η οποία διακρίνεται τόσο από τα βιολογικά χαρακτηριστικά όσο και από την εξωτερίκευση της σεξουαλικότητας και τη συμπόρευση ή μη με τους κοινωνικούς ρόλους των φύλων, δεχόμενος, ωστόσο, ότι αυτή βρίσκεται σε συνάρτηση με τα παραπάνω.

Την έννοια του κοινωνικού φύλου αντιμετώπισε από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα με τρόπο ρηξικέλευθο η Κοινωνιολογία, μέσα από το πρίσμα της οποία ερμηνεύθηκε ως κοινωνική κατασκευή. Κατά την Ann Oakley (1985), ενώ το “βιολογικό φύλο” αναφέρεται στις βιολογικές διαφορές ανάμεσα στο αρσενικό και το θηλυκό, στην ορατή διαφορά των γεννητικών οργάνων τους και τη συνακόλουθη διαφορά των αναπαραγωγικών τους λειτουργιών, το “κοινωνικό φύλο” αφορά στον πολιτισμό, αναφέρεται στην κοινωνική κατηγοριοποίηση σε “ανδρικό” και “γυναικείο”. Από την ως άνω διάκριση προκύπτει σαφώς ότι το τι εννοιοδοτείται ως “γυναικείο” ή “ανδρικό” συμπεριλαμβάνει ένα τεράστιο εύρος χειρονομιών, κινήσεων και δραστηριοτήτων που “χτίζονται” πάνω στο προϋπάρχον, φυσικό και σταθερό βιολογικό φύλο. Η φυσικότητα και σταθερότητα όμως αυτή αμφισβητήθηκε εκ νέου τη δεκαετία του 1980, καθώς ακόμα και το βιολογικό φύλο θεωρήθηκε ως ιδεολογικο-πολιτικά κατασκευασμένο στα πλαίσια των κοινωνικών σχέσεων κυριαρχίας, υποτέλειας, ανισότητας, καταπίεσης και εκμετάλλευσης (Wittig, 1992). Τη δεκαετία του 1990, το ουσιοκρατικό θεμέλιο του φύλου και η διπολικότητά του (binary) αποδομήθηκαν εντελώς μέσα από τη μετα-στρουκτουραλιστική σκέψη. Συγκεκριμένα, «Κάθε έμφυλη διχοτόμηση – αν και έχει υλική υπόσταση – αποτελεί κοινωνική κατασκευή και συνεπώς η σχέση βιολογικού και κοινωνικού φύλου είναι αυθαίρετη και αποκτά νόημα μόνο στη μεταξύ τους σχέση. [...] Η αποδέσμευση από το δυϊστικό αυτό τρόπο σκέψης μετέτρεψε σε προβληματική και την έννοια της έμφυλης “ταυτότητας”, καθιστώντας επιτρεπτή την παραγωγή πολλαπλών, ενδεχομενικών και εφήμερων υποκειμενικών τοποθετήσεων μέσα στους λόγους (discourses) και αφήνοντας έτσι χώρο σε **διαρκώς μεταβαλλόμενες, υβριδικές και νομαδικές υποκειμενικότητες**» (Κογκίδου, 2006: 10-11).

Καθοριστική, τέλος, υπήρξε η ανάλυση της μετα-μοντέρνας φιλοσόφου Judith Butler, η οποία υποστήριξε την ιδέα της **επιτελεστικότητας του φύλου** (performativity). Θεώρησε ότι το

φύλο είναι ρευστό και όχι μια παγιωμένη εσωτερική κατάσταση, και ότι τόσο το ανατομικό όσο και το κοινωνικό φύλο είναι επιτελέσεις (performances), που εγκαθιδρύονται μέσα από τις επαναλαμβανόμενες πράξεις των υποκειμένων, περιοριζόμενες μεν από κοινωνικοπολιτισμικές κανονικότητες, επιδεκτικές όμως ταυτόχρονα νέων σημασιολογήσεων. Έτσι, φύλο δεν είναι αυτό που είμαστε αλλά αυτό που επιτελούμε (Κογκίδου, 2006: 12-13, Γαλανού, 2014: 34).

Στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμιστεί το εξής: όλη η ως άνω προβληματική γύρω από το φύλο έχει γεννηθεί και περιορίζεται εντός των δυτικών νεωτερικών και μετανεωτερικών κοινωνιών. Τούτο σημαίνει πως εάν κάποιος επιχειρήσει μια ανθρωπολογική προσέγγιση, είναι σίγουρο πως θα καταλήξει σε μια διαφορετική αποτύπωση του φύλου, διαπιστώνοντας τεράστιες διαφορές ανάμεσα στις έμφυλες ταυτότητες και τον Λόγο γύρω από αυτές, επί παραδείγματι, σε φυλές της Αφρικής ή της Πολυνησίας, σε ασιατικούς πολιτισμούς, στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό κ.λπ.¹⁰

1.4. Διεμφυλικά/τρανς (transgender) άτομα

Διεμφυλικό είναι το άτομο του οποίου το κοινωνικό φύλο είναι διαφορετικό από το ανατομικό φύλο, άλλως το φύλο που καταγράφηκε νομικά κατά τη γέννησή του (Γιαννακόπουλος, 2006). Ως νεολογισμός, θεωρείτε δύσχρηστος, και ως εκ τούτου, συχνά προτιμάται ο όρος **τρανς**, ως σύντμηση του αγγλικού **transgender**. Αντίθετο του όρου αυτού είναι ο όρος «**cisgender**» και η σύντμησή του «**cis**», ο οποίος δηλώνει το άτομο το κοινωνικό φύλο του οποίου ταυτίζεται με το βιολογικό του¹¹.

Ο όρος transgender κάνει πρώτη φορά την εμφάνισή του στο εγχειρίδιο του ψυχιάτρου John Oliven *Sexual Hygiene and Pathology* το 1965, ωστόσο η ευρεία διάδοσή του οφείλεται στην ακτιβίστρια παρενδυτική Virginia Prince, εκδότρια του περιοδικού *Transvestia*¹², η οποία χρησιμοποιεί τη λέξη το 1969 στο εν λόγω περιοδικό. Σήμερα, η χρήση του στοχεύει στο να καλύψει εν γένει τα άτομα που, ανεξαρτήτως σεξουαλικού προσανατολισμού και οποιασδήποτε χειρουργικής ή ορμονικής επέμβασης στο σώμα τους, έχουν έκφραση και ταυτότητα φύλου

¹⁰<https://www.digitaltransgenderarchive.net/learn/terms> Στον παρόν ιστότοπο ανθολογούνται 63 όροι που αναφέρονται στην μη ετεροκανονική ταυτότητα φύλου ή/και σεξουαλικό προσανατολισμό, και χρησιμοποιούνται σε διάφορα πολιτισμικά και γεωγραφικά πλαίσια.

¹¹ <https://el.wikipedia.org/wiki/Cisgender>

¹² <http://kjawson.net/trans-gender-timeline/>

διαφορετική από το καταγεγραμμένο ανατομικό φύλο τους. Τούτο σημαίνει ότι περιλαμβάνονται:

- άτομα που δεν ταυτίζονται με οποιοδήποτε φύλο, απορρίπτοντας τη διπολική αντίληψη για τα φύλα ή αποδεχόμενα τις απόψεις περί ρευστότητας του φύλου (**non-binary/(gender)queer/agender**)
- άτομα που περιστασιακά (ακόμα και σε μόνιμη βάση) ενδύονται σύμφωνα με το στερεότυπο του άλλου φύλου, αναπτύσσοντας συχνά μια αντίστοιχη προσωπικότητα, την οποία διατηρούν για το διάστημα που παρενδύονται (**παρενδυτικοί ή cross-dressers**)
- άτομα που ενώ ταυτίζονται με το ανατομικό φύλο τους, χρησιμοποιούν στερεοτυπικά αρρενωπή ή θηλυκή ενδυμασία (του άλλου φύλου) και ενσαρκώνουν μια αντίστοιχη προς την ενδυμασία τους περσόνα για καλλιτεχνικούς ή ψυχαγωγικούς σκοπούς (**drag¹³ kings/drag queens**)
- άτομα που είτε βρίσκονται στο στάδιο της μετάβασης είτε την έχουν ολοκληρώσει, είτε έχουν προχωρήσει σε επέμβαση επαναπροσδιορισμού φύλου (sex reassignment surgery, SRS) είτε όχι (Γαλανού, 2014: 26)¹⁴ (προτιμάται ο όρος “επαναπροσδιορισμός φύλου” αντί “αλλαγής ή διόρθωσης φύλου”).

Πριν από την εμφάνιση του όρου transgender, ήταν σε χρήση – και εξακολουθούν να είναι τόσο από μερίδα της κοινότητας όσο και από μη ΛΟΑΤΚΙ άτομα – οι όροι “**τραβεστί**”(transvestite) και “**τρανσέξουαλ**”(transsexual). Η βασική διαφορά είναι ότι το πρώτο υποδήλωνε άτομα που απλώς άλλαζαν την ενδυμασία τους, χωρίς να έχουν κάνει επέμβαση επαναπροσδιορισμού, ενώ το δεύτερο παρέπεμπε σε άτομα που προχώρησαν σε επέμβαση στα γεννητικά τους όργανα¹⁵. Ωστόσο, η ορολογία αυτή σήμερα θεωρείται μη επιθυμητή, έως υβριστική, από ισχυρή μερίδα θεωρητικών και μελών της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας, καθώς αφ’ ενός δεν λαμβάνει υπόψη τη διαφορά ανάμεσα στο βιολογικό/ανατομικό και το κοινωνικό φύλο, αφ’ ετέρου είναι στιγματιστική, συνδεδεμένη τόσο με τη σεξουαλική εργασία και την πορνογραφία (τραβέλι, tranny, τραβεστί), όσο και με τους ταξινομητικούς καταλόγους ψυχικών ασθενειών του

¹³ Η λέξη «drag» προέρχεται από τη φράση «*Dressed as girl*» (ντυμένος σαν κορίτσι) και αποτελούσε σκηνοθετική οδηγία στα γραπτά του William Shakespeare, όταν απαιτείτο να υποδυθεί ο άνδρας ηθοποιός γυναικείο χαρακτήρα.

¹⁴ Βλ. επίσης <https://www.digitaltransgenderarchive.net/learn/glossary>

¹⁵ http://www.glbtqarchive.com/ssh/transgender_S.pdf

Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας και της Αμερικανικής Ψυχιατρικής Εταιρείας (τρανσβεστισμός, τρανσεξουαλισμός) (Γαλανού, 2014: 47-48).

1.5. Μεσοφυλικά (Intersex) άτομα

Ως μεσοφυλικά χαρακτηρίζονται τα άτομα των οποίων τα χαρακτηριστικά του βιολογικού τους φύλου (κατά τη στιγμή της γέννησής τους και όχι εάν κατά βούληση το άτομο επέμβει σε αυτά) δεν μπορούν να τυποποιηθούν ως αποκλειστικά θηλυκά ή αρσενικά. Ένα μεσοφυλικό άτομο μπορεί είτε να συγκεντρώνει στοιχεία που προσιδιάζουν και στα δύο φύλα είτε να μην έχει ορισμένα από τα βιολογικά/ανατομικά χαρακτηριστικά που είναι αναγκαία ώστε να κατηγοριοποιηθεί στο ένα ή το άλλο φύλο, για λόγους που οφείλονται σε γονιδιακές, χρωμοσωματικές ή ορμονικές αποκλίσεις, ακόμα και περιβαλλοντικούς παράγοντες, όπως οι ενδοκρινικοί διαταράκτες (φυσικές ή τεχνητές χημικές ουσίες που μπορούν να επηρεάσουν το ενδοκρινικό σύστημα και να προκαλέσουν ανεπιθύμητα αποτελέσματα στην ανάπτυξη, την αναπαραγωγή, στο νευρολογικό και το ανοσοποιητικό σύστημα του ανθρώπου)¹⁶.

Πριν από την εμφάνιση του όρου intersex στις αρχές του 20ου αιώνα από τον Γερμανό γενετιστή Richard Goldschmidt, τα άτομα αυτά χαρακτηρίζονταν ως ερμαφρόδιτα ή ψευδοερμαφρόδιτα¹⁷. Είναι εντυπωσιακό το ότι ο Γαληνός, ήδη από τον 1ο αιώνα π.Χ., είχε παρουσιάσει ένα μοντέλο πολύ κοντά στο σημερινά αποδεκτό από την διεθνή κοινότητα των μεσοφυλικών, κατά το οποίο τα δύο φύλα, αρσενικό και θηλυκό, αποτελούσαν τους δύο πόλους ενός φάσματος, στο κέντρο του οποίου βρίσκονταν οι ερμαφρόδιτοι (Gowning, 2008: 126). Εντούτοις, ο όρος αυτός απορρίπτεται σήμερα ως άστοχος, καθώς υποστηρίζεται ότι ο ερμαφροδιτισμός συνίσταται στη δυνατότητα ενός οργανισμού, ο οποίος διαθέτει το αναπαραγωγικό σύστημα και των δύο φύλων, να αναπαράγεται με τον εαυτό του, πράγμα το οποίο δεν ισχύει εν γένει στα θηλαστικά και συγκεκριμένα στον άνθρωπο¹⁸.

Τα μεσοφυλικά άτομα υπολογίζεται ότι αποτελούν το 1,7% του παγκόσμιου πληθυσμού, ποσοστό που κρίνεται μικρότερο του πραγματικού εξαιτίας των συνθηκών αντιμετώπισής τους και της πρόωρης ιατρικής επέμβασης που συνηθίζεται διαχρονικά, όταν το φαινόμενο γίνεται

¹⁶ <http://oiiinternational.com/2533/welcome/>

¹⁷ Ο Ερμαφρόδιτος ήταν σύμφωνα με την αρχαία ελληνική μυθολογία, γιος της Αφροδίτης και του Ερμή, ο οποίος είχε διττή σεξουαλική φύση. Περισσότερα για τον μύθο σε Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού Μ. Ασίας <http://www.ehw.gr/asiaminor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=4294> (προσπελάστηκε 18/4/2017)

¹⁸ <https://oii.org.au/18085/more-on-intersex-terminology/>

αντιληπτό. Συγκεκριμένα, προκειμένου να “ξεκαθαριστεί” το φύλο, τα άτομα υπόκεινται σε επεμβάσεις επαναπροσδιορισμού του φύλου τους ήδη από την βρεφική ηλικία, με αποτέλεσμα να προκύπτουν στην πορεία της ζωής τους τόσο ιατρικά όσο και ψυχολογικά προβλήματα και κρίσεις σχετικά με τη σεξουαλικότητα και την ταυτότητα φύλου τους (Γαλανού, 2014: 94-95).

2. Σταθμοί της τρανς ιστορίας: πρόσωπα και τοποθεσίες, πολιτική και τέχνες

Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται μια συνοπτική παρουσίαση της ιστορικής εξέλιξης του ΛΟΑΤΚΙ κινήματος και των διεκδικήσεών του σε διεθνές και εθνικό επίπεδο. Βεβαίως η ιστορία αυτή, παρ’ ότι άγνωστη στο ευρύ κοινό, είναι ιδιαίτερα μακρά, σε σημείο που καθίσταται αδύνατο να εκτεθεί εξ ολοκλήρου στην παρούσα εργασία. Για το λόγο αυτό, θα περιοριστούμε σε εμβληματικά πρόσωπα και κομβικά γεγονότα του 20ού και 21ου αιώνα στις ΗΠΑ, στην Ευρώπη και ειδικότερα στην Ελλάδα, τα οποία συνέβαλαν στην ενίσχυση της ορατότητας της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας και πυροδότησαν κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις που συνέτειναν στη δημιουργία του σημερινού status quo γύρω από τα δικαιώματα και την κατοχυρωμένη έννομη προστασία της ομάδας αυτής και ιδίως των τρανς.

Παρ’ ότι κεντρικό θέμα της παρούσας εργασίας είναι η ταυτότητα φύλου, και επομένως θα έπρεπε να γίνεται λόγος αποκλειστικά για τρανς κίνημα, είναι στην πραγματικότητα πολύ δύσκολο να γίνει αυτή η διάκριση, καθώς επί σειρά δεκαετιών οι κινητοποιήσεις και τα αιτήματα των ομοφυλοφίλων και αμφιφυλοφίλων συμπλέκονταν και συμπορεύονταν με αυτά των τρανς ατόμων.

2.1. Διεθνώς

Το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1960 υπήρξε η πιο σημαντική περίοδος στην ιστορία των ΛΟΑΤΚΙ, καθώς εκεί τοποθετείται χρονικά η έναρξη του κινήματος και της ανάδειξης των Λόγων γύρω από την μη ετεροκανονική σεξουαλικότητα. Στην παρούσα ενότητα θα μας απασχολήσουν δύο κομβικά γεγονότα, τα επεισόδια στην καφετέρια Compton και στο Stonewall Inn, παράλληλα δε θα παρουσιαστούν προσωπικότητες που είτε προηγήθηκαν αυτών, προλειαίνοντας μέσω της παρουσίας τους το έδαφος για τη συσπείρωση των ΛΟΑΤΚΙ, είτε πρωταγωνίστησαν σε αυτά, συμβάλλοντας στην ανάδειξη της τρανς ταυτότητας. Στη συνέχεια,

πραγματοποιείται μια μετάβαση στο σήμερα, προκειμένου να σκιαγραφηθεί η παρουσία των τρανς ατόμων στο χώρο της πολιτικής και του πολιτισμού σε παγκόσμιο επίπεδο.

2.1.α. Lili Elbe¹⁹

Η πρώτη ευρέως γνωστή περίπτωση ατόμου που υπεβλήθη σε εγχείρηση επαναπροσδιορισμού φύλου είναι εκείνη της Δανής ζωγράφου Lili Elbe (γεν. Einar Wegener). Γεννημένη το 1882, έζησε σχεδόν όλη της τη ζωή ως άνδρας, μέχρι το 1930, οπότε και ξεκίνησε τη διαδικασία μετάβασης. Η σύζυγός της, Gerda Gottlieb, επίσης γνωστή ζωγράφος και εικονογράφος μόδας και λεσβιακής ερωτικής λογοτεχνίας, ήταν εκείνη που βοήθησε τη Lili να συνειδητοποιήσει την ταυτότητα φύλου της, όταν της πρότεινε να ποζάρει γι' αυτή ενδεδυμένη με γυναικεία ρούχα. Έκτοτε, και ειδικά μετά τη μετακόμιση του ζευγαριού στο Παρίσι, η Elbe άρχισε να εξωτερικεύει περισσότερο τη γυναικεία της ταυτότητα. Το 1930 έχοντας έρθει σε επαφή με τον διάσημο σεξολόγο Magnus Hirschfeld (Κουκουτσάκη, 2002: 161) και τον γυναικολόγο Kurt Warnekros, υπό την επίβλεψη των οποίων -και με τη συμπαράσταση της πρώην συζύγου της- υπεβλήθη σε πέντε χειρουργικές επεμβάσεις, πεθαίνοντας λίγο καιρό μετά την τελευταία. Η ιστορία της δημοσιοποιήθηκε χάρη στην έκδοση του βιβλίου -το οποίο, κατά πολλούς, θεωρείται αυτοβιογραφικό- *Man into Woman*, ενώ αποτελεί μέχρι σήμερα πηγή έμπνευσης, καθώς σε αυτή βασίστηκε η βραβευμένη ταινία *The Danish Girl* (2015).

2.1.β. Virginia Prince²⁰

Όλη η δεκαετία του 1950 στις Ηνωμένες Πολιτείες αποτέλεσε αναμφίβολα μια περίοδο στιγματισμού, καταδίωξης και σκληρού κοινωνικού αποκλεισμού των ομοφυλόφιλων ανδρών και γυναικών στο πλαίσιο του μακαρθισμού²¹, ενώ οποιοδήποτε περιστατικό ατόμου που επιχειρούσε επαναπροσδιορισμό του φύλου του, χειρουργικά ή μη, γινόταν βορά στις εφημερίδες και ευκαιρία για παραφιλολογία και προπαγάνδα²². Υπό αυτές τις συνθήκες, η

¹⁹ <https://www.britannica.com/biography/Lili-Elbe>

²⁰ <https://www.uvic.ca/transgenderarchives/collections/virgina-prince/index.php>

http://www.glbqtarchive.com/ssh/prince_vc_S.pdf

²¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Lavender_scare

²² Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίπτωση της Christine Jorgensen το 1952, βλ. Σχετικά <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2010/jun/02/brief-history-transgender-issues>

ακτιβιστική δράση της παρενδυτικής Virginia Charles Prince από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 και έπειτα υπήρξε πρωτοποριακή.

Η Prince, γεννημένη το 1912 στο Λος Άντζελες με το όνομα Arnold Lowman, ξεκίνησε να παρενδύεται στην ηλικία των 12 ετών. Μέσα από τις σπουδές της στη Βιοχημεία και την ερευνητική της εργασία στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια, ήρθε σε επαφή με άλλα παρενδυτικά άτομα, σχηματίζοντας σταδιακά ένα μικρό δίκτυο. Το διαζύγιο που υπέβαλε η πρώτη της σύζυγος σε βάρος της, με την αιτιολογία ότι, ως παρενδυτικός άνδρας ήταν και ομοφυλόφιλος, έγινε ευρέως γνωστό μέσω του Τύπου, με αποτέλεσμα η Prince να θεωρηθεί δημοσίως πλέον “τραβεστί”. Μετά από το δεύτερο διαζύγιο της, το 1964, έζησε αποκλειστικά ως γυναίκα.

Το 1960 ξεκίνησε την έκδοση του *Transvestia*, του πρώτου περιοδικού με τρανς θεματική, το οποίο κυκλοφόρησε μέχρι και το 1980. Παράλληλα, επεδίωξε τη σύσταση μιας αδελφότητας παρενδυτικών ανδρών, με μέλη σε όλες τις ΗΠΑ, ονομαζόμενη Phi Pi Epsilon (τα αρχικά της φράσης “full personality expression”, ήτοι “πλήρης έκφραση προσωπικότητας”), παρέχοντας ασφαλή μέρη συναναστροφής και κοινωνικοποίησης. Το 1961 της ασκήθηκε ποινική δίωξη για ανταλλαγή άσεμνης αλληλογραφίας με άλλο παρενδυτικό άτομο και της απαγορεύτηκε να κυκλοφορεί ως παρενδυτική, εντούτοις κατάφερε να άρει την απαγόρευση με τη αιτιολογία ότι παρενδύεται για εκπαιδευτικούς λόγους. Μέχρι και τη δεκαετία του 1990 η Prince εξακολούθησε να δίνει ομιλίες, να εκδίδει κείμενα και βιβλία και να ταξιδεύει με στόχο την οργάνωση τοπικών ομάδων ενδυνάμωσης και ορατότητας των παρενδυτικών.

2.1.γ. Compton Cafeteria²³

Τρία χρόνια προτού ξεσπάσουν τα επεισόδια στο Stonewall Inn της Νέας Υόρκης (βλ. παρακάτω), στην περιοχή Tenderloin του Σαν Φρανσίσκο έλαβαν χώρα συμπλοκές στην καφετέρια Compton. Η εν λόγω καφετέρια ήταν τόπος κοινωνικοποίησης κυρίως τρανς ατόμων και παρενδυτικών, οι οποίοι δεν γίνονταν δεκτοί στα γκέι κλαμπ της πόλης. Τον Αύγουστο του 1966, τα άτομα αυτά, μαζί με εκδιδόμενους, drag queens και ομάδες λεσβιών που περιφρουρούσαν την περιοχή, ήρθαν σε σφοδρή σύγκρουση με ομάδα της Αστυνομίας που

²³http://www.glbqtarchive.com/ssh/san_francisco_S.pdf
https://en.wikipedia.org/wiki/Compton%27s_Cafeteria_riot

προσπαθούσε να τους εκδιώξει από την καφετέρια. Αποτέλεσμα του περιστατικού αυτού ήταν η διαμόρφωση ενός δικτύου παροχής κοινωνικής, ψυχολογικής και ιατρικής βοήθειας των τρανς, που μετουσιώθηκε στο National Transsexual Counseling Unit, της πρώτης οργάνωσης υποστήριξης της τρανς κοινότητας παγκοσμίως.

2.1.δ. Stonewall Inn²⁴

Το πιο καθοριστικό και εμβληματικό ίσως γεγονός, χάρη στο οποίο τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα συσπειρώθηκαν και ξεκίνησαν να διεκδικούν με μεγαλύτερη ζέση, μαζικότητα και συστηματικότητα την κατάργηση των διακρίσεων και την αναγνώριση των δικαιωμάτων τους, ήταν τα επεισόδια στο μπαρ Stonewall Inn. Το εν λόγω μπαρ βρισκόταν στο Greenwich Village της Νέας Υόρκης, μια περιοχή όπου συνήθιζαν να συχνάζουν ομοφυλόφιλοι άνδρες και γυναίκες και drag queens με μεγαλύτερη άνεση και ελευθερία. Εντούτοις, ήταν συχνές οι έφοδοι της Αστυνομίας, η οποία έκανε προσαγωγές και έκλεινε προσωρινά τα γκέι μπαρ της περιοχής. Το σύνηθες ήταν να προσάγονται οι drag queens και οι butch (πιο ανδροπρεπείς) λεσβίες (ιδίως εάν επρόκειτο για έγχρωμα άτομα), ενώ οι λευκοί άνδρες απλώς διώχονταν και έφευγαν χωρίς ιδιαίτερη αντίσταση, τα δε μπαρ άνοιγαν ξανά σε διάστημα λίγων ημερών, αφού οι ιδιοκτήτες τους, ως μέλη της Μαφίας δωροδοκούσαν τις Αρχές.

Μια τέτοια επιδρομή επιχειρήθηκε τα ξημερώματα της Παρασκευής 28ης Ιουνίου 1969 στο Stonewall Inn, όπου οι Αστυνομικοί, με την αιτιολογία ότι το μπαρ δε διέθετε άδεια πώλησης αλκοόλ, σφράγισαν το κατάστημα και άρχισαν να συλλαμβάνουν “ύποπτους” πελάτες, όσους δηλαδή δεν φορούσαν, όπως όριζε ο ποινικός νόμος της Νέας Υόρκης, τουλάχιστον τρία ρούχα αντιπροσωπευτικά του φύλου τους²⁵. Ωστόσο, εκείνη τη φορά, το πλήθος των θαμώνων που είχε απωθηθεί στο δρόμο δεν αρκέστηκε στο να παρακολουθεί τη διαδικασία. Άρχισαν να πετούν στους αστυνομικούς νομίσματα και στη συνέχεια πέτρες και μπουκάλια. Κατά τη συμπλοκή που ακολούθησε, οι αστυνομικοί υποχρεώθηκαν να οπισθοχωρήσουν μέσα στο μπαρ και να καλέσουν ενισχύσεις, καθώς το πλήθος άρχισε να πετάει μολότοφ και να καταφθάνουν κι άλλα άτομα που έμεναν στην περιοχή. Τα επεισόδια σταμάτησαν προσωρινά τα ξημερώματα του

²⁴<http://edition.cnn.com/2016/06/16/us/gallery/tbt-first-pride-parades/>

²⁵<https://www.britannica.com/event/Stonewall-riots>

Σαββάτου, ωστόσο το ίδιο βράδυ ξέσπασε δεύτερη σειρά συγκρούσεων μεταξύ Αστυνομίας και διαδηλωτών, οι οποίες συνεχίστηκαν και εκτονώθηκαν σε διάστημα μιας εβδομάδας²⁶.

Η απήχηση όσων έλαβαν χώρα στο Stonewall Inn ήταν τεράστια, σε όλη την Αμερική και παγκοσμίως. Ένα χρόνο μετά, την ίδια μέρα, στη Νέα Υόρκη, συν τω χρόνω δε και σε άλλες πόλεις των ΗΠΑ, διοργανώθηκαν παρελάσεις στη μνήμη των επεισοδίων του Stonewall, οι οποίες αποτέλεσαν τις πρώτες **Παρελάσεις Υπερηφάνειας (Pride Parades)**²⁷ και οι οποίες συνεχίζονται μέχρι σήμερα σε μεγάλες πόλεις όπως το Σαν Φρανσίσκο, το Λονδίνο, το Βερολίνο, το Άμστερνταμ, την Πόλη του Μεξικό, το Σάο Πάολο, τη Μαδρίτη, ως και την Αθήνα. Οι πορείες αυτές δεν αποτελούν βεβαίως μόνο φόρο τιμής αλλά εξυπηρετούν κυρίως στην ενδυνάμωση των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων, την δημοσιοποίηση των διεκδικήσεων τους, την αντίσταση στην πολιτική αυθαιρεσία και τη ρητορική μίσους και την άσκηση πίεσης στις πολιτικές ηγεσίες χωρών που εξακολουθούν να διατηρούν νομοθεσία βάσει της οποίας ασκούνται διώξεις (όπως συμβαίνει σήμερα στη Ρωσία και άλλες χώρες των Βαλκανίων και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης).

Τα αμέσως μετά το Stonewall χρόνια, η ομοφυλόφιλη και τρανς κοινότητα των ΗΠΑ χαρακτηρίστηκε από έντονη πολιτική συνειδητοποίηση και κινητοποίηση, καθώς αφ' ενός αυξήθηκαν σημαντικά οι δημοσιεύσεις βιβλίων και κειμένων με σχετική θεματική, αφ' ετέρου σχηματίστηκαν οργανώσεις, όπως το Gay Liberation Front, το Gay Activists Alliance και το Street Transvestites Action Revolutionaries, απαιτώντας πια την αλλαγή του νομοθετικού πλαισίου, τη μη περιθωριοποίηση και την ισότιμη μεταχείριση. Επιπλέον, χάρη στην αυξημένη ορατότητα και τη δραστηριοποίηση των οργανώσεων, ομοφυλόφιλοι άνδρες και γυναίκες (πολύ αργότερα και τρανς) κατάφεραν να εκλεχθούν σε δημόσια αξιώματα (με πιο γνωστό τον Harvey Milk²⁸ το 1977, ο οποίος δολοφονήθηκε ένα χρόνο αργότερα). Σε ό,τι αφορά τα ακριβή γεγονότα και το βαθμό συμμετοχής των επιμέρους ομάδων σε αυτά, υπάρχει μέχρι σήμερα έντονη έριδα, καθώς η τρανς κοινότητα θεωρεί ότι έχει υποτιμηθεί και σχεδόν διαγραφεί η σθεναρή παρουσία των drag queens και ιδίως των Sylvia Rivera και Marcia Johnson, οι οποίες πρωτοστάτησαν στα επεισόδια, πράγμα που υποσκάπτει το αυθεντικό πνεύμα ενότητας που διέπνεε τα γεγονότα τότε.

²⁶ http://www.glbtcarchive.com/ssh/stonewall_riots_S.pdf

²⁷ <https://www.britannica.com/topic/Gay-Pride>

²⁸ <https://www.britannica.com/biography/Harvey-Milk>

Σήμερα το Stonewall έχει περιβληθεί την αίγλη ενός μύθου. Το 1999 το κτίριο συμπεριελήφθη στο National Register of Historic Places, ενώ το 2016 ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Μπαράκ Ομπάμα το ανακήρυξε εθνικό μνημείο. Διαχρονικά αποτελεί σημείο αναφοράς της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας και πηγή έμπνευσης βιβλίων (*Stonewall*, του Μάρτιν Duberman, *Stonewall, the Riots that sparked the Gay Revolution*, του David Carter) και ταινιών [*Stonewall* (2015)].

2.1.ε. Sylvia Rivera²⁹

Μια από τις σημαντικότερες και επιδραστικότερες παρουσίες εντός της τρανς κοινότητας υπήρξε η ακτιβίστρια Sylvia Rivera. Γεννημένη το 1951 ως Rey Rivera Mendoza, στην ηλικία των 11 ετών εγκατέλειψε το σπίτι της και μετακόμισε στη Νέα Υόρκη, όπου άρχισε να εκδίδεται ως τρανς. Έπαιξε ενεργό ρόλο στα επεισόδια του Stonewall και υπήρξε ιδρυτικό μέλος των οργανώσεων Gay Activists Alliance και Street Transvestites Action Revolutionaries. Η Rivera πάλεψε όχι μόνο για την ενίσχυση των δικαιωμάτων της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας αλλά και για την καταπολέμηση της τρανσφοβίας εντός αυτής. Επιπλέον, έχοντας η ίδια ζήσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής της ως άστεγη, δραστηριοποιήθηκε στη δημιουργία φορέων περίθαλψης αστέγων ΛΟΑΤΚΙ ατόμων. Μέχρι το τέλος της ζωής της, το 2002, δεν σταμάτησε να συμμετέχει σε δραστηριότητες και φορείς υπέρ της διεκδίκησης των τρανς δικαιωμάτων.

2.1.στ. Τρανς άτομα στην πολιτική

Παρά τη δυναμική δραστηριότητα της τρανς κοινότητας στο χώρο του ακτιβισμού, η είσοδος τρανς ατόμων στον πολιτικό στίβο άργησε να έρθει. Συχνά, οι προσπάθειες τρανς γυναικών και ανδρών να θέσουν υποψηφιότητα σε τοπικές εκλογές, πολύ περισσότερο στοχεύοντας σε κυβερνητικές θέσεις, υποσκάπτετο ακριβώς εξαιτίας της ταυτότητας φύλου τους, συχνά μέσω του λεγόμενου **outing**, της μη εθελούσιας, δηλαδή, αποκάλυψης από τρίτους της τρανς

²⁹ http://www.glbtcarchive.com/ssh/rivera_s_S.pdf

υπόστασης του ατόμου³⁰. Μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 1990 έχουμε τρανς άτομα να καταλαμβάνουν αρκετά υψηλά αξιώματα. Ορισμένα παραδείγματα³¹:

- **Kim Coco Iwamoto**: εξελέγη το 2006 μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου στην Πολιτεία της Χαβάης και αποτέλεσε την πλέον υψηλόβαθμη τρανς αξιωματούχο μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή στις ΗΠΑ, ενώ την περίοδο 2012-2016 ορίστηκε επίτροπος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στην αντίστοιχη επιτροπή της πολιτείας.
- **Georgina Beyer**: η πρώτη παγκοσμίως τρανς (και στο παρελθόν εργάτρια του σεξ) δήμαρχος, εξελέγη στη θέση αυτή το 1995, στο Canserton της Νέας Ζηλανδίας, ενώ το 1999 υπήρξε και η πρώτη παγκοσμίως ως μέλος εθνικού κοινοβουλίου.
- **Aya Kamikawa**: η πρώτη τρανς δημοτική αξιωματούχος στην Ιαπωνία, η οποία εξελέγη το 2003 στο πιο πολυπληθές δημοτικό διαμέρισμα του Τόκιο.
- **Shabnam Mausi**: η πρώτη τρανς μέλος της κυβέρνησης στην Ινδία το 1998.
- **Jenny Bailey**: εξελέγη δημοτική σύμβουλος στο Cambridge το 2002 και αργότερα, το 2007, δήμαρχος.
- **Nikki Sinclair**: η πρώτη ανοιχτά διεμφυλική μέλος του Βρετανικού Κοινοβουλίου την περίοδο 2009-2014.
- **Geraldine Roman**: η πρώτη ανοιχτά διεμφυλική μέλος του Κογκρέσου στις Φιλιππίνες στις εκλογές του 2016.
- **Anna Grodzka**: η πρώτη ανοιχτά διεμφυλική μέλος του Κοινοβουλίου της Πολωνίας το 2011.
- **Vladimir Luxuria**: η πρώτη ανοιχτά διεμφυλική μέρος του ιταλικού Κοινοβουλίου το 2006 (πρώτη και πανευρωπαϊκά)³².

2.1.ζ. Τρανς στις τέχνες

Η τρανς υπόσταση, τόσο ως η εμπειρία του να έχει ζήσει κανείς και τα δύο φύλα όσο και οι δυσκολίες και οι αγωνίες που συνεπάγεται η ιδιότητα αυτή, έχει απασχολήσει την τέχνη. Τούτο

³⁰Όπως συνέβη με την Althea Garrison, η οποία εξελέγη το 1992 μέλος της Βουλής των Αντιπροσώπων στην πολιτεία της Μασαχουσέτης. Λίγες μέρες μετά την εκλογική της νίκη, η εφημερίδα Boston Herald δημοσίευσε άρθρο στο οποίο εξέθετε τη φυλομετάβαση της Garrison, χωρίς η ίδια να το έχει ποτέ δημοσιοποιήσει. Βλ. σχετικά http://www.huffingtonpost.com/entry/transgender-politicians-around-the-world_us_57337ccae4b0436a18b5aeed

³¹<http://www.ranker.com/list/famous-transgender-politicians/lgbt>

³²https://en.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Luxuria

βεβαίως δε γίνεται πάντοτε με την ίδια διορατικότητα και σεβασμό, καθώς άλλοτε απεικονίζονται πραγματικές ιστορίες με ρεαλιστικότητα κι άλλοτε η τρανς ιδιότητα χρησιμοποιείται για να παρουσιαστεί ο χαρακτήρας ως καρικατούρα ή διαστροφική προσωπικότητα, ενώ η μετάβαση από το ένα φύλο στο άλλο συχνά παρουσιάζεται ως μια στιγμιαία απόφαση ή όχημα προκειμένου ο ήρωας να πραγματώσει ένα στόχο.

Ένα φημισμένο έργο της παγκόσμιας λογοτεχνίας, το *Ορλάντο* της Βιρτζίνια Γουλφ (πρώτη δημοσίευση το 1928), καταπιάνεται με την τρανς υπόσταση. Ο ομώνυμος πρωταγωνιστικός χαρακτήρας γεννιέται ως άνδρας αλλά πεθαίνει ως γυναίκα, ενώ καθ' όλη τη διάρκεια της μακράιωνης ζωής του –ως ένας άλλος Ντόριαν Γκρέι- βιώνει όλες τις ηδονές, πνευματικές και σαρκικές, την εξουσία, την κοινωνική καταξίωση αλλά και απαξίωση, την περιπέτεια αλλά και τη μοναξιά, μέσα από τα δύο φύλα.

Στο χώρο του κινηματογράφου, οι ταινίες στις οποίες ο ήρωας αλλάζει ενδυμασία ώστε αργότερα, με τρόπο γκροτέσκο να αποκαλύψει το πραγματικό του φύλο, είναι αρκετές. Το λεγόμενο «drag» αντιμετωπίζεται αρχικά ως μια φάρσα και σχεδόν ποτέ ως μια ταυτότητα *per se*. Από το *A Busy Day* (1914), όπου ο Τσάρλι Τσάπλιν υποδύεται μια έξαλλη από τη ζήλια σύζυγο, το διάσημο *Μερικοί το προτιμούν καυτό* (1959), με τους Τζακ Λέμον και Τομ Κέρτις να ακολουθούν τη Μέριλιν Μονρόε ως γυναίκες, το *Victor/Victoria* (1982), όπου η Τζούλι Άντριους, ως άνεργη τραγουδίστρια, επιστρατεύει κρυφά την περσόνα του Βίκτωρ - η ιδιαιτερότητα του οποίου είναι να εμφανίζεται στη σκηνή ως γυναίκα (!) – προκειμένου να μπορέσει να βιοποριστεί, το *Tootsie* (1982), όπου ο επίσης άνεργος Ντάστιν Χόφμαν εφευρίσκει μια γυναικεία περσόνα ώστε να εργαστεί ως ηθοποιός, έως το *Ms Doubtfire* (1993), όπου ο αποτυχημένος πατέρας Ρόμπιν Ουίλιαμς ντύνεται νταντά προκειμένου να βλέπει κρυφά τα παιδιά του, οι *in drag* χαρακτήρες έχουν χρησιμοποιηθεί όχι μόνο για να προκαλέσουν το γέλιο αλλά και για να καταδείξουν την ανισότητα ευκαιριών για τα δύο φύλα.

Όπως προελέχθη, δεν είναι λίγες οι φορές όπου στις πλάτες ενός τρανς χαρακτήρα πλάθεται μια διαστροφική και επικίνδυνη προσωπικότητα. Έτσι, έχουν μείνει στην ιστορία του κινηματογράφου ο Dr. Robert Elliot/Bobbi στο *Dressed to kill* (1980) και ο Buffalo Bill στο *Silence of the Lambs* (1991), των οποίων η καταπιεσμένη ταυτότητα φύλου τους οδηγεί ανεξέλεγκτα σε τρομερά εγκλήματα. Αντίθετα, στο εμβληματικό φιλμ *Boys Don't Cry* (1999), ο τρανς πρωταγωνιστής παρουσιάζεται πρώτη φορά ως θύμα. Στην ταινία αυτή δραματοποιείται η

πραγματική ιστορία του Brandon Teena, ο οποίος, διωγμένος από την τρανσφοβική κοινωνία στην οποία γεννήθηκε, κακοποιήθηκε σεξουαλικά και δολοφονήθηκε άγρια.

Από τη δεκαετία του 1990 κι έπειτα, οι τρανς χαρακτήρες όχι μόνο τίθενται στο επίκεντρο των έργων αλλά η τρανς ταυτότητά τους λαμβάνεται ως έχει. Ο διάσημος ισπανός σκηνοθέτης Πέδρο Αλμοδόβαρ διακρίνεται για την ιδιαίτερη αγάπη του προς τις τρανς φιγούρες και πλάθει χαρακτήρες αισθαντικούς, που άλλοτε παλεύουν να ανταπεξέλθουν στην κοινωνική πραγματικότητα που τους καταπιέζει, όπως στο *Όλα για τη μητέρα μου* (1999), άλλοτε εμφανίζονται θεαματικά ως drag queens, όπως στα *Ψηλά Τακούνια* (1991), κι άλλοτε υποβάλλονται στον επαναπροσδιορισμό φύλου εξαναγκαστικά, πάντα στο πλαίσιο του υπερρεαλισμού και των συμβολισμών που χαρακτηρίζουν τον σκηνοθέτη, όπως στο *Το δέρμα όπου κατοικώ* (2011). Παράλληλα, πληθώρα βραβευμένων ταινιών αναδεικνύουν τα προβλήματα που διαχρονικά αντιμετωπίζουν τα τρανς άτομα, όπως οι διακρίσεις στο χώρο της εργασίας, ο κοινωνικός αποκλεισμός, ακόμα και το AIDS, όπως στις ταινίες *Albert Nobbs* (2011) και *Dallas Byers Club* (2013). Σήμερα, η λεγόμενη «επανάσταση του φύλου» κυοφορείται και μέσω του κινηματογράφου και της τηλεόρασης, όχι μόνο με έργα που βασίζονται εξ ολοκλήρου σε τρανς θεματική αλλά και με την ίδια την παρουσία τρανς ηθοποιών. Έτσι, η τηλεοπτική σειρά *Transparent* (2014), που αφηγείται την αποκάλυψη ενός μεσήλικα στην οικογένειά του ότι στην πραγματικότητα είναι τρανς γυναίκα, αποτελεί τομή σε ό,τι αφορά την τρανς κουλτούρα σήμερα, ενώ η συμμετοχή της τρανς ακτιβίστριας ηθοποιού Laverne Cox στην επιτυχημένη σειρά *Orange is the New Black* (2013) ενισχύει το πάγιο αίτημα των τρανς να ενσαρκώνονται οι τρανς χαρακτήρες από τρανς και όχι cis ηθοποιούς. Τέλος, εξαιρετικά δημοφιλές στο αμερικανικό κοινό είναι το *RuPaul's Drag Race*, ένα reality show που ξεκίνησε το 2009 και προβάλλεται μέχρι σήμερα, στο οποίο άτομα ανεξαρτήτως ταυτότητας φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού διαγωνίζονται ως drag queens.

2.1.η. Αναγνώριση τρανς προσωπικοτήτων

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθούμε στη κορυφαία ίσως κατάκτηση της τρανς κοινότητας τα τελευταία χρόνια, την αναγνώριση τρανς προσωπικοτήτων και εν γένει του θέματος της ταυτότητας φύλου ως μείζονα στο δημόσιο λόγο. Το περιοδικό Time, ένα από τα μεγαλύτερα σε κυκλοφορία έντυπα στις ΗΠΑ και παγκοσμίως, κατατάσσει τα τελευταία τρία χρόνια στη λίστα

με τις 100 πιο επιδραστικές προσωπικότητες της χρονιάς, τρανς άτομα που με την παρουσία τους έχουν συμβάλει στην ανάδειξη της κοινότητας και των προβλημάτων που αντιμετωπίζει. Έτσι, το 2015 στη λίστα συμπεριελήφθη η ηθοποιός Laverne Cox³³, το 2016 η ολυμπιακή πρωταθλήτρια και πασίγνωστη στην Αμερική μέσω ριάλιτι παραγωγών Caitlyn Jenner³⁴ ενώ το 2017 θέση στη λίστα κατέκτησε ο έφηβος Gavin Grimm³⁵, χάρη στον αγώνα του για την εξάλειψη των απαγορεύσεων της χρήσης των αποχωρητηρίων από τρανς άτομα με βάση το βιολογικό και όχι το κοινωνικό τους φύλο. Επιπλέον, το National Geographic εισήλθε στο 2017 με εξώφυλλο – για πρώτη φορά στα χρονικά του περιοδικού - μια νεαρή διεμφυλική και ολόκληρο αφιέρωμα στην ταυτότητα φύλου με τίτλο «Gender Revolution» (Η επανάσταση του φύλου), γεγονός που προξένησε ποικίλες αντιδράσεις, τόσο θετικές από τους υπερασπιστές των δικαιωμάτων των τρανς όσο και αρνητικές από συντηρητικούς κύκλους. Όπως εξηγείται στο editorial του τεύχους, «*Today, we're not only talking about gender roles for boys and girls - we're talking about our evolving understanding of people on the gender spectrum.*»³⁶ (Σήμερα δε μιλάμε μόνο για την έκφραση φύλου αγοριών και κοριτσιών – μιλάμε για την εξελισσόμενη κατανόηση των ανθρώπων πάνω στο φάσμα του φύλου).

2.2. Ελλάδα

Οι εξελίξεις σχετικά με τις διεκδικήσεις των ΛΟΑΤΚΙ και την ενίσχυση της ορατότητάς τους δεν άργησαν να φτάσουν και στην Ελλάδα στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Σημείο-σταθμός αποτέλεσε η ίδρυση του ΑΚΟΕ, ενός φορέα γύρω από τον οποίο συσπειρώθηκε η ομοφυλόφιλη κοινότητα και ο οποίος τόλμησε να εισάγει τα – ανοίκεια για την ελληνική κοινωνία – προτάγματα αντίστοιχων αμερικανικών και ευρωπαϊκών οργανώσεων³⁷. Σε ό,τι αφορά το θέμα της ταυτότητας φύλου, αυτό προήχθη μέσω της παρουσίας διαφόρων προσωπικοτήτων, που έγιναν γνωστά κυρίως μέσα από τις τέχνες.

³³ <http://time.com/collection-post/3822970/laverne-cox-2015-time-100/>

³⁴ <http://time.com/collection-post/4301820/caitlyn-jenner-2016-time-100/>

³⁵ <http://time.com/collection/2017-time-100/4742687/gavin-grimm/>

³⁶ <http://www.nationalgeographic.com/magazine/2017/01/editors-note-gender/>

³⁷ Εκτός από το ΑΚΟΕ, υπήρξαν κι άλλες σημαντικές και δραστήριες οργανώσεις που ιδρύθηκαν στην Ελλάδα από το 1978 και μετά, καθώς επίσης και περιοδικά που συνέβαλαν στην ενίσχυση της ορατότητας των ΛΟΑΤΚΙ., των οποίων όμως η εξαντλητική αναφορά στην παρούσα εργασία είναι αδύνατη. Για περισσότερα βλ. στο χρονολόγιο για τα 40 χρόνια ΛΟΑΤΚΙ+ κινήματος στην Ελλάδα (1976-2016) <http://pubhtml5.com/vebs/jkeb>. Περισσότερα σε Κουκουτσάκη (2002), σελ. 176 επ.

2.2.α. Γέννηση και εξέλιξη του ΑΚΟΕ – έκδοση του περιοδικού ΑΜΦΙ

Στην αυγή της μεταπολεμικής ιστορίας της Ελλάδας, το 1978, δημιουργείται το ΑΚΟΕ, το Απελευθερωτικό Κίνημα Ομοφυλοφίλων Ελλάδας. Σε μια εποχή όπου η ελληνική κοινωνία δεν είχε καταφέρει ακόμα να αποτινάξει τον χουντικό συντηρητισμό και την παρωπιδική προσκόλληση στις παραδοσιακές οικογενειακές αξίες, η παρουσία και τα αιτήματα του ΑΚΟΕ, διοχετευμένα μάλιστα μέσα από το περιοδικό Αμφί, για απελευθέρωση της ερωτικής – ομόφυλης ή μη – επιθυμίας, την αναγνώριση της ομοφυλοφιλίας και του τρανσβεστισμού ως κάτι μη ανώμαλο και διεστραμμένο, την προστασία από την Πολιτεία των ανθρώπων με μη ετεροκανονικό σεξουαλικό προσανατολισμό και τη διεκδίκηση της ισότιμης μεταχείρισής τους, πυροδότησαν τεράστιες συζητήσεις και αναταραχές. Ως αντανάκλαση του ευρωπαϊκού προοδευτισμού, οι ιδέες και οι επιδιώξεις του ΑΚΟΕ, θεωρήθηκαν αντισυστημικές και βέβηλες, ταυτίστηκαν με την αριστερά και πολεμήθηκαν, εντούτοις όμως έδωσαν διέξοδο σε εκατοντάδες ανθρώπους με καταπιεσμένη σεξουαλικότητα που υφίσταντο τεράστιο κοινωνικό αποκλεισμό. Παρ' ότι το όνομα του κινήματος αναφέρεται στους ομοφυλόφιλους άνδρες, μέσα από τη δράση του ΑΚΟΕ αναδείχθηκαν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν και οι ομοφυλόφιλες γυναίκες αλλά οι τραβεστί –όπως ονομάζονταν τότε τα τρανς άτομα – αποτελώντας αναμφίβολα προπομπό των επιδιώξεων της σημερινής ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας.

2.2.β. Τρανς στις τέχνες

Παρά το γεγονός ότι η ελληνική κοινωνία είναι ελάχιστα εξοικειωμένη με το ζήτημα της ταυτότητας φύλου, έχουμε ορισμένα παραδείγματα τρανς ατόμων που ασχολούνται με τον κινηματογράφο, το θέατρο, τη φωτογραφία και τη λογοτεχνία αλλά και έργα τα οποία επικεντρώνονται σε ιστορίες τρανς ανθρώπων.

Πολυσχιδής και πολυπράγμων, η Πάολα Ρεβενιώτη³⁸ αποτελεί ένα από τα κυριότερα παραδείγματα τρανς ακτιβιστών και καλλιτεχνών στην Ελλάδα. Εκτός από την ακτιβιστική της δράση στο χώρο των ΛΟΑΤΚΙ δικαιωμάτων, η Ρεβενιώτη υπήρξε εκδότρια του περιοδικού

³⁸https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CE%AC%CE%BF%CE%BB%CE%B1_%CE%A1%CE%B5%CE%B2%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CF%8E%CF%84%CE%B7

Κράζιμο³⁹ τη δεκαετία του 1980 αλλά και της ποιητικής συλλογής *Σαλτάρισμα* (1985), ενώ συνδέθηκε φιλικά και με λογοτέχνες, όπως ο Ταχτσής και ο Χριστιανόπουλος. Μέχρι και σήμερα ασχολείται με την φωτογραφία και το 2013 παρουσίασε την έκθεση φωτογραφίας της σε Αθήνα και Λονδίνο. Παράλληλα, έχει γίνει γνωστή και για τα ντοκιμαντέρ της (με πλέον πρόσφατο αυτό με τίτλο *Καλιαρντά*, το 2014), άλλα ομοφυλοφιλικής και τρανς θεματικής και άλλα με ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό και ιστορικό ενδιαφέρον.

Αντίστοιχη προσωπικότητα είναι και η Μπέτυ Βακαλίδου⁴⁰. Η εκδίωξη από την οικογένειά της, η πολυτάραχη ζωή της στο εξωτερικό και η επαφή της με την πορνεία εξιστορήθηκαν στο βιβλίο της *Καπετάνιος της ψυχής μου* (1980), στο οποίο, παρά τις υψηλές πωλήσεις, τις διθυραμβικές κριτικές και τη μεταφορά του στον κινηματογράφο, επιβλήθηκε απαγόρευση. Στον αγώνα κατά της απαγόρευσης τη στήριξε μεταξύ άλλων και ο γνωστός συγγραφέας Jean Genet, ενώ το βιβλίο παρουσιάστηκε από τις εφημερίδες *Le Figaro* και *Liberation*. Εξέδωσε δεύτερο επιτυχημένο βιβλίο την επόμενη χρονιά με τρανς θεματική και μέχρι σήμερα έχει συμμετάσχει σε δύο θεατρικές παραστάσεις, με ποιο πρόσφατη τα *Αμάραντα*, το 2017.

Εξίσου εμβληματικές φιγούρες είναι η Άννα Κουρουπού και η Εύα Κουμαριανού. Η πρώτη έγινε ιδιαίτερα γνωστή με το αυτοβιογραφικό της βιβλίο *Γιατί δεν έχω σαν το δικό σου μαμά*,⁴¹ στο οποίο περιγράφει τη διαδρομή της από τη συνειδητοποίηση στον επαναπροσδιορισμό φύλου και τα εμπόδια που συνάντησε κατά την πορεία. Η δεύτερη, χορεύτρια και συγγραφέας του βιβλίου *Το ταξίδι της ζωής μου*, είναι από τις πιο καταξιωμένες τρανς ηθοποιούς στην Ελλάδα, η ζωή της οποίας δραματοποιήθηκε από τον Αντώνη Μποσκοϊτη στο θεατρικό έργο *Τη λένε Εύα*, στο οποίο πρωταγωνίστησε η ίδια. Επιπλέον, έχει συμμετάσχει με μικρούς ρόλους σε ορισμένες άκρως επιτυχημένες τηλεοπτικές παραγωγές της δεκαετίας του 1990 και 2000, ενώ το 2017 πρωταγωνίστησε στην ταινία μικρού μήκους *Μαμά, γύρισα*⁴², η οποία κατά τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας εργασίας βραβεύτηκε στο Διεθνές Φεστιβάλ του Σίδνεϋ. Και οι δύο υπήρξαν ενεργά μέλη του Σωματίου Υποστήριξης

³⁹ <http://www.tanea.gr/relatedarticles/article/1401348/?iid=2>

⁴⁰ <http://www.biblionet.gr/author/68306/%CE%9C%CF%80%CE%AD%CF%84%CF%84%CF%85>

⁴¹ http://www.biblionet.gr/book/172807/%CE%93%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%AF_%CE%B4%CE%B5%CE%BD_%CE%AD%CF%87%CF%89_%CE%83%CE%B1%CE%BD_%CF%84%CE%BF_%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CF%83%CE%BF%CF%85_%CE%BC%CE%B1%CE%BC%CE%AC;

<http://www.athensvoice.gr/ellada/anna-koyroyoy-sto-ntivani-mias-trans-gynaikas>

⁴² http://www.lifo.gr/articles/cinema_articles/145718

Διεμφυλικών και έχουν συνδεθεί άρρηκτα με τις «Κούκλες», το μοναδικό drag queen show μπαρ της Αθήνας που μετρά 20 χρόνια λειτουργίας.

Στο χώρο του κινηματογράφου απαντώνται ελάχιστες ταινίες, οι οποίες ωστόσο προκάλεσαν συζητήσεις και αντιδράσεις. Το 1982, η ιστορία του Χρήστου Ρούσσου, ομοφυλόφιλου που καταδικάστηκε για τη δολοφονία του ερωτικού του συντρόφου, η οποία απασχόλησε έντονα τη δημοσιότητα, δραματοποιήθηκε στην ταινία *Άγγελος*⁴³. Στην εν λόγω ταινία, παρά τις αντιρρήσεις του ίδιου του Ρούσσου, ο πρωταγωνιστής εμφανίζεται να εκδίδεται ντυμένος γυναίκα υπό την πίεση του συντρόφου του, μια εικόνα ιδιαίτερα προκλητική για τα ήθη της εποχής. Αντίστοιχα «προκλητική» και σκληρή υπήρξε η ταινία *Το γαλάζιο φόρεμα* (2005)⁴⁴, η οποία αφηγείται την ιστορία ενός νεαρού τρανς ατόμου που εξαιτίας της ταυτότητας φύλου του, απομονώνεται από την οικογένειά του και οδηγείται στο κοινωνικό περιθώριο. Πιο πρόσφατα, το 2009, κυκλοφόρησε η βραβευμένη και στο εξωτερικό ταινία *Στρέλλα*⁴⁵, στην οποία ξεδιπλώνεται η ιδιαίτερη σχέση ενός μεσήλικα κρατούμενου με μια νεαρή τρανς γυναίκα. Αξίζει να σημειωθεί ότι το ρόλο της Στρέλλας υποδύεται η Μίνα Ορφανού, τρανς γυναίκα η ίδια, η πρώτη τρανς ηθοποιός που έχει πρωταγωνιστήσει σε σειρά υψηλής τηλεθέασης της ελληνικής τηλεόρασης.

⁴³[https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%86%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CF%82_\(%CF%84%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%AF%CE%B1\)](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%86%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CF%82_(%CF%84%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%AF%CE%B1))

⁴⁴ <http://www.culturenow.gr/to-galazio-forema-mia-tainia-me-ton-giwrgo-nanouri-sto-idruma-kakogiannis/>

⁴⁵ <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%AD%CE%BB%CE%BB%CE%B1>

B. ΤΟ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

1. Εγκληματολογική προσέγγιση

1.1. Ορισμός ρατσιστικού εγκλήματος

Το λεγόμενο στην Ελλάδα ρατσιστικό έγκλημα εμφανίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία ως «έγκλημα μίσους» (hate crime) ή, πιο πρόσφατα, «έγκλημα μεροληψίας» (bias crime). Ο McLaughlin (2013: 211) ορίζει το έγκλημα μίσους ως *«μια εγκληματική πράξη που υποκινείται από μίσος, μεροληψία ή προκατάληψη σε βάρος προσώπου ή περιουσίας βασισμένη στην πραγματική ή θεωρούμενη φυλή, εθνικότητα, φύλο, θρησκεία, αναπηρία ή σεξουαλικό προσανατολισμό του θύματος»* ενώ οι Levin και McDevitt αναφέρονται στα hate crimes ως *«ποινικά αδικήματα υποκινούμενα εξ ολοκλήρου ή εν μέρει από το γεγονός ή την αντίληψη ότι το θύμα είναι διαφορετικό από το δράστη»*.

1.2. Εννοιολογική και Θεωρητική ανάλυση του εγκλήματος

1.2.α. Στοιχεία που συγκροτούν το έγκλημα

Όπως γίνεται αντιληπτό από τους ως άνω ορισμούς, το ρατσιστικό έγκλημα δεν αποτελεί ένα συγκεκριμένο και μεμονωμένο ποινικό αδίκημα που ποινικοποιεί μια νέα συμπεριφορά· αντίθετα, συνιστά μια ευρύτερη κατηγορία, περιλαμβάνοντας άλλες ήδη ποινικοποιημένες πράξεις που έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό την υποκίνησή τους από προκατάληψη κατά του θύματος και τιμωρούνται βαρύτερα. Από τα παραπάνω, εύλογα προκύπτει το ερώτημα: εφ' όσον οι εν λόγω συμπεριφορές ήδη τιμωρούνται, σε τι αποσκοπεί η εκ νέου θέσπιση διακριτών διατάξεων και δη η πρόβλεψη αυξημένης ποινής;

Εξετάζοντας με προσοχή τους δύο ορισμούς, αντιλαμβανόμαστε ότι αυτό που οι Levin και McDevitt αποκαλούν «διαφορετικότητα» είναι στην πραγματικότητα μια συμπυκνωμένη απόδοση των χαρακτηριστικών που απαριθμούνται από τον McLaughlin. Καθένα από τα χαρακτηριστικά αυτά, τα οποία δεν τίθενται περιοριστικά αλλά με το πέρας του χρόνου εμπλουτίζονται, είναι *«εγγενές και δεν μπορεί να αλλάξει ή είναι τόσο θεμελιώδους σημασίας για την ταυτότητα ή τη συνείδηση, ώστε ένα άτομο να μην πρέπει να αναγκάζεται να το αποκηρύξει»* (Χαλκιά, 2013: 80). Επομένως, η ενέργεια του δράστη δεν πλήττει απλώς κάποιο έννομο αγαθό του θύματος αλλά στοχεύει ευθέως και προσβάλλει τον πυρήνα της προσωπικότητάς του, την

ουσία του και την αξία του ως άνθρωπο, προκαλώντας σαφέστατα μεγαλύτερη βλάβη από οποιαδήποτε άλλη αξιόποινη συμπεριφορά του κοινού ποινικού δικαίου. Επιπροσθέτως, καθώς το θύμα ανήκει σε μια ευρύτερη ομάδα, η κοινωνική ταυτότητα της οποίας δομείται πάνω στο εκάστοτε προστατευόμενο χαρακτηριστικό (π.χ. η θρησκευτική κοινότητα των μουσουλμάνων, η φυλετική ομάδα των μαύρων, η εθνοτική ομάδα των Πακιστανών, η υπο-ομάδα ατόμων με κινητικές δυσκολίες, τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα κ.α.), η επίθεση δεν περιορίζεται μόνο στο ίδιο το άτομο αλλά ενέχει απειλή και προσπάθεια εκφοβισμού απευθυνόμενη σε όλη την ομάδα. Ο δράστης, αντιλαμβανόμενος εαυτόν ως ανώτερο (για λόγους που εξηγούνται ενδελεχώς στην αμέσως επόμενη ενότητα), απαξιώνει πλήρως το θύμα ως ύπαρξη και θεωρεί εκ προοιμίου ότι αυτό στερείται ή πρέπει να στερείται ίσων με αυτόν θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριφορά που σε καμία περίπτωση δε μπορεί να γίνει ανεκτή σε ένα σύγχρονο κράτος δικαίου. Συμπερασματικά, η απάντηση στο αρχικό ερώτημα είναι ότι όχι μόνο αιτιολογείται επαρκώς η διακριτή νομοθετική πρόβλεψη και η βαρύτερη ποινή, αλλά επιβάλλεται, δεδομένου του τριπλού πλήγματος που επιφέρει με μια και μοναδική ενέργεια ο δράστης: προς το άτομο, προς το κοινωνικό σύνολο και προς το δημοκρατικό θεμέλιο.

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο των εγκλημάτων μίσους/προκατάληψης είναι ότι συχνά το κίνητρο του δράστη δεν είναι μονοδιάστατο. Σε αρκετές περιπτώσεις, παράλληλα με τα αρνητικά στερεότυπα και προκαταλήψεις του δράστη, που μπορεί να σχετίζονται με παραπάνω από ένα χαρακτηριστικό του θύματος, συντρέχει και η επιθυμία αποκόμισης περιουσιακού οφέλους. Γι' αυτό γίνεται λόγος για έγκλημα «μικτού κινήτρου», το οποίο είχε ως αποτέλεσμα, προτού συγκροτηθεί ως έννοια το ρατσιστικό έγκλημα, τέτοιες συμπεριφορές να διώκονται με άλλη νομική αιτιολογία, χωρίς να δίνεται προτεραιότητα – ή χωρίς να ανιχνεύεται καν – το ρατσιστικό κίνητρο. Τέλος, είναι συχνή η τέλεση του εγκλήματος από ομάδα δραστών, η οποία μπορεί να δρα αυτόνομα ή και να ανήκει σε μεγαλύτερες οργανώσεις με ρατσιστική δράση. (Χαλκιά, 2013: 81)

1.2.β. Η έννοια του μίσους

Θεμελιώδη στοιχεία της υπο εξέταση εγκληματικής συμπεριφοράς είναι το μίσος και η προκατάληψη. Σε τι συνίστανται όμως αυτοί οι όροι και που εδράζονται ειδικά στην περίπτωση των ΛΟΑΤΚΙ και, συγκεκριμένα, των τρανς ατόμων;

Σύμφωνα με τους Levin και McDevitt, η προκατάληψη αναφέρεται σε μια αρνητική στάση κατά ατόμων, η οποία βασίζεται στην αντιλαμβανόμενη συμμετοχή των ατόμων αυτών σε μια ομάδα. Η γενική αυτή αρνητική στάση μπορεί να οφείλεται είτε σε προσωπικές στερεοτυπικές απόψεις ή αισθήματα του δράστη, όπως ο φόβος, ο φθόνος ή η αποστροφή, αναφορικά με άτομα που είναι **διαφορετικά** από αυτόν (Levin, 2008: 89). Η έννοια της διαφορετικότητας, άλλως της *ετερότητας*, καθώς και η διαδικασία ιεράρχησης, από την οποία προκύπτουν δίπολα ανώτερου- κατώτερου, «*ημών*» και «*άλλων*», παίζουν καθοριστικό ρόλο στην εξήγηση του φαινομένου (Χαλκιά, 2013: 81). Ειδικότερα, η αντίστιξη προς το «*άλλο*» δημιουργείται στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες μέσα από τη συγκρότηση κοινωνικών ταυτοτήτων, η δε «*εξουσία θεμελιώνεται βάσει της κυριαρχίας της πάνω σε όσους ορίζονται ως διαφορετικοί [...], τους οποίους απομονώνει, αποκλείει και περιθωριοποιεί.*» (Χαλκιά, 2013: 81). Έτσι, στο πλαίσιο αυτών των σχέσεων εξουσίας, ο «*άλλος*», αντιμετωπίζεται ως υποδεέστερος και ως απειλή για τις αξίες και τους κανόνες της «*εσσομάδας*», ώστε να πρέπει να αφανιστεί ή υποταχθεί.

Σε ό,τι αφορά την **ανθρώπινη σεξουαλικότητα**, η οποία συναπαρτίζεται από το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο, την ταυτότητα φύλου και τον σεξουαλικό προσανατολισμό, η ρατσιστική συμπεριφορά σε βάρος των ΛΟΑΤΚΙ προκύπτει από τη διάδοση και επικράτηση του σεξισμού. Ως **σεξισμός** ορίζεται η μορφή προκατάληψης ή διακριτικής μεταχείρισης στη βάση του βιολογικού φύλου ενός ανθρώπου⁴⁶. Η σεξιστική ιδεολογία όχι μόνο διακηρύττει την αποκλειστική ύπαρξη του διπόλου των φύλων αλλά υποστηρίζει την καθολική - βιολογική, πνευματική, ηθική και διανοητική – και μάλιστα εγγενή, υπεροχή του ενός φύλου έναντι του άλλου· δεδομένης δε της πατριαρχικής δομής των δυτικών κοινωνιών διαχρονικά, στην ουσία πρόκειται για την υποταγή του γυναικείου φύλου στο ανδρικό. Κατ' επέκταση και παράλληλα με τη διαμόρφωση της έννοιας του κοινωνικού φύλου, διαπιστώθηκε ότι ο σεξισμός προβάλλει οτιδήποτε «ανδρικό/αρρενωπό» ως υπέρτερο οτιδήποτε «γυναικείου/θηλυκού», σε σημείο να γίνεται λόγος για την **ηγεμονία της αρρενωπότητας**, δηλαδή «*ενός συστήματος ιδεών, αξιών, αναπαραστάσεων και πρακτικών σχετιζόμενων με το «να είναι κανείς άνδρας», το οποίο ευρέως γίνεται αποδεκτό ως επικρατές στη σχέση των φύλων στην κοινωνία σε μια δεδομένη ιστορική*

⁴⁶ Fabio Lorenzi-Cioli, Clara Kulich, *Sexism*, σελ. 2, στον ιστότοπο <https://www.academia.edu/9152002/Sexism>, όπου παραπέμπουν σε Ku M.C. (2010), *Sexism*, M.A. Hogg, ed. Encyclopedia of group processes and intergroup relations, Los Angeles: Sage: 744-749

στιγμή» (Jefferson, 2001: 138). Η θεωρία αυτή, η οποία αναπτύχθηκε μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1980 από τον Bob Connell, επιχειρεί να εξηγήσει την ιεραρχική επικράτηση και διαιώνιση ενός στερεοτυπικού προτύπου αρρενωπότητας έναντι αφ' ενός της θηλυκότητας εν γένει, αφ' ετέρου άλλων ανδρικών προτύπων. Αναγνωρίζεται κοινωνικά, επομένως, το πως πρέπει να είναι ο «σωστός άνδρας», η ηγεμονία του οποίου εδραιώνεται και σε συνάρτηση με άλλους παράγοντες πλην του φύλου, όπως η τάξη ή η φυλή.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, δεν είναι μόνο η γυναίκα που βρίσκεται σε «δεύτερη μοίρα». Αντίστοιχα, ο ομοφυλόφιλος άνδρας κρίνεται ως «προδότης» του λεγόμενου male privilege - του προνομίου του να είναι κανείς άνδρας, και συνακολούθως ισχυρός και κυρίαρχος - καθώς απομακρύνεται από το επικρατές πρότυπο του ετεροσεξουαλικού άνδρα, πλησιάζοντας το κατώτερο στάτους των γυναικών⁴⁷. Η δε ομοφυλόφιλη γυναίκα, παρωπιδικά ιδωμένη εντός του ασφυκτικού διπόλου εξουσίας ανάμεσα στα δύο φύλα, εφ' όσον δεν αγκιστρώνεται με οποιονδήποτε τρόπο από κάποιο αρσενικό, κρίνεται από αυτό ως απειλή, ως μια φιγούρα που πασχίζει να καταλάβει τη θέση του. Επιπλέον, η ύπαρξη και των δύο τραντάζει τα παραδοσιακά θεμέλια της οικογένειας, μέσα από την οποία αναπαράγεται η ανδρική κυριαρχία. Στην περίπτωση των τρανς ατόμων, η απαξία είναι ακόμα εντονότερη: ο μεν τρανς άνδρας δε θεωρείται αυθεντικός άνδρας αλλά ένας μάταιος μιμητής του ανδρισμού, ενώ η τρανς γυναίκα όχι μόνο αποφασίζει να εγκαταλείψει τη «φυσική» της ανωτερότητα, αλλά επιλέγει να υπεισέλθει στη γυναικεία κατώτερη θέση και να ταυτιστεί απόλυτα με αυτή (Θεοφιλόπουλος, 2015: 94-95). Όπως χαρακτηριστικά λέει η Judith Butler, «*[Ο]ι τρανς γυναίκες έχουν παραιτηθεί από την αρρενωπότητα και αυτό αποδεικνύει ότι είναι κάτι που είναι εφικτό να γίνει, και είναι πολύ απειλητικό για έναν άνθρωπο που θέλει να δει τη δύναμή του ως εγγενές χαρακτηριστικό του ποιος είναι*»⁴⁸.

⁴⁷Ένα πρόσφατο παράδειγμα της εξίσωσης των ομοφυλόφιλων ανδρών με τη γυναίκα σε ένδειξη υποτίμησης είναι τα δημόσια ομοφοβικά σχόλια του δημοσιογράφου Δήμου Βερούκιου κατά του συγγραφέα Αύγουστου Κορτώ. Ο πρώτος αποκάλυψε κατά τη διάρκεια της ραδιοφωνικής του εκπομπής τον δεύτερο «κυρία Αυγουστίνα», με αφορμή τη δήλωση του δεύτερου ότι δεν επιθυμεί την εμπλοκή στον πολιτικό στίβο γιατί είναι αφοσιωμένος στον άντρα του. Περισσότερα εδώ: <http://www.efsyn.gr/arthro/ektos-esiea-o-dimos-verykios-gia-ta-omofovika-sholia-kata-toy-korto> .

⁴⁸Στην εν λόγω συνέντευξη η Butler καλείται να ερμηνεύσει τους λόγους της σωρείας (των γνωστοποιημένων) δολοφονιών τρανς γυναικών στις ΗΠΑ το 2015, οι οποίες, πλην μίας, τελέστηκαν από άνδρες δράστες. Τονίζει την ευαλωτότητα της ομάδας αυτής, καθώς και ότι ερευνητέος παράγοντας της αυξητικής τάσης των δολοφονιών εν συγκρίσει με το παρελθόν είναι το νεαρό της ηλικίας των θυμάτων, τα οποία πλέον εκφράζουν ανοικτά την ταυτότητα του φύλου τους. Επιπλέον, υπογραμμίζει ότι η ανθρωποκτονία είναι μια πράξη ακραίας ένδειξης κυριαρχίας, η οποία μπορεί να πυροδοτηθεί ακόμα και από την αμηχανία του δράστη κατά τη διάρκεια του φλερτ

Συνοψίζοντας, αντιλαμβανόμαστε ότι τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα επιφορτίζονται με την ετικέτα του «άλλου» καθώς κινούνται εκτός της ετεροκανονικότητας (heteronormativity)⁴⁹ και cis-κανονικότητας (cisheteronormativity)⁵⁰, οι οποίες γεννούν και διατηρούν ζωντανή την ηγεμονία του αρσενικού, και είναι αυτή ακριβώς η ετικέτα που τα καθιστά στόχους.

1.2.γ. Τυπολογία κινήτρων

Κατά τη μελέτη των εγκλημάτων μίσους, είναι απαραίτητο να αναφερθούμε στην τυπολογία που διαμόρφωσαν οι Levin και McDevitt (2008: 98 επ.), οι οποίοι, παρατηρώντας ότι δράστες των εγκλημάτων αυτών ήταν κατά κύριο λόγο μεμονωμένα άτομα που δεν είχαν σε κάθε περίπτωση δεσμούς με ρατσιστικές οργανώσεις, όπως η Κου Κλουξ Κλαν, κατέληξαν σε μια κατηγοριοποίηση με βάση τα κίνητρα των δραστών.

- «**Thrill hate crimes**»: Στην κατηγορία αυτή υπάγονται τα εγκλήματα μίσους στα οποία ο δράστης ή η ομάδα δραστών αντλεί συγκίνηση και ευχαρίστηση από την πρόκληση πόνου ή καταστροφών στα θύματα. Τα ερευνητικά αποτελέσματα που παρουσίασαν το 1993 έδειξαν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των περιστατικών ήταν τυφλή βία κατά αγνώστων, πράγμα που σημαίνει ότι η επίθεση δεν γίνεται στη βάση κάποιου διαπροσωπικού δεσμού μεταξύ δράστη και θύματος αλλά απλά εξαιτίας της διαφορετικότητας των δύο. Συνήθως οι δράστες είναι νεαρής ηλικίας, οι οποίοι «αμοιβούνται» για την πράξη τους όχι μόνο συναισθηματικά, τονώνοντας το αίσθημα της

που του εκφράζει το θύμα. Η συναναστροφή αυτή με το θύμα μπορεί να εκληφθεί από τον δράστη ως μια πράξη ταπεινωτική ή προσβλητική, ενώ συντρέχει και ο φόβος στιγματισμού του ως κάποιος που πιθανόν έλκεται από τρανς. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πλειονότητά τους οι δολοφονίες τελέστηκαν με υπερβολική βιαιότητα, σε βαθμό που αποκαλύπτεται η πρόθεση όχι απλά να θανατωθεί το θύμα αλλά να εξαλειφθεί και να εξευτελιστεί, ενώ σε μια από αυτές ο φερόμενος ως δράστης λέγεται ότι ήταν πελάτης της σεξεργάτριας θύματος. Περισσότερα εδώ: <http://t-zine.gr/giati-i-andres-skotonoun-trans-gynekes-h-judith-butler-theoritikos-se-themata-fylou-exigi/>

⁴⁹Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνει η ILGA Europe, πρόκειται για «αναφορά σε πολισμικές και κοινωνικές πρακτικές όπου οι άνδρες και οι γυναίκες οδηγούνται στο να πιστεύουν και να συμπεριφέρονται σα να είναι η ετεροφυλοφιλία η μόνη νοητή σεξουαλικότητα. Συνεπάγεται επίσης την τοποθέτηση της ετεροφυλοφιλίας ως τον μόνο τρόπο του να είναι κανείς «φυσιολογικός» και ως πρωταρχική πηγή κοινωνικής ανταμοιβής», σε Θεοφιλόπουλος, 2015: 56

⁵⁰Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνει η ILGA Europe, ως cis- κανονικότητα ορίζεται το σύνολο των πρακτικών και θεσμών που νομιμοποιούν και παραχωρούν προνόμιο σε εκείνους/ες που νιώθουν άνετα στο κοινωνικό φύλο που ανήκει στο βιολογικό φύλο που τους είχε αποδοθεί κατά τη γέννηση. Από την άλλη πλευρά, ο κανόνας αυτός συστηματικά αδικεί και περιθωριοποιεί όλα τα άτομα η ταυτότητα και έκφραση φύλου των οποίων δεν πληρούν τις κοινωνικές προσδοκίες (Θεοφιλόπουλος, 2015: 56-57).

υπεροχής τους, αλλά και κοινωνικά, καθώς κερδίζουν το σεβασμό και την αποδοχή από τον φιλικό τους περίγυρο.

- **«Defensive hate crimes»:** Οι δράστες αυτού του τύπου προβαίνουν στην εγκληματική πράξη ως άμυνα στην υπολαμβανόμενη ως απειλητική παρουσία των θυμάτων εντός του χώρου τον οποίο θεωρούν ότι προασπίζονται. Η χρήση της λέξης «χώρος» εδώ δεν είναι σε κάθε περίπτωση κυριολεκτική: μπορεί πράγματι να είναι η γειτονιά, το σχολείο ή το εργασιακό περιβάλλον, μπορεί όμως να νοείται και ο ιδεολογικός χώρος, η συνοχή μιας ομάδας ή εν γένει ο τρόπος ζωής, τα οποία το θύμα δήθεν θα διαρρήξει ή θα μολύνει εξαιτίας της διαφορετικότητάς του. Οι δράστες αντιμετωπίζουν τα θύματα ως εισβολείς, θεωρώντας ταυτόχρονα ότι τα πραγματικά θύματα είναι οι ίδιοι. Τα αρνητικά συναισθήματα προς την ομάδα στην οποία ανήκει το θύμα προϋπάρχουν και εκτονώνονται επ' αφορμή συγκεκριμένου περιστατικού. Έτσι, ενώ στα thrill hate crimes ο δράστης επιλέγει το θύμα άκριτα ανάμεσα στα μέλη της «άλλης» ομάδας, στα defensive hate crimes ο δράστης στρέφεται κατά συγκεκριμένου ατόμου που αντιλαμβάνεται ως προσωπική απειλή.
- **«Retaliatory hate crimes»:** Στην εν λόγω κατηγορία ο δράστης κινείται αντεκδικητικά προς μια προηγηθείσα επίθεση (είτε αυτή πράγματι έλαβε χώρα είτε θεωρήθηκε λανθασμένα ότι συνέβη). Η επίθεση αυτή μπορεί να είναι είτε προσωπική εκδήλωση μίσους είτε τρομοκρατική επίθεση, γίνεται σε επίπεδο άτυπης κοινωνικής αντίδρασης και δημιουργεί μια διαδικασία βεντέτας μεταξύ ομάδων (Χαλκιά, 2013: 82).
- **«Mission hate crimes»:** Η κατηγορία αυτή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι ο δράστης υποκινείται από μια βαθιά αίσθηση καθήκοντος να εξαλείψει συνολικά την «άλλη» ομάδα· με άλλα λόγια, βρίσκεται σε μια ηθική αποστολή. Στα μάτια του, η υπό στόχο ομάδα αλλά και γενικότερα οποιοσδήποτε δεν ανήκει στη δική του ομάδα, δαιμονοποιείται και εξισώνεται με ένα ανώτερο κακό που πρέπει να κατατροπωθεί άμεσα, καθώς απειλεί – πάντα στο συνομωσιολογικό σύμπαν του δράστη - τον πολιτισμό, την παράδοση, την οικονομία, ακόμα και μια ολόκληρη χώρα.

2. Νομική ανάλυση

2.1. Διεθνές Δίκαιο

Σε επίπεδο διεθνούς δικαίου, το πρώτο και βασικότερο θεσμικό βήμα έγινε από τον ΟΗΕ με τη Διεθνή Σύμβαση για την κατάργηση κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων που υπεγράφη το 1965 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ΝΔ 494/1970. Με βάση τα όσα προβλέπονται στον Καταστατικό Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών περί των αρχών αξιοπρέπειας και ισότητας που ενυπάρχουν σε όλα τα ανθρώπινα όντα, και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ανθρώπων που πρέπει να γίνονται σεβαστά ανεξαρτήτως φυλής, φύλου, γλώσσας και θρησκείας, η εν λόγω Σύμβαση υποχρεώνει τα κράτη μέλη να απέχουν και να καταδικάζουν οποιαδήποτε μορφή φυλετικής διάκρισης, καθώς και να λάβουν νομοθετικές πρωτοβουλίες με στόχο την εξάλειψη της ρητορικής μίσους, τον περιορισμό της διάδοσης ιδεών περί φυλετικής ανωτερότητας και την αποθάρρυνση σύστασης και συμμετοχής σε ρατσιστικές οργανώσεις.

Ειδικότερα ως προς τα εγκλήματα μίσους στη βάση της ταυτότητας φύλου και του σεξουαλικού προσανατολισμού, το κυριότερο διεθνές κείμενο είναι οι Αρχές της Yogyakarta (Yogyakarta Principles on Application of International Human Rights Law in relation to Sexual Orientation and Gender Identity⁵¹). Πρόκειται για ένα σύνολο κατευθυντήριων γραμμών που συστάθηκε το 2006 από μια ομάδα ειδικών πάνω στα ανθρώπινα δικαιώματα και την ανθρώπινη σεξουαλικότητα. Οι Αρχές της Yogyakarta δυστυχώς δεν έχουν νομική δεσμευτικότητα για τα κράτη, ωστόσο άνοιξαν το δρόμο προς τη νομική κατοχύρωση του σεβασμού του σεξουαλικού προσανατολισμού και την αναγνώριση της ταυτότητας φύλου σε πολλές έννομες τάξεις ανά την υφήλιο.

Εκθέτοντας συνοπτικά τις βασικές θέσεις του κειμένου, η πρώτη και κύρια καινοτομία είναι η τοποθέτηση του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας φύλου στον σκληρό πυρήνα της προσωπικότητας και των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα οποία πρέπει να απολαμβάνονται καθολικά. Συνακόλουθα, ρητά προτρέπονται τα κράτη στην κατάργηση νομοθετικών διατάξεων βάσει των οποίων ασκούνται διώξεις, στην ανάληψη νομοθετικών

⁵¹Το αυθεντικό κείμενο εδώ: <http://www.yogyakartaprinciples.org/>, και στα ελληνικά εδώ: <https://arxesyogyakarta.files.wordpress.com/2008/06/cebfc9-ceb1cf81cf87ceb5cf83-cf84ceb7cf83-yogyakarta-el5.pdf>

πρωτοβουλιών για την εξασφάλιση της ισότητας απέναντι στο νόμο, την προστασία της ζωής και της ασφάλειας, της ελευθερίας έκφρασης, της οικογένειας και της ιδιωτικότητας, την πρόσβαση στην υγεία, την εκπαίδευση και την εργασία, την εγγύηση της δίκαιης δίκης και της ανθρώπινης μεταχείρισης κατά την κράτηση, την απαγόρευση των βασανιστηρίων και την αναγνώριση άλλων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όταν πρόκειται για άτομα που διακρίνονται βάσει σεξουαλικού προσανατολισμού ή ταυτότητας φύλου. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εφαρμογή των Αρχών της Yogyakarta από τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης προωθήθηκε με σύσταση του Ευρωπαϊκού Επιτρόπου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 2008.

2.2. Ενωσιακό Δίκαιο

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, με μάλλον αργά βήματα, καθώς και το Συμβούλιο της Ευρώπης, έχουν δημιουργήσει τις τελευταίες 4 δεκαετίες ένα θεσμικό και νομοθετικό πλαίσιο με στόχο την καταπολέμηση του ρατσισμού και των διακρίσεων, με τμήμα του οποίου έχει συμμορφωθεί και η χώρα μας. Πρέπει βεβαίως να σημειωθεί ότι η πλήρης καταγραφή όλων των συμβάσεων, συστάσεων, αποφάσεων-πλαίσιο και οδηγιών σχετικών με το θέμα είναι αδύνατη· ως εκ τούτου, θα ακολουθήσει μια συνοπτική παράθεση των πιο σημαντικών νομοθετικών κειμένων.

Η αρχή έγινε το 1985 από τον Έλληνα ακαδημαϊκό, δικαστή στο ΕΔΔΑ και ευρωβουλευτή Δημήτριο Ευρυγένη, ο οποίος εισηγήθηκε με σύστασή του στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο τη χάραξη πολιτικής κατά του ρατσισμού και της ξενοφοβίας σε πέντε επίπεδα (Καϊάφα-Γκμπάντι, 2016: 97-98). Χρειάστηκαν ωστόσο 14 χρόνια μέχρι να υπάρξει αναφορά περί ρατσισμού και διακρίσεων στις Ευρωπαϊκές Συνθήκες (Ζύγουρα, 2016: 1136). Η κυριότερη και παλαιότερη διάταξη βάσει της οποίας απαγορεύονται οι διακρίσεις είναι το άρθρο **14 ΕΣΔΑ**, το οποίο προβλέπει ότι *«Η απόλαυση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που κατοχυρώνονται με την παρούσα Σύμβαση διασφαλίζεται χωρίς διακρίσεις για λόγους όπως το φύλο, η φυλή, το χρώμα, η γλώσσα, η θρησκεία, η πολιτική ή άλλη πεποίθηση, η εθνική ή κοινωνική καταγωγή, η σχέση με μειονότητα, η ιδιοκτησία, η γέννηση ή άλλη κατάσταση»*. Συμπληρωματικά προς το εν λόγω άρθρο υπεγράφη το 2000 το **12^ο Πρόσθετο Πρωτόκολλο**, το οποίο επεκτείνει την απαγόρευση του άρθρου 14 ΕΣΔΑ στα δικαιώματα που προβλέπονται από το νόμο (δηλαδή όχι μόνο από την ΕΣΔΑ αλλά και από την εκάστοτε εθνική νομοθεσία), καθώς επίσης απαγορεύει τις διακρίσεις εκ μέρους των δημοσίων αρχών, και το οποίο η Ελλάδα δεν έχει ακόμα κυρώσει. Την ίδια χρονιά τέθηκε σε εφαρμογή και ο **Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής**

Ένωσης, ο οποίος στο άρθρο 21 κατοχυρώνει απαγόρευση όμοια με εκείνη το άρθρου 14 ΕΣΔΑ. Νωρίτερα μέσα στο ίδιο έτος εξεδόθησαν οι **Οδηγίες 2000/43/ΕΚ περί εφαρμογής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής** και η **2000/78/ΕΚ για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία**, ως απόρροια του άρθρου 13 της Συνθήκης των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (που αντικαταστάθηκε από το άρθρο **19 ΣΛΕΕ**), το οποίο για πρώτη φορά έκανε λόγο για σεξουαλικό προσανατολισμό. Εξίσου σημαντικό είναι και το **Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης για το Κυβερνοέγκλημα** του Συμβουλίου της Ευρώπης (υπεγράφη το 2003 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον Ν. 4411/2016), το οποίο αφορά στην «ποινικοποίηση πράξεων ρατσισμού και ξενοφοβίας που τελούνται μέσω πληροφοριακών συστημάτων» (Καϊάφα-Γκμπάντι, 2016: 99, Ζύγουρα, 2016: 1136).

Πλην της γενικής απαγόρευσης των διακρίσεων, προβλέπεται ειδικότερα η ποινική αντιμετώπιση του φαινομένου. Συγκεκριμένα, κομβική υπήρξε η απόφαση-πλαίσιο **2008/913/ΔΕΥ για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου**, η οποία ενσωματώθηκε στο ελληνικό ποινικό δίκαιο με τον Ν. 4285/2014 που τροποποίησε τον Ν. 927/1979 (ανάλυση ακολουθεί στην αμέσως επόμενη ενότητα). Η εν λόγω απόφαση-πλαίσιο αποτελεί παρέμβαση της Ένωσης στις εθνικές ποινικές νομοθεσίες, ούτως ώστε να αναχθεί σε αδίκημα η εκ προθέσεως δημόσια υποκίνηση βίας ή μίσους λόγω ρατσισμού και να καταστεί βαρύτερη η ποινή που επαπειλείται για άλλα ρατσιστικά ή ξενοφοβικά εγκλήματα, είτε κατά την επιμέτρηση της ποινής είτε δια της θέσπισης διακεκριμένου ρατσιστικού εγκλήματος (Καϊάφα-Γκμπάντι, 2016: 100). Τέλος, στο πλαίσιο της ενιαίας ευρωπαϊκής πολιτικής στο χώρο της ασφάλειας και της δικαιοσύνης, εμπεριέχεται στη Συνθήκη της Λισσαβόνας το **άρθρο 67.3** που αφορά στη λήψη μέτρων πρόληψης και καταπολέμησης της εγκληματικότητας, του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, την συνεργασία των αστυνομικών και δικαστικών αρχών, την εν ανάγκη προσέγγιση των ποινικών νομοθεσιών των κρατών-μελών και την αμοιβαία αναγνώριση των ποινικών δικαστικών αποφάσεων.

Όπως προελέχθη, η περιγραφή του ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου δεν είναι εξαντλητική αλλά περιορίζεται στα πιο βασικά κείμενα. Εντούτοις, το μεγάλο ερώτημα δεν είναι εάν η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει καταφέρει να θωρακίσει επαρκώς τους πολίτες της απέναντι στο φαινόμενο του ρατσισμού και των διακρίσεων μέσα από την παραγωγή νομικών κειμένων αλλά

κατά πόσο έχει επιτύχει αφ' ενός την απορρόφηση του πλαισίου αυτού από τις εθνικές νομοθεσίες και τη μετατροπή του σε δεσμευτικούς και εφαρμοστέους κανόνες δικαίου, αφ' ετέρου την χάραξη εν τοις πράγμασι αποτελεσματικής πολιτικής για την προστασία των μειονοτήτων σε όλες τις εκφάνσεις του δημόσιου και ιδιωτικού βίου.

2.3.Ελληνικό Ποινικό Δίκαιο

Η θεσμική αντιμετώπιση των περιστατικών βίας ή μίσους, καθώς και της ρητορικής μίσους, στην Ελλάδα επιχειρείται κατά κύριο λόγο μέσω του ποινικού δικαίου, συνεπικουρούμενη από διατάξεις που αφορούν στην απαγόρευση των διακρίσεων στην εργασία, την εκπαίδευση, την υγεία και άλλους τομείς της δημόσιας ζωής.

Στο χώρο του ποινικού δικαίου, πριν από την ενσωμάτωση των ως άνω προαναφερθέντων αποφάσεων – πλαισίων, η ρατσιστική/μισαλλόδοξη συμπεριφορά ποινικοποιείτο με τον **N. 927/1979**. Ο εν λόγω νόμος αποτελεί «συσταλτική μεταφορά» Ζύγουρα, 2016: 1135) της Διεθνούς Σύμβασης για την Κατάργηση κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων του 1966, που είχε ως αποτέλεσμα να απαγορεύει ένα μόνο μέρος αυτού που σήμερα νοείται ως ρατσιστικό έγκλημα, ήτοι μόνο τις διακρίσεις στη βάση της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 1, για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος απαιτείτο η προτροπή *«σε πράξεις ή ενέργειες δυνάμενας να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπων ή ομάδας προσώπων εκ μόνου του λόγου της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής των»*, η οποία θα έπρεπε σε κάθε περίπτωση να είναι δημόσια, ενώ με την ίδια ποινή τιμωρείτο και η συμμετοχή σε οργάνωση που ως σκοπό είχε την άσκηση προπαγάνδας ή δραστηριότητας τείνουσας σε φυλετικές διακρίσεις. Ακολούθως, στο άρθρο 2, ποινικοποιείτο η δημόσια έκφραση ιδεών προσβλητικών προς πρόσωπο ή ομάδα προσώπων λόγω φυλετικής καταγωγής, ενώ το άρθρο 3 απαγόρευε την άρνηση παροχής αγαθών και υπηρεσιών εξαιτίας φυλετικών διακρίσεων.

Ο εν λόγω νόμος παρουσίαζε εμφανή κενά ακόμα και για την εποχή του, καθώς αφ' ενός δεν προστάτευε από συμπεριφορές που λαμβάνουν χώρα στην ιδιωτική σφαίρα, αφ' ετέρου δεν αναφερόταν καν σε άρνηση γενοκτονιών ή εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας. Επιπλέον, εντύπωση προκαλεί ότι το μίσος δεν αντιμετωπίστηκε από τον νομοθέτη ως κίνητρο του δράστη αλλά ως δυνητικό αποτέλεσμα της ενέργειάς του (Ζύγουρα, 2016: 1145). Η πρώτη τροποποίησή

του ήρθε με τον Ν. 1419/1984, οπότε προστέθηκε στα προστατευόμενα χαρακτηριστικά η θρησκεία, κατόπιν με τον Ν. 2910/2001, με τον οποίο οι περιγραφόμενες στον νόμο πράξεις κατέστησαν αυτεπαγγέλτως διωκόμενες, και τέλος με τον Ν. 4285/2014, οπότε έλαβε τη σημερινή του μορφή, σημαντικά διάφορη και πλουσιότερη από την αρχική.

Ειδικότερα, με την παράγραφο 1 του άρθρου 1 τιμωρείται η με πρόθεση, δημόσια⁵² υποκίνηση, πρόκληση, διέγερση ή προτροπή *«σε πράξεις ή ενέργειες που μπορεί να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων, που προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία, με τρόπο που εκθέτει τη δημόσια τάξη ή ενέχει απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα των ως άνω προσώπων»*. Παρατηρείται εδώ αφ' ενός μεν η διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής ως προς τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά – η οποία βεβαίως έγινε με τεράστια καθυστέρηση 35 ετών μετά τη θέσπιση της αρχικής διάταξης – αφ' ετέρου όμως και η διατήρηση της «ανορθόδοξης» θεώρησης του μίσους ως στοιχείο που δυνητικά έπεται αλλά όχι αναγκαστικά προηγείται της πράξης. Επιπλέον, ρητά προσδιορίζονται τα διακυβευόμενα έννομα αγαθά: ο νομοθέτης επιθυμεί την προστασία συγκεκριμένων ατομικών δικαιωμάτων, στοχεύοντας παράλληλα και στην προστασία της δημόσιας τάξης, καθώς ποινικοποιεί μόνο εκείνες τις ρατσιστικές ενέργειες που την κλονίζουν⁵³.

⁵²Η έννοια της δημόσιας έκφρασης εμφανίζεται πλέον διευρυμένη, καθώς εκτός από από τον προφορικό ή γραπτό λόγο, την εικονογράφηση και τον Τύπο, συμπεριλαμβάνεται και το Διαδίκτυο. Επιπροσθέτως, δεδομένης της τροποποίησης του άρθρου 13 ΠΚ και συγκεκριμένα της έννοιας του εγγράφου, στον γραπτό λόγο εμπίπτει και ό,τι αποτυπώνεται σε υπολογιστή ή μνήμη υπολογιστή με ηλεκτρονικό, μαγνητικό ή άλλο τρόπο, συμπεριλαμβανομένων, εκτός του απλού κειμένου, και της εικόνας, των συμβόλων ή ήχων.

⁵³Κατά την Μαρία Καϊάφα-Γκμπάντι, η ρύθμιση αυτή κρίνεται άστοχη και μη σύμφωνη με το ενωσιακό δίκαιο. Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι η συστολή αυτή του αξιόποινου δεν προβλέπεται στην απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ, σύμφωνα με την οποία αρκεί απλώς να πιθανολογείται η δυνατότητα διατάραξης της δημόσιας τάξης και να έχουν οι πράξεις απειλητικό, εξυβριστικό ή προσβλητικό χαρακτήρα, χωρίς απαραίτητα να πλήττουν τα αγαθά που περιοριστικά αναφέρει ο έλληνας νομοθέτης. Επιπροσθέτως, επιχειρηματολογεί σθεναρά κατά της ρύθμισης για τέσσερις λόγους: **α)** οι περιπτώσεις όπου οι εκδηλώσεις μίσους θα ήταν εντελώς απρόσφορες (τις οποίες ο νομοθέτης δηλώνει στην εισηγητική έκθεση ότι δεν επιθυμεί να ποινικοποιήσει, προκειμένου να μην πλήξει το έννομο αγαθό της ελευθερίας της έκφρασης) να διαταράζουν τη δημόσια τάξη είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν με βάση τις γενικές ποινικές διατάξεις περί απόπειρας, ώστε η εν λόγω συστολή του αξιοποιού είναι περιττή, **β)** οι εν λόγω εκδηλώσεις μίσους, ακόμα κι όταν δεν κλονίζουν τη δημόσια τάξη ή δεν πλήττουν τα αναφερόμενα προσωπικά έννομα αγαθά – από τα οποία εξαιρείται το σημαντικότερο αγαθό της τιμής – οδηγούν σε *de facto* θυματοποίηση του προσώπου ή της ομάδας, καθώς συνιστούν «δημόσια άρνηση της ανθρώπινης αξίας», **γ)** εκτός από το ότι ερίζεται θεωρητικά το αν η δημόσια τάξη αποτελεί έννομο αγαθό ή όχι, αυτή αποτελεί «διακριτό μέγεθος» από τις επιμέρους ομάδες ή μεμονωμένα πρόσωπα. Αναφέρει δε χαρακτηριστικά ότι «[Η] δυναμική της υποκίνησης που ενέχουν οι συμπεριφορές [...] δεν χρειάζεται να έχει μια ταυτότητα που μπορεί να οδηγήσει ένα ακροατήριο σε μαζική κινητοποίηση, ώστε να μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει δυνατότητα διακινδύνευσης της

Στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 1 ο νομοθέτης τιμωρεί ομοίως με την πράξη της προηγούμενης παραγράφου την με πρόθεση υποκίνηση, προτροπή, πρόκληση ή διέγερση σε πράξη φθοράς ή βλάβης πραγμάτων, εφόσον αυτά χρησιμοποιούνται από τις προστατευόμενες ομάδες ή πρόσωπα, κατά τρόπο που εκθέτει τη δημόσια τάξη⁵⁴. Περαιτέρω, αν οι πράξεις των παραγράφων 1 και 2 επιφέρουν την τέλεση εγκλήματος επαπειλείται αυστηρότερη ποινή, ενώ τιμωρείται και η συμμετοχή ή συγκρότηση ομάδων με σκοπό την τέλεση των πράξεων των παρ. 1 και 2. Σε αντίθεση, δε, με την αρχική μορφή του νόμου, τιμωρείται στο άρθρο 2 η δημόσια επιδοκίμασία ή άρνηση εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, εγκλημάτων πολέμου, εγκλημάτων του ναζισμού, γενοκτονιών και του Ολοκαυτώματος, ενώ σε περίπτωση που πράξεις που αναφέρονται στον εν λόγω νόμο τελεσθούν προς όφελος ή για λογαριασμό νομικού προσώπου, στο τελευταίο μπορούν να επιβληθούν διοικητικές κυρώσεις.

Μια αναζήτηση σε τράπεζες νομικών πληροφοριών επιβεβαιώνει απόλυτα τη θέση νομικών αρθρογράφων ότι ο εν λόγω νόμος εφαρμόστηκε ελάχιστα (Καϊάφα-Γκμπάντι, 2016: 102, Ζύγουρα, 2016: 1146). Μάλιστα, η Αλεξάνδρα Μαυροειδάκου (2016: 384) τονίζει την παρατήρηση από την 4^η Έκθεση της ECRF⁵⁵ ότι «Στην Ελλάδα υπό την ισχύ του ν. 927/1979 παρατηρούνταν η τάση να εφαρμόζεται ο νόμος μόνο σε περιπτώσεις όπου το ρατσιστικό κίνητρο αποτελούσε τη μοναδική αιτία τέλεσης του εγκλήματος, [...]», πράγμα που εξηγεί μερικώς την ισχνότατη σχετική νομολογία.

Όπως έγινε αντιληπτό, ο νόμος που επέφερε ουσιαστική αλλαγή σε ό,τι αφορά το ρατσιστικό έγκλημα υπήρξε ο 4285/2014. Εντούτοις, πριν την ψήφισή του, το ρατσιστικό στοιχείο – όχι ως δυνητικό αποτέλεσμα αλλά ως κίνητρο – τέθηκε ως επιβαρυντική κατάσταση

δημόσιας τάξης», καθώς αρκεί να κινητοποιηθεί έστω ένα άτομο από το ακροατήριο προκειμένου να κριθεί η πράξη ως αντικειμενικά πρόσφορη να πλήξει προσωπικά αγαθά, **δ**) το επιχείρημα του νομοθέτη ότι περιορίζει την ποινικοποίηση της δημόσιας ρατσιστικής ρητορικής μέσω της προϋπόθεσης κλονισμού της δημοσίας τάξης, ώστε να αφήσει αλώβητη παράλληλα την ελευθερία έκφρασης, δεν βρίσκει καμία αντιστοιχία με τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Αντίθετα, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι είναι θεμιτός ο περιορισμός του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης, όταν ο ρατσιστικός λόγος υποκινεί σε βία και διακρίσεις, χωρίς να εξαρτά την κρίση του από το μέγεθος της κινητοποίησης, αρκεί να τηρείται η αναλογικότητα εν ευρεία εννοία. Βλ. αναλυτικότερα, Μαρία Καϊάφα-Γκμπάντι: 104-107

⁵⁴ Η διάταξη αυτή είναι σημαντική σε ό,τι αφορά το ρατσιστικό έγκλημα ως έγκλημα μικτού κινήτρου. Εκτός από τους γενικούς ορισμούς που έχουν δοθεί θεωρητικά και οι οποίοι το περιγράφουν ως επίθεση κατά προσωπικών αλλά και περιουσιακών αγαθών, και οι οποίοι λαμβάνονται στο σημείο αυτό υπόψη απ' το νομοθέτη, μια τέτοια πρόβλεψη αποκλείει το ενδεχόμενο μια επίθεση υποκινούμενη πράγματι από μισαλλοδοξία να παρουσιαστεί ως μια απλή περιουσιακή βλάβη. Αυτό όχι μόνο επιφέρει δικονομικά τον διαφορετικό νομικό χαρακτηρισμό της πράξης αλλά συμβάλλει εγκληματολογικά στην πληρέστερη καταγραφή του ρατσιστικού φαινομένου στις στατιστικές.

⁵⁵ Η έκθεση διαθέσιμη στον ιστότοπο: <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Greece/GRC-CbC-IV-2009-031-GRC.pdf>

στο άρθρο 79 παρ. 3 ΠΚ με τον Ν. 3719/2008. Η αρχική διάταξη προέβλεπε ότι «*Η τέλεση της πράξης [οποιασδήποτε υπό κρίση πράξης] από μίσος εθνικό, φυλετικό, θρησκευτικό ή μίσος λόγω διαφορετικού γενετήσιου προσανατολισμού κατά του παθόντος συνιστά επιβαρυντική περίσταση*», αργότερα δε, με τον Ν. 4139/2013, τροποποιήθηκε ως εξής: «*Η τέλεση της πράξης από μίσος προκαλούμενο λόγω της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής ή του σεξουαλικού προσανατολισμού ή της ταυτότητας φύλου του παθόντος συνιστά επιβαρυντική περίσταση [...]*». Έτσι, το 2013 έχουμε την πρώτη αναφορά στην ταυτότητα φύλου και την αντικατάσταση του γενικού όρου «διαφορετικός γενετήσιος προσανατολισμός» με τον όρο «σεξουαλικός προσανατολισμός». Το μειονέκτημα της διάταξης αυτής ήταν η εφαρμογή της αποκλειστικά στο τελικό στάδιο της επιμέτρησης της ποινής, το οποίο συνεπαγόταν τη μη καταγραφή των εν λόγω εγκληματικών πράξεων ως ρατσιστικών στις αστυνομικές στατιστικές. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρώτη καταδικαστική απόφαση στην οποία αναγνωρίστηκε η επιβαρυντική περίσταση του ρατσιστικού κινήτρου ήταν η ΜΟΔΑθ 398/2014 που αφορούσε στην ανθρωποκτονία του μετανάστη Σαχζάτ Λουκμάν (Ζύγουρα, 2016: 1148).

Ένα χρόνο αργότερα, το ως άνω εδάφιο του άρθρου 79 καταργήθηκε και παράλληλα τυποποιήθηκε στο **άρθρο 81^A ΠΚ** το ρατσιστικό έγκλημα, με τον Ν. 4285/2014. Το άρθρο αυτό στην αρχική του μορφή προέβλεπε ότι «*Εάν η πράξη τελείται από μίσος λόγω της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών, της εθνικής ή εθνοτικής προέλευσης, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας φύλου ή της αναπηρίας κατά του παθόντος, το κατώτερο όριο ποινής προσαυξάνεται ως εξής [...]*» ενώ με τον Ν. 4356/2015, το άρθρο τροποποιήθηκε ως εξής: «*Εάν από τις περιστάσεις προκύπτει ότι έχει τελεστεί έγκλημα κατά παθόντος, η επιλογή του οποίου έγινε λόγω των χαρακτηριστικών φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου το πλαίσιο ποινής διαμορφώνεται ως εξής [...]*». Η διαφορές ανάμεσα στις δύο διατάξεις είναι κομβικές. Κατ' αρχήν, παρατηρείται η μετάβαση από το υιοθετούμενο μέχρι στιγμής από τον έλληνα νομοθέτη **μοντέλο μίσους/εχθρότητας** («*εάν η πράξη τελείται από μίσος...*») στο **μοντέλο μεροληψίας** («*...κατά παθόντος, η επιλογή του οποίου έγινε λόγω...*»). Για την εφαρμογή του πρώτου προϋποτίθεται η απόδειξη του κινήτρου του δράστη, άρα η ανίχνευση της εσωτερικής του διάθεσης, η οποία δύσκολα επιτυγχάνεται, καθώς το μίσος αποτελεί μία έννοια «ασαφή», η οποία «αναφέρεται σε

ένα πλέγμα συναισθηματικών καταστάσεων εξαιρετικά ευρύ» (Μαυροειδάκου, 2016: 386). Επιπλέον, το μίσος δεν αποτελεί μια ενδιάθετη κατάσταση του δράστη αποκλειστικά κατά το χρόνο τέλεσης της πράξης αλλά μια γενικότερη στάση εχθρότητας, η οποία, με όρους ποινικού δικαίου, προσομοιάζει περισσότερο στο φρόνημα και τις αντιλήψεις του ατόμου παρά στην βούληση που απαιτείται για την πλήρωση της υποκειμενικής υπόστασης του εγκλήματος. Με άλλα λόγια, το μίσος δεν είναι το κίνητρο αλλά η ιδεολογικο-συναισθηματική κατάσταση που γεννά το κίνητρο του δράστη *in concreto*, με αποτέλεσμα η ποινικοποίησή του να ισοδυναμεί με ποινικοποίηση του φρονήματος, πράγμα ανεπίτρεπτο σε μια δημοκρατική έννομη τάξη.

Αντίθετα, το μοντέλο μεροληψίας επικεντρώνεται στην από προκατάληψη του δράστη επιλογή του θύματος με βάση ορισμένα χαρακτηριστικά, τα οποία ευλόγως και προφανώς αποδεικνύονται. Στη διάταξη που εισήχθη με τον Ν. 4356/2015 έχει απαλειφθεί εντελώς η έννοια του μίσους, άρα και η ανάγκη απόδειξής του, ώστε αυτό που κυρίως απαιτείται είναι η απόδειξη ύπαρξης αιτιώδους συνδέσμου ανάμεσα στο χαρακτηριστικό του θύματος και την κατεύθυνση της ενέργειας του δράστη προς αυτό. Με τη μετάβαση αυτή εξασφαλίζεται όχι μόνο ευκολότερη και πιο ακλόνητη απόδειξη αλλά επιτρέπεται η συμπερίληψη εκείνων των πράξεων που έγιναν λόγω *νομιζόμενου* χαρακτηριστικού του θύματος. Στις περιπτώσεις αυτές ο δράστης λανθασμένα υπολαμβάνει ότι το θύμα έχει ένα ή περισσότερα από τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά και εξ αυτού του λόγου το στοχοποιεί, πράγμα που στην αιτιολογική έκθεση του νόμου ο νομοθέτης αναφέρει ρητώς και επιθυμεί εξίσου να τιμωρήσει (« [...] είτε τα φέρει πράγματι το θύμα, είτε νομίζει ο δράστης ότι τα φέρει.»⁵⁶). Επιπλέον, αναγνωρίζοντας τη φύση του ρατσιστικού εγκλήματος ως μικτού κινήτρου, ο νομοθέτης δεν περιορίζει τα είδη των βασικών εγκλημάτων που μπορεί να χαρακτηριστούν ως ρατσιστικά αλλά διατυπώνει τη διάταξη με τρόπο ώστε εγκλήματα που προηγουμένως μπορεί να θεωρούνταν ασύνδετα με την ταυτότητα του θύματος (π.χ. μια απλή κλοπή ή φθορά, εξύβριση κ.α.), να χαρακτηριστούν και αυτά ως ρατσιστικά. Σε αντίθεση δε με τον Ν. 927/1979, αρθ. 2 παρ. 1, που επεκτείνει το αξιόποιο μόνο σε εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και της περιουσίας, εδώ μπορούν να καλυφθούν και επιθέσεις κατά ατόμων που σχετίζονται με στοχοποιούμενα άτομα ή ομάδες (Βούλγαρης, 2015: 278), όπως σύντροφοι και οικογένειες των θυμάτων ή μέλη ακτιβιστικών οργανώσεων.

⁵⁶Αιτιολογική έκθεση Ν. 4356/2015, σελ. 5

Κατά δεύτερο λόγο, παρατηρείται σταδιακά ο εμπλουτισμός των χαρακτηριστικών. Ειδικά με τον Ν. 4356/2015 προστίθενται και τα χαρακτηριστικά φύλου μαζί με την ταυτότητα φύλου. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι η επιλογή τους δε γίνεται με κριτήριο τη μεταβλητότητά τους αλλά με το κατά πόσο αυτά ανήκουν στο βασικό πυρήνα της προσωπικότητας του ατόμου. Έτσι, ενώ οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, για παράδειγμα, θα μπορούσαν θεωρητικά να αλλάξουν, η θρησκεία είναι ένα από τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά, σε αντίθεση με σταθερά στοιχεία του ανθρώπου, που όμως δεν «συσπειρώνουν» τα άτομα σε κοινωνικές ομάδες και δεν συναποτελούν την ταυτότητα του θύματος, όπως π.χ. το χρώμα των ματιών.

Τρίτον, πρέπει να σημειωθεί ότι το άρθρο 81^A ΠΚ θεσπίζει διακεκριμένα εγκλήματα (Βούλγαρης, 2015: 277), ήτοι εγκληματικές πράξεις των οποίων οι συνθήκες τέλεσης δικαιολογούν τη βαρύτερη τιμώρησή τους σε σχέση με τον βασικό τύπο εγκλήματος (Κωστάρας, 2008: 279). Τούτο έρχεται σε απόλυτη αρμονία με τη θεωρία, η οποία, για λόγους που αναφέρθηκαν εκτενώς σε προηγούμενη ενότητα, συντείνει στη διακριτή θέσπιση και βαρύτερη τιμώρηση των εγκλημάτων μίσους/προκατάληψης.

Τέλος, με τον ίδιο νόμο εισήχθη το άρθρο 361^B ΠΚ, με το οποίο, σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση, «επεκτείνεται η ποινική προστασία του ατόμου απέναντι σε φαινόμενα καταφρονητικής του μεταχείρισης μέσω αποκλεισμού του από παροχές αγαθών και υπηρεσιών», λόγω των περιγραφόμενων στο άρθρο 81^A ΠΚ χαρακτηριστικών, και «στο πεδίο της εθελοντικής- ανθρωπιστικής προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών»⁵⁷. Το άρθρο στην πραγματικότητα αποτελεί προέκταση του άρθρου 16 παρ. 1 του Ν. 3304/2005, το οποίο όμως δεν κάλυπτε παρά μόνο τις παροχές αγαθών ή υπηρεσιών έναντι οικονομικού αντιτίμου. Η θέσπιση της εν λόγω ρύθμισης κρίθηκε επιτακτική προκειμένου να αντιμετωπιστούν οργανωμένες κινήσεις αποκλεισμού ομάδων από συσσίτια, αιμοδοσίες και άλλες υπηρεσίες, οι οποίες «ήκμασαν» κατά την περίοδο 2011-2014⁵⁸. Όπως διευκρινίζεται στην αιτιολογική έκθεση, δεν είναι αρκετή η ενδιάθετη αρνητική προδιάθεση του δράστη προς το θύμα αλλά απαιτείται η «έμπρακτη καταφρόνηση του θύματος», ήτοι η πράξη του να συντείνει εν τοις

⁵⁷ Αιτιολογική έκθεση Ν. 4356/2015, σελ. 6-7

⁵⁸ Συγκεκριμένα, τεράστια διάσταση έλαβαν τα «συσσίτια μόνο για Έλληνες» και οι «αιμοδοσίες μόνο για Έλληνες» που διοργανώθηκαν από το κόμμα της Χρυσής Αυγής και από τα οποία αποκλείονταν άτομα με μη ελληνική ιθαγένεια. Βλ. σχετικά ρεπορτάζ του Αθηναϊκού - Μακεδονικού Πρακτορείου Ειδήσεων <http://www.amna.gr/home/article/17593/> και <http://www.amna.gr/home/article/33182/>, όπως επίσης επίσημες δηλώσεις του κόμματος στον ιστότοπό του <http://www.xryshaygh.com/enimerosi/view/panellhnia-aimodosia-chrushs-aughs-ekatonades-fiales-aima-gia-ellhnes-sump>

πράγμασι στην ταπείνωση του θύματος. Εξάλλου, αυτή ακριβώς είναι και η θεμελιώδης σκέψη του νομοθέτη, ότι αυτού του είδους ο αποκλεισμός συνιστά ευθεία άρνηση της ανθρώπινης ιδιότητας και ταυτόχρονα προπαγάνδα προς το κοινωνικό σύνολο της ιδέας ότι υπάρχουν άνθρωποι κατώτεροι και ανάξιοι για τροφή ή θεραπεία. (Αλικάκος, 2016: 40)

Γ. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΤΡΑΝΣΦΟΒΙΚΟΥ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ

1. Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας

1.1. Γενικά

Το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας (στο εξής «Δίκτυο») αποτελεί μια ομάδα φορέων⁵⁹ επιφορτισμένη, μεταξύ άλλων, με την καταγραφή μαρτυριών θυμάτων εγκλημάτων μίσους κατά προσώπων λόγω της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών, της εθνοτικής ή εθνικής καταγωγής, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας ή των χαρακτηριστικών φύλου και της αναπηρίας τους. Η σύστασή του έγινε τον Οκτώβριο του 2011 με πρωτοβουλία της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) και της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR), καθώς αναγνωρίστηκε αφ' ενός η απουσία ενός επίσημου και αποτελεσματικού συστήματος καταγραφής των περιστατικών ρατσιστικής βίας, αφ' ετέρου η ανάγκη διασύνδεσης των φορέων που κατέγραφαν μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή τα εν λόγω περιστατικά μεμονωμένα, στο πλαίσιο των υπηρεσιών τους. Στους στόχους του Δικτύου συμπεριλαμβάνονται, εκτός από την καταγραφή περιστατικών, η υποβολή συστάσεων προς τις Ελληνικές Αρχές, η διαβούλευση αναφορικά με ειδικά ζητήματα που άπτονται του φαινομένου, η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, η ενίσχυση της συνεργασίας με άλλους φορείς που επιδιώκουν κοινούς με αυτό σκοπούς και η οργάνωση και συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα που στοχεύουν στην αναγνώριση, καταγραφή και αντιμετώπιση των ρατσιστικών εγκλημάτων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, από επιστημονική σκοπιά, παρουσιάζει η **μεθοδολογία** του Δικτύου σχετικά με τις καταγραφές. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιείται μια κοινή φόρμα από όλους

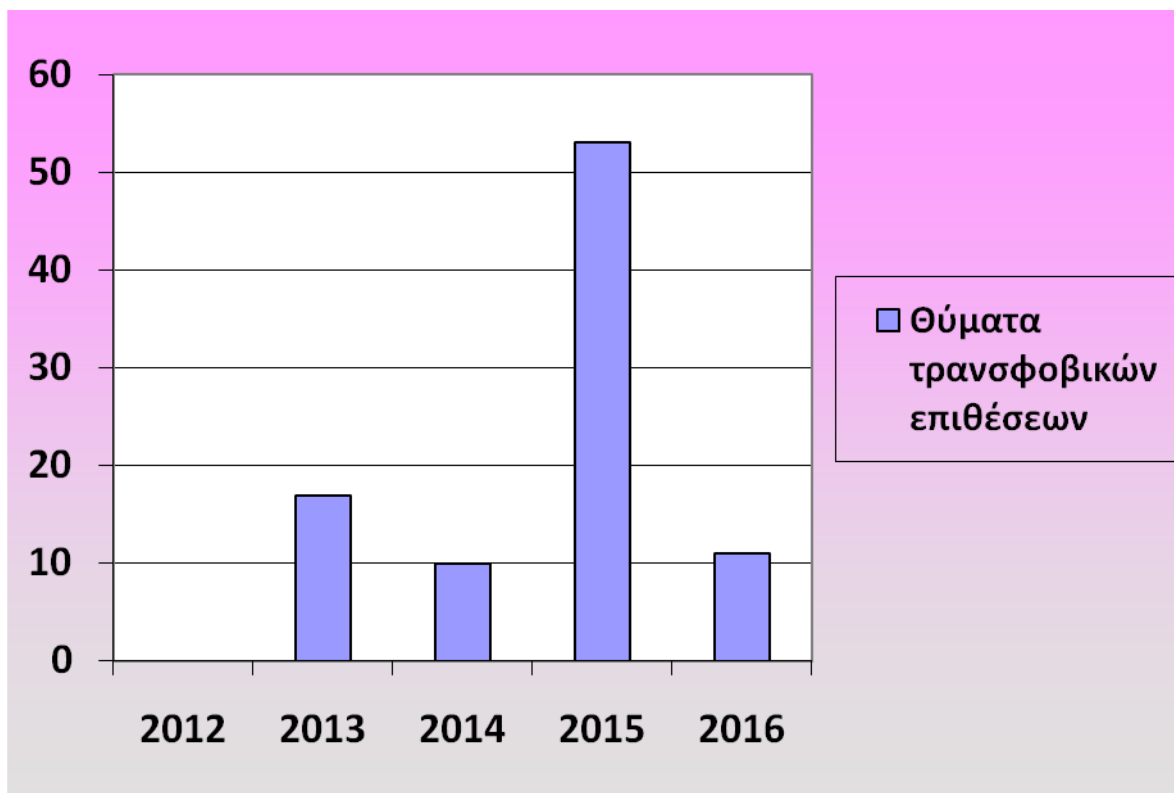
⁵⁹Κατά κύριο λόγο πρόκειται για ΜΚΟ που παρέχουν ιατρικές, κοινωνικές και νομικές υπηρεσίες σε θύματα ρατσιστικής βίας ή έρχονται σε άμεση επαφή με αυτά, οι οποίες κατά τον χρόνο έναρξης του Δικτύου ανέρχονταν σε 18 (πilotικό στάδιο) ενώ σήμερα φτάνουν τις 36. Κοινός τους άξονας είναι ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η δράση για την καταπολέμηση των διακρίσεων και της μισαλλοδοξίας. Εκτός από τους αρχικούς εμπνευστές και συντονιστές του Δικτύου, την ΕΕΔΑ και την UNHCR, συμμετέχουν ο Συνήγορος του Πολίτη και το Συμβούλιο Ένταξης Μεταναστών του Δήμου Αθηναίων ως παρατηρητές.

τους φορείς, η οποία συμπληρώνεται με τη μαρτυρία του θύματος, ανώνυμα και αποκλειστικά για τους σκοπούς του Δικτύου, και μάλιστα από ειδικά εκπαιδευμένους επιστήμονες (κοινωνικούς ή νομικούς) ή εθελοντές, ως καταγραφείς. Η μέθοδος αυτή παρέχει μεν την δυνατότητα αποτύπωσης των ποιοτικών χαρακτηριστικών και τάσεων του φαινομένου, ωστόσο συνοδεύεται από συγκεκριμένες δυσκολίες και περιορισμούς. Όπως σταθερά γίνεται παραδεκτό στις ετήσιες εκθέσεις του Δικτύου, οι εν λόγω καταγραφές αποτελούν την **κορυφή του παγόβουνου**, καθίσταται δε σαφές ότι το Δίκτυο δεν φιλοδοξεί να υποκαταστήσει την Ελληνική Αστυνομία ως τον επίσημο φορέα καταγραφής της εγκληματικότητας, αλλά να συμπληρώσει και να υποβοηθήσει το αρμόδιο τμήμα ως προς την πληρέστερη κατανόηση του φαινομένου. Επιπλέον, το Δίκτυο λαμβάνει υπ' όψιν την **περιορισμένη γεωγραφική του εμβέλεια** – την οποία, με το πέρας των ετών και τη συμπερίληψη φορέων που δραστηριοποιούνται εκτός Αττικής και Θεσσαλονίκης, προσπαθεί να διευρύνει – όπως επίσης και όλους εκείνους τους παράγοντες που έχει διαπιστώσει η Θυματολογία ότι αποτρέπουν τα θύματα να προβούν σε καταγγελία των επιθέσεων (Αρτινοπούλου, 1996: 56). Επισημαίνεται δε ότι **διακρίνονται αριθμητικά τα καταγραφόμενα περιστατικά από τα θύματα και τους δράστες**, καθώς ένα περιστατικό μπορεί να έχει πολλαπλά θύματα ή ομάδες δραστών. Η ποιοτική μέθοδος που επιστρατεύτηκε εξυπηρετεί όχι μόνο στην εις βάθος μελέτη των περιστατικών αυτών καθ' αυτών και την δημιουργία μιας σαφούς εικόνας των χαρακτηριστικών των επιθέσεων, των θυμάτων και των δραστών, αλλά και στην αναγωγή στα αίτια του φαινομένου και την αποκάλυψη ιδιαίτερων πτυχών του που δεν καταγράφονται σε στατιστικές έρευνες (π.χ. επιθέσεις κατά *υπερασπιστών* ανθρωπίνων δικαιωμάτων). Ως εκ τούτου, η αξία των εκθέσεων του Δικτύου αυξάνεται καθώς, εκτός από την ανάλυση των καταγραφών για κάθε επιμέρους προσβαλλόμενη ομάδα, επισημαίνονται ετησίως τα περιστατικά στα οποία εμπλέκονται ένστολοι και δημόσιοι λειτουργοί κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, η μη ενδεδειγμένη συμπεριφορά των οποίων θεωρείται ότι συντείνει στην «κανονικοποίηση» της μισαλλοδοξίας, παράλληλα δε τονίζεται ο ρόλος των μαρτύρων και γίνονται συστάσεις για την βελτιστοποίηση της εξασφάλισης και προστασίας τους.

1.2. Περιστατικά σχετιζόμενα με την ταυτότητα φύλου

Κατά το χρόνο έναρξης της λειτουργίας του Δικτύου εντοπίστηκε η εξής ιδιομορφία (η οποία εξηγείται και στο αντίστοιχο κεφάλαιο για το νομικό πλαίσιο) αναφορικά με τη νομοθετική προστασία της ταυτότητας φύλου: η έννοια της ταυτότητας φύλου συμπεριελήφθη στο άρθρο 79 παρ. 3 τελευταίο εδάφιο του ΠΚ (επιβαρυντική περίπτωση στο στάδιο επιμέτρησης της ποινής) μόλις το 2013, ενώ μέχρι και το τέλος του 2014 αυτή δεν περιείχετο στα προστατευόμενα χαρακτηριστικά του άρθρου 1 του π.δ. 132/2014 για τη σύσταση τμημάτων και γραφείων αντιμετώπισης ρατσιστικής βίας της ΕΛ.ΑΣ. Αντ' αυτού, στο άρθρο 79 ΠΚ υπήρχε ο γενικός όρος «γενετήσιος προσανατολισμός». Τούτο πρακτικά σήμαινε ότι μέχρι το 2013 πιθανότατα να μην ανιχνευόταν καν η ταυτότητα φύλου ως κίνητρο εγκληματικής ενέργειας, στην δε περίπτωση διαπίστωσης ότι η στοχοποίηση του θύματος γίνεται στη βάση αυτή, τούτο δεν εξεταζόταν σε προκαταρκτικό στάδιο από την Αστυνομία αλλά στο τελικό στάδιο της επιμέτρησης της ποινής από το Δικαστήριο. Παρά τη μη ρητή θεσμική πρόβλεψη, ωστόσο, το Δίκτυο ήδη από το πρώτο έτος λειτουργίας του λαμβάνει υπόψη την ταυτότητα φύλου στις καταγραφές του, καθώς επίσης σχολιάζει και την επίπτωση της μη ύπαρξης θεσμικού πλαισίου στον αριθμό των καταγραφών, που τα πρώτα δύο έτη είναι ισχνές.

Προκειμένου να καταδειχθεί η **διακύμανση των καταγραφών** του Δικτύου κατά την περίοδο 2012-2016, γίνεται εδώ μια προσπάθεια συνόψισης των καταμετρημένων **θυμάτων** στα περιστατικά που δημοσιεύθηκαν στις ετήσιες εκθέσεις του.

Αναλυτικά κατ' έτος:

2012⁶⁰: Κατά το έτος αυτό δεν κατεγράφη καμία επίθεση λόγω ταυτότητας φύλου. Ωστόσο, ρητώς αναφέρεται στην αντίστοιχη έκθεση πως τούτο δεν οφείλεται στην ανυπαρξία τέτοιων περιστατικών αλλά «στην πρόσφατη δραστηριοποίηση σχετικών οργανώσεων του Δικτύου και την ενεργή αναζήτηση στοιχείων σχετικά με τις επιθέσεις».

2013⁶¹: Καθοριστικό γεγονός της χρονιάς αυτής αποτέλεσαν οι αυθαίρετες προσαγωγές διεμφυλικών γυναικών λίγες μέρες πριν από το Φεστιβάλ Υπερηφάνειας Θεσσαλονίκης, καθώς επίσης και της παράνομης κράτησης της συνηγόρου ορισμένων εκ των θυμάτων, η οποία συμπεριλαμβάνεται στα απαριθμούμενα περιστατικά. Επιπλέον, άλλα καταγεγραμμένα περιστατικά αφορούσαν σε σωματικές βλάβες, εξυβρίσεις και απειλές.

⁶⁰Ετήσια Έκθεση 2012 <http://rvrn.org/2013/04/%CE%B5%CF%84%CE%AE%CF%83%CE%B9%CE%B1-%CE%AD%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-2012/>

⁶¹Ετήσια Έκθεση 2013 <http://rvrn.org/wp-content/uploads/2014/04/Report2013final.pdf>

2014⁶²: Είναι αναγκαίο να λεχθεί ότι από το έτος αυτό και εντεύθεν οι εκθέσεις του Δικτύου γίνονται πληρέστερες και ακριβέστερες, με σαφή διάκριση των περιστατικών από τον αριθμό των θυμάτων. Έτσι, από τα συνολικά 81 περιστατικά ρατσιστικής βίας, τα **32** έγιναν σε βάρος **ΛΟΑΤΚΙ ατόμων**, και ειδικότερα τα **10** σχετίζονταν με την **ταυτότητα φύλου**. Στα περιστατικά αυτά, 9 από τα θύματα ήταν ελληνικής ιθαγένειας και 1 πακιστανικής, όλα δε τρανς γυναίκες. Οι επιθέσεις συνίσταντο – άλλοτε ξεχωριστά κι άλλοτε συνδυαστικά μεταξύ τους – σε εξυβρίσεις, σωματικές βλάβες, απειλές και διατάραξη οικιακής ειρήνης, ενώ σε μια περίπτωση κατεγράφη συνδυαστικά αρπαγή, σωματική βλάβη και κλοπή. Επισημαίνεται ότι «*στόχος των θυτών είναι να εκφράσουν με έντονο τρόπο την περιφρόνησή τους για το θύμα*», διαπίστωση η οποία σημειώνεται και στη θεωρία των εγκλημάτων μίσους μικτού κινήτρου⁶³. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η υπερεκπροσώπηση των ανδρών δραστών έναντι των γυναικών (9 προς 1). Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι στην έκθεση του 2014 πρώτη φορά γίνεται λόγος για «έκφραση φύλου».

2015⁶⁴: Κατά το έτος αυτό παρατηρείται αριθμητική «εκτόξευση» των καταγραφών περιστατικών στοχοποίησης ΛΟΑΤΚΙ ατόμων αλλά και αποτύπωση ενός μεγαλύτερου φάσματος έντασης, καθώς πέραν των «συνηθισμένων» εγκλημάτων όπως οι εξυβρίσεις, οι απειλές και οι σωματικές βλάβες, αναφέρθηκαν μέχρι και «διορθωτικός» βιασμός σε βάρος ομοφυλόφιλης γυναίκας, ληστεία και βαρεία σωματική βλάβη τρανς γυναίκας που προκλήθηκε από πυροβολισμό.

Από τα συνολικά 273 περιστατικά, τα **185** αφορούσαν **ΛΟΑΤΚΙ άτομα**, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται ακτιβιστές⁶⁵ αλλά και άτομα που στοχοποιήθηκαν και για πρόσθετο λόγο την εθνική/εθνοτική τους καταγωγή, τη θρησκεία ή την αναπηρία τους. Από αυτά, τα **60** περιστατικά έγιναν λόγω **ταυτότητας φύλου**, ενώ ως θύματα καταμετρήθηκαν 45 τρανς γυναίκες, 5 τρανς άνδρες και 3 κουήρ (queer) άτομα (να σημειωθεί ότι για πρώτη χρονιά γίνεται λόγος για την κουήρ ταυτότητα). Σε κεφάλαιο όπου αναλύονται οι επιθέσεις με βάση τον σεξουαλικό προσανατολισμό σημειώνεται ότι έχουν στοχοποιηθεί σε ομοφοβικά περιστατικά τρανς και κουήρ άτομα, και για το λόγο αυτό εξαιρούνται από το ανωτέρω ραβδόγραμμα.

⁶² Ετήσια Έκθεση 2014 http://rvrm.org/wp-content/uploads/2015/05/Report_2014gr.pdf

⁶³ Βλ. υποσημείωση 48 με τη συνέντευξη της Judith Butler

⁶⁴ Ετήσια Έκθεση 2015 http://rvrm.org/wp-content/uploads/2016/04/Report_2015gr.pdf

⁶⁵ Οι επιθέσεις αυτές σημειώθηκαν κυρίως την περίοδο πριν την ψήφιση του νόμου για το Σύμφωνο Συμβίωσης

Επίσης, δεν προσμετρώνται οι 7 περιπτώσεις μεικτών ομάδων (κούιρ, άνδρες και γυναίκες) που στοχοποιήθηκαν λόγω ταυτότητας φύλου. Γίνεται αντιληπτό, επομένως, ότι η επιστράτευση της ποιοτικής μεθόδου αφ' ενός, και η πολυπλοκότητα των κινήτρων αφ' ετέρου, καθιστούν δυσχερή την ακριβή στατιστική αποτύπωση των επιθέσεων. Ένα επιπλέον συμπέρασμα είναι ότι τα τρανς άτομα δεν κινδυνεύουν μόνο λόγω της ταυτότητας φύλου τους αλλά και λόγω του (πολλές φορές εικαζόμενου) σεξουαλικού τους προσανατολισμού ή της έκφρασης φύλου τους. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά σε συγκεκριμένο επεισόδιο όπου άτομο θυματοποιήθηκε τόσο ως τρανς γυναίκα όσο και ως «ομοφυλόφιλος άνδρας», γεγονός που καταδεικνύει την άγνοια και τη σύγχυση που επικρατεί κοινωνικά ως προς την εννοιολογική και πραγματική διάκριση μεταξύ σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου.

Περαιτέρω, για μια ακόμα φορά τονίζεται ότι εγκληματικές πράξεις που συνοδεύουν τη βία που ασκείται στο θύμα εξυπηρετούν και στοχεύουν στον έντονο εξευτελισμό του, ενώ δεν λείπουν οι περιπτώσεις όπου επιθέσεις δέχονται και άτομα φιλικά προσκείμενα προς το διεμφυλικό θύμα και στοχοποιούνται ως ομοφυλόφιλα. Πρέπει δε να επισημανθεί ότι καταγγέλθηκαν στο Δίκτυο και περιπτώσεις θυματοποίησης ανηλίκων εντός τόσο του οικογενειακού όσο και του σχολικού περιβάλλοντος (στο δεύτερο καταγράφονται περιστατικά όπου δράστες είναι είτε άλλοι ανήλικοι είτε και εκπαιδευτικοί), γεγονός που εγείρει έντονο προβληματισμό, καθώς αυτού του είδους η θυματοποίηση μπορεί να είναι συνεχής. Τέλος, η υπερεκπροσώπηση των ανδρών δραστών έναντι των γυναικών εξακολουθεί να υπάρχει, ενώ σε 49 από τα 60 περιστατικά, οι δράστες ήταν Έλληνες.

2016⁶⁶: Κατά το έτος αυτό σημειώνεται μείωση των συνολικών καταγραφών σε 95, εκ των οποίων τα **57** τελέστηκαν σε βάρος **ΛΟΑΤΚΙ ατόμων** ή ατόμων σχετιζόμενων με αυτά. Εξ αυτών, σε **10** περιστατικά στοχοποιήθηκαν άτομα λόγω **ταυτότητας φύλου** ή λόγω της σχέσης τους με διεμφυλικά άτομα και σε **1** περιστατικό λόγω **έκφρασης φύλου**, σταθερή δε είναι η μεγαλύτερη θυματοποίηση των τρανς γυναικών έναντι των τρανς ανδρών (8 στα 11 θύματα ήταν γυναίκες). Δέον λεχθεί στο σημείο αυτό ότι η κατά πολύ μεγαλύτερη θυματοποίηση των τρανς γυναικών διαχρονικά προκαλεί μεγάλο προβληματισμό και ανησυχία, καθώς συνάγεται με βεβαιότητα ότι αυτή γίνεται όχι μόνο λόγω τρανσφοβικών αλλά και σεξιστικών προκαταλήψεων. Δυστυχώς, ελλείπει των πλήρων εκθέσεων για την κάθε περίπτωση, άλλοι

⁶⁶Ετήσια Έκθεση 2016 http://rvrn.org/wp-content/uploads/2017/04/Report_2016gr.pdf

παράγοντες (π.χ. εργασιακό περιβάλλον) που συνέβαλαν στη θυματοποίησή τους μπορούν μόνο να πιθανολογηθούν.

Ως προς τις τελεσθείσες πράξεις, πέραν των «συνηθισμένων» εξυβρίσεων, κλοπών και σωματικών βλαβών, τονίζεται η πρακτική δυσχέρεια που αντιμετωπίζουν τα διεμφυλικά άτομα στις καθημερινές τους συναλλαγές με κρατικούς φορείς και τράπεζες, ώστε να καθίσταται πλέον αδήριτη η ανάγκη νομοθετικής ρύθμισης της αναγνώρισης ταυτότητας φύλου, την οποία το Δίκτυο πρότεινε ήδη από το 2015.

1.3. Συνολική εκτίμηση των εκθέσεων

Από την επισκόπηση των εκθέσεων του Δικτύου συμπεραίνεται ολοκάθαρα ότι η προσέγγιση του φαινομένου της ρατσιστικής εν γένει, και τρανσφοβικής ειδικότερα, βίας είναι ευρύτερη και αποσκοπείται η ολιστική αντιμετώπιση του. Πέραν των αναλύσεων των περιστατικών, το Δίκτυο συνδέει άμεσα και εύστοχα τις καταγραφόμενες τάσεις με τις πολιτικές, κοινωνικές και νομοθετικές εξελίξεις σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, παράλληλα δε εμμένει στη σημασία και την αξιολόγηση τριών «πόλων» που συνήθως δεν λαμβάνονται υπόψη σε ποσοτικές έρευνες, ήτοι τον ρόλο των ενστόλων, των δημόσιων λειτουργιών και των μαρτύρων σε περιστατικά ρατσιστικής βίας. Επιπλέον, καίριες είναι οι συστάσεις στις οποίες προβαίνει για τη βελτιστοποίηση της σχέσης που αναπτύσσεται ανάμεσα στους λειτουργούς της Δικαιοσύνης και τα θύματα, καταδεικνύοντας τη χρόνια και έντονη δυσπιστία των δεύτερων προς τους πρώτους⁶⁷, η οποία, προστιθέμενη στον φόβο και τις κοινωνικές πιέσεις που δέχονται τα θύματα, τα αποτρέπει από το να προβούν σε καταγγελία. Τέλος, το Δίκτυο απευθύνει τις συστάσεις του και προς διάφορα Υπουργεία, αναγνωρίζοντας ότι η αντιμετώπιση του ρατσισμού δεν βαρύνει μόνο τη Δικαιοσύνη αλλά πρέπει να καταστεί εξίσου στόχος της Πολιτείας και στα πεδία της Εκπαίδευσης, της λειτουργίας της Διοίκησης, της Υγείας και των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.

⁶⁷Εξαιρετικά πρόσφατο παράδειγμα της εν λόγω δυσπιστίας αποτελεί η αποπομπή εκπροσώπων της Αστυνομίας (ως ομάδα «Δράσης των Αστυνομικών ενάντια στον Ρατσισμό») από το Athens Pride 2017 εξαιτίας αντιδράσεων που εκφράστηκαν από άλλες ομάδες που συμμετείχαν στην εκδήλωση. Το βασικό επιχείρημα των δεύτερων υπήρξε η χρόνια κακοποίηση που υφίστανται ΛΟΑΤΚΙ άτομα από την Αστυνομία, γεγονός που καθιστά προβληματική τη συνεργασία με αυτήν και, κατ' επέκταση, την αποδοχή τους στο pride. Αντίθετο επιχείρημα εξέφρασε το Σωματείο Υποστήριξης Διεμφυλικών (Σ.Υ.Δ.) και άλλοι προσαπιστές ΛΟΑΤΚΙ δικαιωμάτων, υποστηρίζοντας ότι πρέπει να ενθαρρύνονται ενέργειες εκσυγχρονισμού της Αστυνομίας, κατά το πρότυπο αστυνομικών σωμάτων στις ΗΠΑ, τον Καναδά και σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη, τα οποία τείνουν σε μια ουσιαστική προστασία των ΛΟΑΤΚΙ δικαιωμάτων και συμμετέχουν εδώ και χρόνια στις Παρελάσεις Υπερηφάνειας.

1.4. Καταγραφή περιστατικών Ρατσιστικής βίας από την Ελληνική Αστυνομία

Προκειμένου να αποδοθεί μια κατά το δυνατόν πληρέστερη εικόνα του φαινομένου της τρανσφοβικής βίας και των μεθόδων καταγραφής του, υπεβλήθη από την ερευνήτρια αίτημα προς το Τμήμα Κοινωνικών Ζητημάτων και Αντιμετώπισης Ρατσισμού της Ελληνικής Αστυνομίας προκειμένου να κοινοποιηθούν οι καταγραφές που πραγματοποίησε το αρμόδιο τμήμα από τη στιγμή της λειτουργίας του μέχρι σήμερα. Σύμφωνα με το από 4-7-2017 υπ' αριθμ. πρωτ. 7100/40-283019 έγγραφο της Ελληνικής Αστυνομίας, το οποίο απεστάλη μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (αντίγραφο επισυνάπτεται στο παράρτημα), η Υπηρεσία τηρεί αρχεία των αιτούμενων από το έτος 2015, καθώς η διάκριση λόγω ταυτότητας φύλου εισήχθη με τον Ν.4285/2014. Ειδικότερα, κατά το έτος 2015 καταγράφηκαν τέσσερα (4) περιστατικά με πιθανολογούμενο ρατσιστικό κίνητρο την ταυτότητα φύλου, για το 2016 μόλις ένα (1) περιστατικό, ενώ για το 2017 η καταγραφή δεν έχει ολοκληρωθεί.

2. Ακαδημαϊκές έρευνες

Όπως έχει καταστεί σαφές μέχρι το σημείο αυτό, η ομάδα των ΛΟΑΤΚΙ και δη των διεμφυλικών ατόμων, έχει απασχολήσει τα θεσμικά όργανα μόλις τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Παράλληλα, στο χώρο της επιστήμης, η διερεύνηση της σεξουαλικότητας, του φύλου και των πολλαπλών ταυτοτήτων έχει παραμείνει περισσότερο σε θεωρητικό επίπεδο. Αυτό που απομένει να εξετάσουμε είναι ο βαθμός στον οποίο η εν λόγω ομάδα έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας με στόχο την αποκάλυψη αφ' ενός του αντίκτυπου της ταυτότητας φύλου σε διάφορες πτυχές του δημόσιου βίου, αφ' ετέρου του συσχετισμού της με τα εγκλήματα μίσους.

Είναι προφανές πως στην παρούσα εργασία είναι αδύνατον να εκτεθούν αναλυτικά όλες οι έρευνες – αν και δεν είναι πολυπληθείς – που έχουν διεξαχθεί πάνω στο συγκεκριμένο αντικείμενο. Ως εκ τούτου, πρόκειται να παρατεθούν συνοπτικά ορισμένες από τις κυριότερες – και ει δυνατόν, πιο πρόσφατες – σε Ευρωπαϊκή Ένωση και ΗΠΑ. Δυστυχώς, μεγάλες έρευνες από έγκυρους φορείς που να αφορούν αποκλειστικά την Ελλάδα εκλείπουν. Πρέπει δε να σημειωθεί ότι στο σύνολό τους, αποτέλεσαν την πυξίδα για την εκπόνηση του ερευνητικού τμήματος της παρούσας εργασίας.

2.1. «Transphobic Hate Crime in the European Union» (Lewis Turner, Stephen Whittle, Ryan Combs, 2009)⁶⁸

Τα πορίσματα της εν λόγω έκθεσης βασίζονται σε δεδομένα προηγούμενης διαδικτυακής έρευνας που διεξήχθη για λογαριασμό της ILGA Europe αναφορικά με την πρόσβαση στην υγεία τρανς ατόμων στην Ευρωπαϊκή Ένωση (σελ.14). Ωστόσο, μέσα από 97 ερωτήσεις, αντλήθηκαν πληροφορίες σχετικές και με άλλα πεδία, όπως οι συνθήκες διαβίωσης, η εργασία, το σχολικό περιβάλλον κ.α, καθώς επίσης οι δημόσιες τρανφοβικές επιθέσεις και το ποινικό σύστημα δικαιοσύνης. Η έκθεση έλαβε χώρα τον Νοέμβριο του 2008 και μεταφράστηκε σε 13 γλώσσες, συμπεριλαμβανομένης της ελληνικής. Συνολικά ανταποκρίθηκαν 2669 ερωτηθέντες. Το ενδιαφέρον είναι ότι εκτός των ποσοτικών δεδομένων που εξήχθησαν από το διαδικτυακό ερωτηματολόγιο, η έκθεση συμπεριλαμβάνει συμπεράσματα από 3 ποιοτικές συνεντεύξεις με τρανς γυναίκες.

Σε ό,τι αφορά την ποσοτική έρευνα, βρέθηκε ότι το 79% των ερωτηθέντων είχε υποστεί δημόσια επίθεση (στις πρώτες θέσεις βρίσκονται όσοι απάντησαν σε ιταλικά και ελληνικά) (σελ.19), η οποία εκτεινόταν από απλό σχόλιο έως σωματική βία ή σεξουαλική παρενόχληση, με συχνότερα τα απαξιωτικά σχόλια και τις λεκτικές επιθέσεις (σελ.18, 21). Πιο ευάλωτες κρίθηκαν οι τρανς γυναίκες απ' ότι οι τρανς άνδρες (σελ.21), ενώ συγκρινόμενα τα δεδομένα με άλλη σχετική έρευνα του 2008 για τα ΛΟΑΤ άτομα, έδειξαν ότι είναι τρεις φορές πιθανότερη η θυματοποίηση στη βάση της ταυτότητας φύλου αντί του σεξουαλικού προσανατολισμού (σελ.20). Τέλος, γενική και έντονη ήταν η δυσπιστία απέναντι στην Αστυνομία· ειδικά για την Ελλάδα, το 85% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι δεν έχει καμία εμπιστοσύνη ότι θα αντιμετωπιστεί σωστά βάσει του φύλου που προτιμά/έχει επιλέξει (σελ.24).

Ως προς τα 3 case studies, τα γενικά συμπεράσματα αφορούσαν τα εγκλήματα τρανσφοβίας σε βάρος τρανς γυναικών στο Ηνωμένο Βασίλειο κατά την περίοδο 2004-2008. Η έρευνα αποκάλυψε την αναποτελεσματικότητα του ποινικού συστήματος στη δίωξη του τρανσφοβικού εγκλήματος, την άγνοια της διπλής θυματοποίησης των υποκειμένων αφ' ενός ως γυναίκες και αφ' ετέρου ως τρανς άτομα, ακόμα και τη μη πρόσληψη του θύματος ως γυναίκα αλλά ως άντρα, τόσο από τους δράστες όσο και από του επίσημους ποινικούς φορείς. Τούτου

⁶⁸https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/transphobic_hate_crime_in_the_european_union_0.pdf

δοθέντος, τα υποκείμενα πολλές φορές αντιμετωπίζονται ως αιτία πρόκλησης του περιστατικού και όχι ως θύματα (σελ. 2).

2.2. «Injustice at every turn: A Report of the National Transgender Discrimination Survey» (Jaime Grant, Lisa Mottet, Justin Tanis, Jack Harrison, Jody Herman, Mara Keisling, 2011)⁶⁹

Η εν λόγω έκθεση έλαβε χώρα στις ΗΠΑ το 2008 με τη στήριξη του Εθνικού Κέντρου Ισότητας των Διεμφυλικών και του National Gay and Lesbian Task Force, και απευθύνθηκε σε διεμφυλικά άτομα με την ευρεία έννοια του όρου (τρανς, genderfluid, agender, non-binary, cross dressers κ.α). Διεξήχθη διαδικτυακά και έντυπα και το τελικό δείγμα περιορίστηκε σε 6.456 ερωτηματολόγια.

Τα ευρήματα δεν περιορίζονται μόνο στα εγκλήματα μίσους λόγω ταυτότητας φύλου αλλά βοηθούν στο σχηματισμό πλήρους εικόνας των συνθηκών διαβίωσης και των πολλαπλών αποκλεισμών που αντιμετωπίζουν οι διεμφυλικοί. Πιο συγκεκριμένα, ξεκινώντας από τη σχέση με το *οικογενειακό περιβάλλον*, περισσότεροι από τους μισούς ερωτώμενους δήλωσαν την ολοσχερή διάρρηξη της σχέσης τους με την οικογένειά τους, ενώ αντίθετα διαπιστώθηκε ότι εν γένει υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα αυτή να παράσχει στήριξη και προστασία στο τρανς μέλος της απ' όσο στερεοτυπικά θεωρείται πιθανό (σελ. 7). Αργότερα, στο *σχολικό περιβάλλον*⁷⁰, διαπιστώνονται ανησυχητικά υψηλά ποσοστά παρενόχλησης (78%), σωματικών επιθέσεων (35%) και σεξουαλικής βίας (12%), ενώ το 1/6 όσων παρενοχλήθηκαν αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν για το λόγο αυτό την εκπαίδευση. Επιπλέον, δηλώθηκε ότι η παρενόχληση από διδάσκοντες ή συμμαθητές οδήγησε σε χειροτέρευση της ψυχολογικής τους κατάστασης (σελ. 3).

Σε ό,τι αφορά την *υγεία* των διεμφυλικών ατόμων, το 19% ανέφερε την άρνηση να τους παρασχεθεί ιατρική βοήθεια, το 28% ότι καθυστερεί την αναζήτηση ιατρικών υπηρεσιών λόγω φόβου διακριτικής μεταχείρισης και το 48% λόγω οικονομικής αδυναμίας, το 50% υπογράμμισε την έλλειψη ενημέρωσης των γιατρών, ενώ διαπιστώθηκε ότι είναι τέσσερις φορές πιθανότερο

⁶⁹ http://www.thetaskforce.org/static_html/downloads/reports/reports/ntds_full.pdf

⁷⁰ Ως «K-12 setting», όπως αναφέρεται στην έρευνα, εννοείται η διαβάθμιση της δημόσιας εκπαίδευσης, που περιλαμβάνει όλες τις βαθμίδες από το νηπιαγωγείο (παιδιά 4 ετών) έως το τέλος της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μέχρι και πριν το κολλέγιο (παιδιά 18 ετών). Περισσότερα: <https://en.wikipedia.org/wiki/K%E2%80%9312>

τα διεμφυλικά άτομα να προσβληθούν από τον ιό HIV εν συγκρίσει με τον γενικό πληθυσμό (σελ. 6). Παράλληλα οι διεμφυλικοί βιώνουν αποκλεισμούς αναφορικά με την **κατοικία**, καθώς το 19% δήλωσε έχει αντιμετωπίσει άρνηση ενοικίασης στέγης και το 11% έξωση εξαιτίας της ταυτότητας φύλου τους (σελ. 4). Επιπλέον, το 55% εκείνων που αναζητούν θέση σε καταφύγια αστέγων δηλώνουν ότι παρενοχλήθηκαν και το 22% ότι παρενοχλήθηκαν σεξουαλικά από το προσωπικό, ενώ το 53% αναφέρει την έλλειψη σεβασμού και τη λεκτική επίθεση σε χώρους δημόσιας διαμονής, όπως ξενοδοχεία, αεροδρόμια, λεωφορεία κ.α. (σελ. 5).

Ένα απ' τα μεγαλύτερα προβλήματα που διαπιστώθηκε είναι η κάκιστη **οικονομική κατάσταση**. Το ποσοστό ανεργίας είναι το διπλάσιο απ' αυτό του γενικού πληθυσμού για τα τρανς άτομα ενώ το 90% των ερωτηθέντων ανέφεραν κάποιο είδος κακοποιητικής ή διακριτικής μεταχείρισης στο χώρο εργασίας τους. Το 47 % δήλωσε ότι έχει απολυθεί ή τους έχουν αρνηθεί προαγωγή και το 71% αποκάλυψε ότι έχει προσπαθήσει να αποκρύψει την ταυτότητα φύλου προκειμένου να προσληφθεί. Παρά τη συχνή διακριτική μεταχείριση, το 78% δήλωσε ότι μετά τη φυλομετάβαση ένιωσε πιο άνετα στο εργασιακό του περιβάλλον. Παράλληλα, ωστόσο, για όσους βρίσκονται στην ανεργία, διαπιστώθηκε η διπλάσια πιθανότητα να βρεθούν άστεγοι ή να εμπλακούν στην σεξουαλική εργασία ή στη διακίνηση ναρκωτικών, 85% αυξημένη πιθανότητα εγκλεισμού και ισχυρή πιθανότητα να αντιμετωπίσουν προβλήματα υγείας, όπως προσβολή από τον HIV ή εθισμό σε ουσίες (σελ. 3). Όλα τα παραπάνω συνδέονται και ίσως επιβαρύνονται από την έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων, καθώς μόλις το 21% εκείνων που έχουν ολοκληρώσει τον επαναπροσδιορισμό φύλου έχουν αντικαταστήσει όλα τους τα έγγραφα (σελ. 5).

Τέλος, η σχέση της ομάδας αυτής με την **Αστυνομία** κρίνεται μάλλον προβληματική: το 22% όσων έχουν έρθει σε επαφή με αστυνομικά όργανα δήλωσαν ότι παρενοχλήθηκαν και το 46% των ερωτηθέντων απάντησαν ότι δεν αισθάνονται άνετα όταν αναζητούν τη βοήθεια της Αστυνομίας. Δυσοίωτος και τραυματικός εμφανίζεται και ο **εγκλεισμός**, καθώς από το σύνολο όσων εξέτισαν ποινή σε κατάστημα κράτησης, το 16% αποκάλυψε ότι δέχθηκε σωματική επίθεση και το 15% σεξουαλική κακοποίηση (σελ. 6).

Το πιο εντυπωσιακό από τα συμπεράσματα της έρευνας είναι η ανθεκτικότητα που επιδεικνύουν τα διεμφυλικά άτομα και η επιμονή τους να επιβιώσουν, παρά τους αποκλεισμούς. Σημαντικά είναι τα ποσοστά εκείνων που παρά την απόλυσή τους ή την απώλεια της κατοικίας τους, μπόρεσαν να ξαναβρούν δουλειά και στέγη, αυτών που σε μεγαλύτερη ηλικία επιστρέφουν

στην εκπαίδευση ώστε να τελειώσουν τις σπουδές τους, καθώς και εκείνων που παρά τα τεράστια δομικά εμπόδια στο χώρο της υγειονομικής περίθαλψης, κατάφεραν να βρουν πρόσβαση σε ορμόνες προκειμένου να συνεχίσουν τη διαδικασία φυλομετάβασης (σελ. 7).

2.3. «Trans Mental Health and Emotional Wellbeing Study» (Jay McNeil, Louis Bailey, Sonjia Ellis, Lames Morton, Maeve Regan, 2012)⁷¹

Η διερευνητικού χαρακτήρα έρευνα διεξήχθη μέσω διαδικτυακού και έντυπου ερωτηματολογίου βασισμένου στο αντίστοιχο της канаδικής ομάδας TransPULSE⁷², από τα μέσα Απριλίου έως τα μέσα Ιουνίου 2012, προκειμένου να συλλεχθούν πρωτογενή δεδομένα σχετικά με τη ζωή των τρανς ατόμων στο Ηνωμένο Βασίλειο. Ο τελικός πληθυσμός της έρευνας ήταν 889 ενήλικα τρανς, άφυλα και non-binary άτομα (σελ.4-6).

Από το σύνολο των περιπτώσεων, το 70% δήλωσε πιο ευχαριστημένο με τη ζωή του μετά από την επέμβαση επαναπροσδιορισμού φύλου, ενώ το 2% που δήλωσε μη ευχαριστημένο ήταν για λόγους αρνητικού αποτελέσματος της εγχείρισης, απώλειας της οικογένειας, φίλων ή εργασίας εξαιτίας του επαναπροσδιορισμού, καθημερινών περιστατικών τρανσφοβίας και άλλους, μη σχετικούς με την ταυτότητα φύλου τους, λόγους. Ωστόσο, το ίδιο ποσοστό (70%) ένιωσε ότι λόγω της τρανς υπόστασης, της φυλομετάβασης ή της έκφρασης της ταυτότητας τους έχασαν πράγματα όπως επαγγελματική αποκατάσταση, τεκνοποίηση, οικογενειακή ζωή, αθλητικές δραστηριότητες, παιδική ηλικία και νεότητα, ευτυχία, φιλία, εκπαίδευση, συναισθηματικές σχέσεις, σεβασμό και ισότητα. Αντίστροφα, 80% των ερωτηθέντων δήλωσαν ότι κέρδισαν αυτοπεποίθηση, νέους φίλους και βελτιωμένες σχέσεις, την αίσθηση του ανήκειν, αυτογνωσία και έκφραση, ευτυχία και μέλλον.

Στον τομέα της *υγείας*, το 60-65% των ερωτηθέντων που αναζήτησαν υπηρεσίες σε φορείς υγείας, ψυχικής υγείας ή σε κλινικές ταυτότητας φύλου αντιμετώπισαν αρνητικές συμπεριφορές (σελ.87). Πιο συγκεκριμένα ως προς την *ψυχική υγεία*, το 74% επεσήμανε τη βελτίωση της ψυχολογικής κατάστασης μετά τη φυλομετάβαση, ενώ το 5% που δήλωσε την επιδείνωσή της, τη συνέδεσε με την απώλεια της οικογένειας ή φίλων, την έλλειψη κατάλληλης υποστήριξης, την εργασία ή με άλλους πολιτισμικούς λόγους (σελ.88). Ως συνηθέστερες

⁷¹ https://uktrans.info/attachments/article/240/trans_mh_study.pdf

⁷² <http://transpulseproject.ca/wp-content/uploads/2012/05/Trans-PULSE-survey-information-only-copy-2012.pdf>

διαταραχές εντοπίστηκαν η κατάθλιψη (88%), το στρες (80%) και η αγχώδης διαταραχή (75%), ενώ το 53% δήλωσε ότι έχει στο παρελθόν αυτοτραυματιστεί, το 84% έχει σκεφθεί να αυτοκτονήσει και το 35% έχει κάνει τουλάχιστον μία απόπειρα στο παρελθόν (σελ.88-89). Σημειώνεται επίσης ότι ο αυτοκτονικός ιδεασμός και οι απόπειρες μειώνονται σημαντικά μετά τη φυλομετάβαση.

Ειδικότερα ως προς τη **θυματοποίηση**, το 80% του πληθυσμού δήλωσε ότι αποφεύγει συγκεκριμένες καταστάσεις – όπως την επίσκεψη σε δημόσιες τουαλέτες, την αγορά ρούχων ή την κοινωνική συναναστροφή – εξαιτίας φόβου θυματοποίησης (σελ.87). Επίσης, το 90% των ερωτηθέντων αποκάλυψαν ότι τρίτοι τους έχουν πει ότι οι τρανς δεν είναι φυσιολογικοί, το 38% έχει παρενοχληθεί σεξουαλικά, το 6% έχει βιασθεί ακριβώς επειδή ήταν τρανς, το 37% έχει υποστεί απειλή σωματικής παρενόχλησης και το 19% σωματική βία, το 16% βίωσε ενδο-οικογενειακή βία ενώ 25% αναγκάστηκε να απομακρυνθεί από το οικογενειακό ή φιλικό περιβάλλον εξαιτίας της ταυτότητας φύλου. Επιπλέον, το 49% του πληθυσμού δήλωσε ότι έχει υποστεί κακοποίηση κατά την παιδική ηλικία, το 62% είχε προβλήματα εθισμού στο αλκοόλ ή σε άλλες ουσίες, ενώ το 14% έχει πέσει θύμα αστυνομικής βίας (σελ.88).

Στο χώρο της **εργασίας**, το 52% δήλωσε ότι έχει αντιμετωπίσει προβληματικές συμπεριφορές, είτε ως διακριτική μεταχείριση είτε ως παρενόχληση. Παράλληλα, αξιοσημείωτο είναι το ποσοστό (19%) εκείνων που έχουν βρεθεί άστεγοι έστω μια φορά στο παρελθόν. Επιπλέον, έχουν ενδιαφέρον τα αποτελέσματα σχετικά με όσους ήταν ήδη γονείς κατά το coming out και τη φυλομετάβαση: 18% έχασαν πλήρως την επαφή με τα παιδιά τους και για το 19% μειώθηκε σημαντικά, ενώ μόλις το 17% των παιδιών είχαν θετική αντίδραση. Τέλος, το μισό του πληθυσμού παραπονέθηκε για την εικόνα που προβάλλουν τα MME για τους τρανς ανθρώπους, η οποία έχει αρνητική επίδραση στην ψυχολογική τους κατάσταση.

2.4. «Being Trans in the European Union» (FRA-European Union Agency for Fundamental Rights, 2014)⁷³

Στην εν λόγω έκθεση απομονώνονται τα δεδομένα που αφορούν τα διεμφυλικά άτομα από έρευνα της FRA του 2012 για τα ΛΟΑΤ άτομα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Από ένα σύνολο 93.079 ΛΟΑΤ ατόμων που συμμετείχαν, 6.579 ερωτηματολόγια (μετά την τελική διαλογή) ήταν

⁷³ <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/being-trans-eu-comparative-analysis-eu-lgbt-survey-data>

διεμφυλικών ατόμων άνω των 18. Η έρευνα διεξήχθη ηλεκτρονικά, προωθήθηκε μέσα από τα social media και οι ερωτήσεις αφορούσαν σε γεγονότα και καταστάσεις κατά τη διάρκεια του έτους που προηγήθηκε της εκπόνησης της έρευνας.

Το γενικό συμπέρασμα της συγκριτικής έρευνας ήταν ότι τα τρανς άτομα (υπό την ευρεία έννοια) βιώνουν σε όλα τα επίπεδα πολύ εντονότερη διακριτική μεταχείριση και αποκλεισμό από τα ομοφυλόφιλα ή αμφιφυλόφιλα cis άτομα. Το μεγαλύτερο πρόβλημα εντοπίστηκε στην **αγορά εργασίας**, όπου το 37% όσων βρίσκονταν σε αναζήτηση εργασίας και το 27% όσων ήταν ήδη εργαζόμενοι δήλωσαν ότι έχουν βιώσει διακριτική μεταχείριση. Στην εκπαίδευση, περί το ένα τέταρτο των συμμετεχόντων που είτε φοιτούν είτε είναι τρανς γονείς μαθητών/φοιτητών δήλωσαν ότι έχουν αντιμετωπίσει διακριτική μεταχείριση εκ μέρους των φορέων (σχολείο ή πανεπιστήμιο). Αντίστοιχες συμπεριφορές παρατηρήθηκαν εκ μέρους του **προσωπικού** του συστήματος **υγείας**, σύμφωνα με το 22% των ερωτηθέντων, και **κοινωνικών υπηρεσιών**, σύμφωνα με το 19%, ενώ, τέλος, μόλις το 15% δήλωσε ότι κατήγγειλε το περιστατικό, ποσοστό που αυξάνεται στο 29% όταν το περιστατικό έλαβε χώρα εντός του εργασιακού περιβάλλοντος. Ως προς τη μη **καταγγελία**, ένα μεγάλο μέρος των συμμετεχόντων θεώρησε ότι δεν άξιζε να μπει στη διαδικασία καθώς είτε δε θα άλλαζε κάτι είτε η καταγγελία δε θα λαμβανόταν σοβαρά υπόψη από τους υπεύθυνους. Εξίσου σημαντικοί παράγοντες ήταν η απροθυμία να αποκαλυφθεί η ταυτότητα φύλου, ο φόβος ή η ντροπή, καθώς επίσης και η άγνοια του κατάλληλου προσώπου ή φορέα στο οποίο το θύμα πρέπει να απευθυνθεί. (σελ. 21-22)

Από πλευράς **θυματοποίησης** της ομάδας αυτής, η έρευνα κατέδειξε ότι το 34% κατά την τελευταία πενταετία και το 15% κατά τον τελευταίο χρόνο είχε δεχθεί βία ή απειλή βίας, ενώ το 8% είχε πέσει θύμα σωματικής ή σεξουαλικής επίθεσης. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το ότι το 44% όσων δήλωσαν ότι δέχθηκαν βία κατά το προηγούμενο έτος ανέφεραν ότι τα περιστατικά ήταν τουλάχιστον τρία μέσα στο ίδιο χρονικό διάστημα. Επιπροσθέτως, υψηλότερο κίνδυνο θυματοποίησης φαίνεται να διατρέχουν οι τρανς γυναίκες και οι άνδρες cross-dressers, ενώ συνδυαστικά με την κοινωνικοδημογραφική ανάλυση κατέστη σαφές ότι άτομα νεότερα, με απλήρωτη εργασία και χαμηλό εισόδημα είναι πιθανότερο να υπάρξουν θύματα βίας υποκινούμενης από μίσος. Ως δράστες καταγράφονται περισσότερο άγνωστοι άνδρες και η πλειονότητα των περιστατικών συμβαίνει σε δημόσιους χώρους – το 10% μάλιστα στα social media. Επιπλέον, μόνο το ένα τέταρτο των πιο σοβαρών βίαιων περιστατικών έχει καταγγελθεί

στην Αστυνομία, καθώς παρατηρείται βαθειά έλλειψη εμπιστοσύνης προς αυτή. Συγκεκριμένα, είναι ισχυρή η πεποίθηση ότι η Αστυνομία δεν επιθυμεί ή δεν μπορεί να κινητοποιηθεί, ενώ το ένα τρίτο των ερωτηθέντων δήλωσαν ότι απέφυγαν την καταγγελία από φόβο τρανσφοβικής συμπεριφοράς των αστυνομικών. Στις περιπτώσεις παρενοχλήσεων υποκινούμενων από μίσος, αρκετοί θεώρησαν το περιστατικό ήσσονος σημασίας ή δεν το κατήγγειλαν επειδή συνέβη σε τρίτο πρόσωπο κι όχι στους ίδιους. (σελ.51-52)

Και αυτή η έρευνα αποκαλύπτει αξιόλογα στοιχεία σχετικά με την *υγεία* των τρανς. Το 71% όσων έχουν αναζητήσει υπηρεσίες δηλώνουν ευχαριστημένοι από τους ψυχολόγους, ψυχιάτρους και ειδικούς, όχι όμως και από τις άλλες ειδικότητες, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από άγνοια σχετικά με την ταυτότητα φύλου. Εν γένει, τα δύο πέμπτα του πληθυσμού έχουν αναζητήσει ιατρική ή ψυχολογική στήριξη, ενώ απ' όσους το επιθυμούν αλλά δεν έχουν ακόμα προχωρήσει σε αυτό, το αποδίδουν σε ατολμία, φόβο για τις αντιδράσεις των ιατρών ή άγνοια για το που να απευθυνθούν.

Ολοκληρώνοντας, η έκθεση συμπεριλαμβάνει δεδομένα αναφορικά με την ορατότητα της τρανς κοινότητας και τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου. Κατά πρώτο λόγο, ένα 30% των ερωτηθέντων στα νομιμοποιητικά έγγραφα των οποίων φαίνεται το βιολογικό τους φύλο δήλωσαν ότι βίωσαν διάκριση κατά την επίδειξή τους, ενώ το 87% τάσσεται υπέρ μιας ταχύτερης και απλούστερης διαδικασίας αλλαγής των εγγράφων. Κατά δεύτερον, ο «κανόνας» είναι ότι τα τρανς άτομα δεν αποκαλύπτουν εύκολα την ταυτότητα τους. Εντούτοις, φαίνεται ότι η ορατότητα διευκολύνεται όσο αυξάνεται η ηλικία και το εισόδημα, καθώς και όταν η πολιτική του κράτους μέλους είναι ευνοϊκότερη για τη ΛΟΑΤ κοινότητα, ενώ έκπληξη προκαλεί ότι όσοι έχουν υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο επιλέγουν να μην αποκαλυφθούν. (σελ.77-78)

Σε γενικές γραμμές, οι τέσσερις αυτές έρευνες συγκλίνουν προς την ίδια εικόνα: αποκαλύπτουν το ασφυκτικό περιβάλλον και τις δυσκολίες στις οποίες πρέπει να ανταπεξέλθουν οι τρανς άνθρωποι στο δημόσιο και ιδιωτικό τους βίο. Σε πρώτο βαθμό, η ίδια η συνειδητοποίηση της τρανς ταυτότητας και η απόφαση για μια δύσκολα αναστρέψιμη επέμβαση είναι βαρεία και επίπονη. Παράλληλα, τα άτομα αυτά ζουν με ένα διαρκές άγχος απόρριψης, θεωρώντας μάλλον δικαιολογημένα ότι θα αντιμετωπίσουν εμπόδια σε κάθε κύκλο κοινωνικοποίησής τους, από τον πιο στενό (οικογένεια) έως τον πιο ευρύ (υγεία – εργασία). Εκτός αυτού, μπορούμε με ασφάλεια

να πούμε ότι είναι η πιο έντονα θυματοποιημένη ομάδα, με τον κίνδυνο της επίθεσης και της βίας να ελλοχεύει σε κάθε πτυχή της ζωής τους. Βεβαίως, οι ως άνω έρευνες, παρ' ότι βοηθούν στον σχηματισμό μια εικόνας για την υπάρχουσα κατάσταση, δεν είναι αρκετές· είναι απολύτως απαραίτητο όχι μόνο να γίνουν κι άλλες, ώστε να παρατηρηθεί η πορεία της τρανς κοινότητας, αλλά και όσες εκπονούνται να γίνονται γνωστές ευρύτερα, προκειμένου να συμβάλουν στην ενημέρωση του κοινού και στην μείωση των υφιστάμενων αποκλεισμών και εγκληματικών συμπεριφορών σε βάρος των τρανς ανθρώπων.

ΜΕΡΟΣ 2^ο

A. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

1. Λόγοι επιλογής του θέματος

Σε κάθε επιστημονική εργασία, ιδίως όταν αυτή περιλαμβάνει το στοιχείο της εμπειρικής έρευνας, είναι κεφαλαιώδους σημασίας η εγγύτητα του θέματος προς τα ενδιαφέροντα του ερευνητή. Το παρόν θέμα στηρίζεται σε δύο βασικούς πυλώνες, την ταυτότητα φύλου και το ρατσιστικό έγκλημα. Ο δεύτερος πυλώνας εντάσσεται εμφανώς στο πεδίο της Εγκληματολογίας, με την ιδιαιτερότητα της όψιμης εμφάνισής του στη βιβλιογραφία και την όχι ιδιαίτερα εκτενή μελέτη του. Αντίθετα, η ταυτότητα φύλου αποτελεί μια έννοια τελείως ξέχωρη από το εν λόγω επιστημονικό πεδίο - τουλάχιστον μέχρι τώρα. Το καθένα από τα δύο ζητήματα είναι εξαιρετικά θελκτικό· το μεν ρατσιστικό έγκλημα συνδέεται άμεσα με τα ανθρώπινα δικαιώματα, συνιστά ένα νέο κεφάλαιο στη νομική επιστήμη και περιστρέφεται γύρω από την πολύπλοκη, πολυδιάστατη, βαθιά ψυχολογική έννοια του μίσους – κάτι αντίστοιχο με την έννοια του πάθους στο έγκλημα της ανθρωποκτονίας. Από την άλλη, η ταυτότητα φύλου ανέρχεται δυναμικά ως θέμα στην επικαιρότητα παγκοσμίως, προσφάτως δε και στην Ελλάδα, δεδομένου ότι η κοινωνική ομάδα των διεμφυλικών διεκδικεί με ολοένα μεγαλύτερη πυγμή βήμα στο δημόσιο διάλογο⁷⁴. Ταυτόχρονα, μια πληθώρα καταστάσεων και δικαιωμάτων επηρεάζεται, καθώς έρχονται στο προσκήνιο ζητήματα –όπως για παράδειγμα, το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση και στην οικογένεια ή η διαπαιδαγώγηση και ευαισθητοποίηση των ανηλίκων σχετικά με τη

⁷⁴Η εκπόνηση της παρούσας εργασίας, η οποία διήρκησε ένα έτος, έλαβε χώρα παράλληλα με τη διεξαγωγή μιας μακράς και έντονης δημόσιας συζήτησης γύρω από την νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου. Βεβαίως, τούτο δεν ήταν απλά μια ευτυχής συγκυρία αλλά περισσότερο έναυσμα για την επιλογή του επιστημονικού θέματος. Εντούτοις, παρά το γεγονός ότι η εκ των έσω παρακολούθηση μιας διαδικασίας κοινωνικής ζύμωσης και η αντανάκλασή της στον νομικό κόσμο, αποτελεί μια σπάνια ευκαιρία για κάθε κοινωνικό ερευνητή, ήταν συνειδητή η επιλογή να μην γίνει καμία αναφορά στο ζήτημα. Συγκεκριμένα, αποφεύχθηκε ο σχολιασμός επί του νομοσχεδίου και της πρόσφατης νομολογίας, σύμφωνα με την οποία κρίθηκε ότι η επέμβαση επαναπροσδιορισμού φύλου, και η συνεπαγόμενη στέρωση, ως απαραίτητη προϋπόθεση για την αλλαγή των νομιμοποιητικών εγγράφων αποτελεί βασανιστήριο. Οι λόγοι είναι εξόχως σημαντικοί: αφ' ενός, ο όγκος των πληροφοριών (δημοσιεύματα, δράσεις, Λόγοι που εκφέρθηκαν, νομοπαρασκευαστικές διαδικασίες) είναι τέτοιος που μπορεί να αποτελέσει τη βάση μιας διακριτής έρευνας, αφ' ετέρου οι απόψεις που εκφράστηκαν ήταν τόσο πολλές, μεταβαλλόμενες και αλληλοσυγκρουόμενες, που και η ελάχιστη συμπερίληψή τους θα διακύβευε την εγκυρότητα της παρούσας εργασίας. Δυστυχώς, απαιτείται η ολοκλήρωση ενός κύκλου κοινωνικών και νομικών διεργασιών, προκειμένου ο κοινωνικός ερευνητής να έχει μια συνολική άποψη και εποπτεία, προτού «καταδυθεί» στα γεγονότα και το υλικό και τα αξιολογήσει.

σεξουαλικότητα και το φύλο - για την επίλυση των οποίων είναι απαραίτητη η ενδελεχής μελέτη και πλήρης κατανόηση της ταυτότητας φύλου.

Επιλέγοντας το εν λόγω θέμα, η ερευνήτρια οφείλει πρωτίστως να απαντήσει στο εξής ερώτημα: Τι μπορεί να προσφέρει ο συσχετισμός αυτών των δύο θεματικών στην επιστήμη της Εγκληματολογίας; Αναμφίβολα, η πρώτη σκέψη έγκειται στην πρωτοτυπία της σύνδεσης των δύο βασικών πυλώνων. Μια απλή αναδρομή στη σχετική ελληνική βιβλιογραφία αποκαλύπτει ότι καμιά άλλη επιστημονική εργασία στον χώρο αυτό δεν έχει ενσκήψει ειδικά στο συγκεκριμένο ζήτημα. Εκείνο όμως στο οποίο στοχεύει εν μέρει η έρευνα αυτή, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο, είναι η διεύρυνση και ο εμπλουτισμός της μεταβλητής του φύλου. Το φύλο παίζει κομβικό ρόλο στις αναζητήσεις των εγκληματολόγων και καθορίζει πάρα πολλές θεωρίες, ήδη από την εποχή που η Εγκληματολογία ανέτειλε ως επιστήμη. Από τις μελέτες του Lombroso πάνω σε άνδρες φυλακισμένους μέχρι τους «Delinquent Boys» του Albert Cohen κι από τον «επαγγελματία κλέφτη» του Sutherland έως το σύνδρομο Klinefelter, η Εγκληματολογία μελέτησε τον άνδρα από γεννήσεως μέχρι θανάτου και άφησε τη γυναίκα για πολύ αργότερα, μόλις τη δεκαετία του 1970 και μετά, όταν εμφανίστηκε η φεμινιστική εγκληματολογία ως απότοκο της ανόδου του κινήματος χειραφέτησης. Στην πραγματικότητα, το φύλο – για την ακρίβεια, το βιολογικό φύλο και μόνο αυτό – δεν πρωταγωνιστεί αλλά υφέρπει σε κάθε θεωρία, ενώ η δεδομένη μέχρι πρότινος σταθερότητα και σαφής οριοθέτησή του το κατέστησε ιδανικό, σχεδόν «φυσικό», κριτήριο για την κατηγοριοποίηση των ανθρώπων, προκειμένου αυτοί να μελετηθούν. Τι θα συμβεί όμως αν κάποιος διεμβολίσει αυτή τη σταθερότητα και θολώσει τα όρια του φύλου; Τι επιπτώσεις θα έχει η αποσύνδεση του σεξουαλικού προσανατολισμού από το φύλο και η κατάρριψη βασικών συμπεριφορικών στερεοτύπων που έχουν διαποτίσει τη θεωρία και την έρευνα; Πώς θα διαμορφωθεί από εδώ και στο εξής το θεωρητικό τοπίο αν στη θέση του διπόλου των φύλων αποδεχτούμε την ύπαρξη πολλαπλών ταυτοτήτων;

Μια άλλη ενδιαφέρουσα πτυχή, που συνέβαλε στην επιλογή του θέματος, είναι ότι αυτό που καλείται ως «διαφορετικός σεξουαλικός προσανατολισμός» και ως «αλλαγή φύλου» προκαλούσε μέχρι πριν λίγες δεκαετίες, παγκοσμίως αλλά και στην Ελλάδα, την επίσημη κοινωνική αντίδραση. Όπως ορθά περιγράφει η Αφροδίτη Κουκουτσάκη (2002: 144-151), παρατηρείται μια διαρκής παλινδρόμηση των εν λόγω ιδιοτήτων ανάμεσα στην ποινικοποίηση και την ιατρικοποίηση. Εντούτοις, είναι τέτοια η κοινωνική και ιστορική συγκυρία στην οποία

βρισκόμαστε, που για πρώτη φορά η ομάδα των διεμφυλικών ατόμων απαιτεί μια θέση στην κανονικότητα, πορεία που, όμως, μένει να αποδειχθεί εάν και κατά πόσο προσκρούει ακόμα στην κοινωνική αντίδραση – άτυπη και επίσημη – και οδηγεί στη θυματοποίησή της. Τούτο αποτελεί μια μοναδική ευκαιρία για μελέτη που δεν έπρεπε επομένως να χαθεί.

Τέλος, η επιλογή της εμπειρικής διερεύνησης δεν ήταν τυχαία: το ρατσιστικό έγκλημα στην Ελλάδα κέντρισε την προσοχή του κοινωνικού ακροατηρίου και της ακαδημαϊκής κοινότητας κατόπιν ορισμένων πολιτικών διεργασιών και εξελίξεων που δύσκολα αποτυπώνονται στη βιβλιογραφία. Επομένως, προκειμένου να αντιληφθεί κανείς την πλήρη διάσταση του φαινομένου, τα βαθύτερα αίτιά του και τις επιπτώσεις, για να διαπιστώσει το αν γεννήθηκε εξαιτίας των πολιτικών και οικονομικών συγκυριών ή προϋπήρχε και απλώς αναδύθηκε, οφείλει να πραγματοποιήσει μια «κάθοδο» στο πεδίο ώστε να αντικρίσει από κοντά την πραγματικότητα.

2. Διαδικασία εκπόνησης της εργασίας

Πρώτο βήμα της διαδικασίας εκπόνησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας, κατόπιν φυσικά της διαμόρφωσης και παγίωσης του θέματος, είναι η βιβλιογραφική επισκόπηση. Καθώς δεν πρόκειται για διδακτορική εργασία, στόχος είναι η συλλογή του κυριότερου υλικού σε επιστημονικά συγγράμματα και άρθρα, προκειμένου να καλυφθεί το θέμα σε ικανοποιητικό βαθμό. Αναζητήθηκαν σε ελληνική και αγγλική βιβλιογραφία, έντυπα και ηλεκτρονικά, νομικά και εγκληματολογικά κείμενα σχετικά με το έγκλημα μίσους, τον δημόσιο μισαλλόδοξο λόγο και τον ρατσισμό, συγγράμματα και άρθρα από το πεδίο της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας αναφορικά με την σεξουαλικότητα εν ευρεία έννοια και ειδικά την ταυτότητα φύλου, καθώς επίσης και εγχειρίδια όπου αναλύονται όλες οι θεματικές γύρω από τη ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα. Παράλληλα, συλλέχθηκε και η απαραίτητη βιβλιογραφία για το τμήμα της χάραξης της μεθοδολογίας, και ειδικότερα σχετική με την ανάλυση περιεχομένου και την διεξαγωγή συνεντεύξεων. Επιπλέον, απαραίτητη κρίθηκε η ανάγνωση άλλων διπλωματικών εργασιών με παρόμοια θεματολογία, ώστε να αποφευχθεί η επανάληψη των ίδιων πληροφοριών και η αλληλεπικάλυψη του ζητήματος.

Για την πιο ενδελεχή αλλά και πιο σύγχρονη προσέγγιση του ρατσισμού και της ταυτότητας φύλου, ήταν επιβεβλημένη η σύνδεση με την επικαιρότητα και τις εξελίξεις πάνω

στα ζητήματα αυτά. Έτσι, προηγήθηκε η επισκόπηση στον Τύπο των τελευταίων ετών, ενώ παράλληλα παρακολούθηθηκαν σχετικές ημερίδες ενημέρωσης από έγκυρους φορείς που ασχολούνται με τις δύο αυτές θεματικές⁷⁵. Στη συνέχεια, καθώς το κυριότερο τμήμα της διπλωματικής εργασίας επρόκειτο να βασιστεί σε έρευνα, αναζητήθηκαν οι πλέον πρόσφατες έρευνες πάνω στο ίδιο αντικείμενο, προκειμένου αφ' ενός να σχηματισθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα της πραγματικότητας για τα εγκλήματα μίσους στη βάση της ταυτότητας φύλου, αφ' ετέρου να χρησιμεύσουν οι εν λόγω έρευνες ως γνώμονας για την διεξαγωγή της έρευνας εν προκειμένω. Κατόπιν της ολοκλήρωσης των ανωτέρω, συγκροτήθηκε ο βασικός σκελετός της εργασίας με τα επιμέρους κεφάλαια και ενότητες, διαμορφώθηκαν οι γενικές θεωρητικές κατηγοριοποιήσεις στις οποίες επρόκειτο να καταναμηθεί το συλλεγέν υλικό, σχεδιάστηκε ο οδηγός συνέντευξης και ξεκίνησε η συγγραφή του θεωρητικού μέρους της.

Παράλληλα προς τη συγγραφή, πραγματοποιήθηκαν κινήσεις προσέγγισης πιθανών ερωτώμενων. Τα άτομα αυτά εντοπίστηκαν είτε μέσω κοινών γνωριμιών με την ερευνήτρια είτε μέσω ομάδων ΛΟΑΤΚΙ στα social media. Οι συνεντεύξεις ελήφθησαν κατά το διάστημα από 23/4/2016 έως 29/5/2016 και στη συνέχεια απομαγνητοφωνήθηκαν και οι στίχοι τους αριθμήθηκαν, ώστε να γίνουν με ακρίβεια οι παραπομπές σε αυτές. Ακολούθησε η ανάλυσή τους, κατά τον τρόπο που περιγράφεται σε επόμενη ενότητα, και ο συσχετισμός τους τόσο με το θεωρητικό πλαίσιο όσο και με τα πορίσματα των ερευνών του πρώτου μέρους. Κατά τον τρόπο

75

- Ημερίδα του Σωματείου Υποστήριξης Διεμφυλικών για τη Διεθνή Ημέρα τρανς Μνήμης την 26/12/2016 <https://transgendersupportassociation.wordpress.com/2016/11/18/%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%B9%CE%BF-%CF%84%CF%85%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%B7%CF%83-%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%B1-%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%BD%CF%83-%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC-3/>
- Ημερίδα συνδιοργανωμένη από τον Σύλλογο Ελλήνων Εγκληματολόγων Παντείου Πανεπιστημίου και την ΜΚΟ Color Youth - Κοινότητα Νέων LGBTQI Αθήνας την 23/2/2017 <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=864112>
- Ημερίδα του Σωματείου Υποστήριξης Διεμφυλικών για τη Διεθνή Ημέρα τρανς Ορατότητας την 31/3/2017 <https://transgendersupportassociation.wordpress.com/2017/03/23/%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%B7%CF%83-%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%B1-%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%BD%CF%83-%CE%BF%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%CF%83-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CF%83/>
- Παρουσίαση της έκθεσης του Δικτύου για το 2016 την 4/4/2017 <http://rvrn.org/2017/04/%CE%B5%CF%84%CE%AE%CF%83%CE%B9%CE%B1-%CE%AD%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-2016/>
- Ημερίδα της ΜΚΟ Color Youth- Κοινότητα Νέων LGBTQI Αθήνας την 24/5/2017 <http://www.colouryouth.gr/2017/05/08/imerida-psychiki-ygeias-kai-loatki-neolaia-o-rollos-tis-politeias/>

αυτό, η έρευνα ολοκληρώνεται με το κεφάλαιο των συμπερασμάτων, όπου συνοψίζονται τα κυριότερα πορίσματα της.

3. Δυσκολίες κατά την εκπόνηση της εργασίας

Κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της παρούσας εργασίας, δύο υπήρξαν τα κυριότερα εμπόδια που ανέκυψαν. Το πρώτο ήταν η όχι εκτενής βιβλιογραφική αναφορά για την καθεμία από τις δύο θεματικές και η ανύπαρκτη βιβλιογραφία πάνω στον συσχετισμό τους. Τούτο έχει διπλή συνέπεια: από τη μια, παρέχει στην ερευνήτρια σημαντική ελευθερία κινήσεων προκειμένου να ανακαλύψει πτυχές του ζητήματος που ίσως δεν είχαν ήδη εντοπιστεί, από την άλλη, δημιουργεί μεγαλύτερο κίνδυνο λαθών και πιθανότατα εκθέτει την έρευνα σε δριμύτερη κριτική.

Η δεύτερη δυσκολία εντοπίστηκε στην ανεύρεση του πληθυσμού. Η ομάδα των τρανς (με την ευρεία έννοια) ατόμων στην Ελλάδα είναι εκτός από μικρή, σε σύγκριση με τον γενικό πληθυσμό, σε ορισμένο βαθμό αφανής και κλειστή. Ειδικά όταν πρόκειται για άτομα άγνωστα προς την ερευνήτρια, η αναζήτηση των οποίων έγινε βάσει ενός χαρακτηριστικού αμιγώς προσωπικού, το οποίο αρκετά συχνά επιλέγουν να μην αποκαλύψουν, η προσέγγισή τους έχρηξε ιδιαίτερου χειρισμού, λεπτότητας και διακριτικότητας. Στοιχείο αποτέλεσε να πεισθούν τα άτομα ότι όχι μόνο θα προστατευθούν τα προσωπικά τους στοιχεία – όπως άλλωστε επιβάλλει η ερευνητική δεοντολογία – αλλά και ότι οι ερωτήσεις δεν επρόκειτο να είναι κακοποιητικού χαρακτήρα. Δεν ήταν λίγες οι φορές που η ερευνήτρια αντιμετώπισε εξ αρχής άρνηση να παραχωρηθεί συνέντευξη. Επιπλέον, σε γνώση της σχετικής σύγχρονης ορολογίας που αφορά τη ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα αλλά και του γεγονότος ότι σημαντική μερίδα αυτής δεν τη χρησιμοποιεί, χρειάστηκε εξαιρετική προσοχή στη χρήση της γλώσσας κατά την προσέγγιση του καθενός και της καθεμιάς ξεχωριστά.

4. Χαρακτήρας της έρευνας

Όπως εμφανίζεται από τον τίτλο της παρούσας εργασίας, η μελέτη του συσχετισμού της ταυτότητας φύλου και του ρατσιστικού εγκλήματος επιλέχθηκε να γίνει δια της **ποιοτικής** μεθόδου, και μάλιστα, με σκοπό **διερευνητικό**. Συνήθως, ο σκοπός μιας έρευνας μαζί με το υλικό που έχει στα χέρια του ο ερευνητής είναι οι παράγοντες που καθορίζουν τα μεθοδολογικά

εργαλεία. Ως εκ τούτου, ο διερευνητικός σκοπός της παρούσας έρευνας, ήτοι η επιθυμία για εξοικείωση με ένα «παρθένο» θέμα και η ανακάλυψη των μηχανισμών και των συσχετίσεων που το διέπουν (Σπινέλλη, 2005: 97), οδήγησε στη χάραξη μιας ποιοτικής μεθοδολογίας ως πλέον κατάλληλης. Σε αντίθεση με την ποσοτική μεθοδολογία, η οποία βασίζεται σε προκαθορισμένα ερωτήματα και αποσκοπεί στον έλεγχο συγκεκριμένης θεωρίας μέσα από τη συλλογή δεδομένων από ένα όσο το δυνατόν μεγαλύτερο πληθυσμό, στην ποιοτική έρευνα, η σε βάθος μελέτη συνήθως μικρού πληθυσμού «οδηγεί στη συγκέντρωση λεπτομερών στοιχείων για πολλαπλές πτυχές των υπό έρευνα περιπτώσεων» (Κυριαζή, 2011: 52). Η ποιοτική έρευνα είναι συνδεδεμένη με την κατανόηση των υποκειμένων και της εξέλιξης των κοινωνικών φαινομένων στα οποία πρωταγωνιστούν. Χαρακτηρίζεται από ευελιξία και δημιουργικότητα, μιας και ο ερευνητής δεν περιορίζεται από a priori διαμορφωμένες θεωρητικές υποθέσεις αλλά κινείται σε ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο, και καθώς τροφοδοτείται με υλικό, επικεντρώνεται όλο και περισσότερο στα στοιχεία που αφορούν τις εννοιολογικές κατηγορίες οι οποίες ανακύπτουν. Για το λόγο αυτό, η ποιοτική έρευνα σχετίζεται με τη «θεμελιωμένη θεωρία» (grounded theory), η οποία ορίζεται από τους Strauss και Corbin (1994: 273) ως «μια γενική μεθοδολογία ανάπτυξης μιας θεωρίας που βασίζεται σε δεδομένα τα οποία έχουν συστηματικά συλλεχθεί και αναλυθεί. Η θεωρία εξελίσσεται κατά τη διάρκεια της έρευνας μέσω της διαρκούς αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην ανάλυση και τη συλλογή των δεδομένων».

Με δεδομένα τα παραπάνω, η επιλογή μιας ποιοτικής μεθοδολογίας δεν έγινε τυχαία, καθώς ο κυριότερος στόχος της παρούσας έρευνας είναι διεύθυνση και κατανόηση σε βάθος του τρόπου και των συνθηκών κοινωνικοποίησης των ατόμων που απομακρύνονται από το δίπολο των φύλων και η αποκάλυψη των λόγων θυματοποίησής τους. Εκτός από το ότι η ολοκλήρωση μιας ποσοτικής προσέγγισης του θέματος θα ήταν αμφίβολη, εξαιτίας του στενού χρονικού πλαισίου μιας διπλωματικής εργασίας αλλά και της δυσκολίας εξασφάλισης του επιθυμητού αριθμού συμμετεχόντων, η απάντηση σε ερωτήσεις όπως «Πόσα τρανς άτομα πέφτουν θύματα λεκτικής επίθεσης κάθε χρόνο στην Ελλάδα;» δίνεται ήδη μέσα από τη δράση άλλων φορέων (Ελληνική Αστυνομία, Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας), οι οποίοι γίνονται παθητικοί δέκτες πληροφοριών. Αντίθετα, η απάντηση στο «πώς» και το «γιατί» του κοινωνικού αποκλεισμού και της θυματοποίησης μπορεί να δοθεί εναργέστερα μέσα από μια δυναμική προσέγγιση των υποκειμένων.

5. Επιλογή μεθοδολογικών εργαλείων

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστούν τα δύο μεθοδολογικά εργαλεία που επιστρατεύτηκαν και ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιήθηκαν για την διεξαγωγή της έρευνας, η ποιοτική συνέντευξη και η ανάλυση περιεχομένου.

5.1. Ποιοτική συνέντευξη

5.1.α. Γενικά

Ως συνέντευξη περιγράφεται *«η τεχνική που έχει σκοπό να οργανώσει μια σχέση προφορικής επικοινωνίας ανάμεσα σε δύο πρόσωπα, το συνεντευκτή και τον ερωτώμενο, έτσι ώστε να επιτρέψει στον πρώτο τη συλλογή ορισμένων πληροφοριών από τον δεύτερο πάνω σ' ένα συγκεκριμένο αντικείμενο»* (Φίλιας, 1996:130). Υπάρχουν παραπάνω από ένα είδη συνεντεύξεων, η διαφορά των οποίων έγκειται στο σκοπό τους. Στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, γίνεται λόγος για την ποιοτική συνέντευξη, η οποία διακρίνεται σαφώς από την – πλέον γνωστή και διαδεδομένη – δημοσιογραφική συνέντευξη, τόσο ως προς τους σκοπούς της όσο και ως προς τις μεθοδολογικές αρχές και τους κανόνες δεοντολογίας που τη διέπουν. Ειδικότερα, σκοπός της είναι *«η συλλογή πληροφοριών οι οποίες υπηρετούν έναν ερευνητικό στόχο των κοινωνικών επιστημών και εστιάζουν στον ερωτώμενο όχι ως πρόσωπο, αλλά ως κοινωνικό υποκείμενο, ως κοινωνικό δρώντα, ως φορέα πληροφοριών που έχει στη διάθεσή του και βιωμάτων που έχει αποκτήσει λόγω της συμμετοχής του στη ζωή κοινωνικών ομάδων, στη λειτουργία κοινωνικών θεσμών, σε διαδικασίες κοινωνικής οργάνωσης και συλλογικής δράσης κ.λπ.»* (Θανοπούλου, 2015: 293).

Το εργαλείο αυτό επιτρέπει στον ερευνητή να αυξομειώσει την ελευθερία που παρέχεται στον ερωτώμενο, καθώς επίσης να καθορίσει το επίπεδο εμπάθυνας, ανάλογα με τις ανάγκες της έρευνας, επιλέγοντας ανάμεσα στη διεξαγωγή μιας κατευθυνόμενης, ημι-κατευθυνόμενης ή μη κατευθυνόμενης συνέντευξης. Στην πρώτη της μορφή, ο συνεντευκτής – ο οποίος, ανάλογα με το μέγεθος της έρευνας και τον επιθυμητό βαθμό ομοιογένειας του υλικού, μπορεί να είναι και ο ίδιος ο ερευνητής – ελέγχει απόλυτα τη ροή της συζήτησης, με βάση τον αυστηρά προκαθορισμένο οδηγό συνέντευξης, ο οποίος διαφέρει ουσιωδώς από το ερωτηματολόγιο στο σημείο ότι οι ερωτήσεις είναι ανοικτές. Κατά την ημι-κατευθυνόμενη συνέντευξη, ο οδηγός δεν

περιέχει τόσο σαφείς ερωτήσεις αλλά θεματικές ενότητες, λιγότερο ή περισσότερο δομημένες, ώστε να μην συλλεχθούν οι απολύτως απαραίτητες πληροφορίες, παράλληλα δε να επιτραπεί στον ερωτώμενο να απαντήσει με μεγαλύτερη ελευθερία, ίσως και να αγγίξει θέματα τα οποία ο ερευνητής δε θα μπορούσε να έχει εκ των προτέρων φανταστεί. Τέλος, στη μη κατευθυνόμενη συνέντευξη, ο συνεντευκτής περιορίζεται σε ελάχιστες κομβικές ερωτήσεις, τόσο ώστε να «πυροδοτήσει» την έναρξη μιας αφήγησης πάνω στο αντικείμενο που τον ενδιαφέρει. Γίνεται αντιληπτό ότι όσο μειώνεται η επέμβαση του συνεντευκτή στη συζήτηση, τόσο αυξάνεται αφ' ενός ο πλούτος των πληροφοριών και ο επακόλουθος μόχθος του ερευνητή για να τον διαχειριστεί, αφ' ετέρου ο κίνδυνος εκτροχιασμού από το βασικό θέμα. Αυτός είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους η ποιοτική συνέντευξη χαρακτηρίζεται ως «τεχνική και τέχνη» (Θανοπούλου, 2015: 315), φράση που υπογραμμίζει την επιδεξιότητα που πρέπει να διαθέτει ο συνεντευκτής ώστε να εξάγει μεν τα στοιχεία που επιθυμεί χωρίς να αφήνει ανεκμετάλλευτες νέες μη αναμενόμενες πληροφορίες, διατηρώντας την ίδια στιγμή τον έλεγχο της διαδικασίας.

Πέρα από τη μορφή την οποία πρόκειται να πάρει η συνέντευξη, ο ερευνητής πρέπει να αποφασίσει τον πληθυσμό στον οποίο θα απευθύνει την έρευνά του. Επιλέγοντας τα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχουν οι ερωτώμενοι ανάλογα με τις ανάγκες της έρευνας, θα μπορέσει να διαμορφώσει εύστοχα τον οδηγό συνέντευξης και τις ερωτήσεις του. Επιπλέον, κατά το στάδιο της προσέγγισης των υποκειμένων, οφείλει να δώσει προσοχή στην αναγνωριστική επαφή με τον συνεντευξιαζόμενο, προκειμένου να καλλιεργήσει ένα κλίμα εμπιστοσύνης, χωρίς ωστόσο να τον τροφοδοτήσει με λεπτομέρειες για την επερχόμενη συνέντευξη που θα οδηγήσουν τον δεύτερο σε προετοιμασία έτοιμων απαντήσεων. Στη συνέχεια, κατά την έναρξη της συνέντευξης, ο συνεντευκτής, εναρμονιζόμενος απόλυτα με τους κανόνες δεοντολογίας, πρέπει να ενημερώσει το υποκείμενο για τον τρόπο καταγραφής των πληροφοριών (γραπτές σημειώσεις, μαγνητοφώνηση ή βιντεοσκόπηση), να λάβει τη συναίνεσή του και να δεσμευτεί για την προστασία της ανωνυμίας του. Οφείλει πάντοτε να έχει κατά νου ότι η συνέντευξη συνιστά «μια διαδικασία υποκίνησης της ατομικής μνήμης του ερωτώμενου [...], διαδικασία που οδηγεί στην ανάκληση του ατομικού και συλλογικού παρελθόντος» (Θανοπούλου, 2015: 306). τούτο σημαίνει ότι κατά τη διάρκεια της αφήγησης δεν ανακαλούνται μόνο γεγονότα και καταστάσεις αλλά και συναισθήματα, την έξαρση των οποίων πρέπει ο ερευνητής να είναι έτοιμος και ψύχραιμος να αντιμετωπίσει και να κατευνάσει. Παράλληλα,

πρέπει να είναι σε θέση να διακρίνει τον «ρόλο» στον οποίο μπαίνει ο ερωτώμενος: κάποιιο εξομολογούνται με απολογητική διάθεση, κάποιιο άλλοι αντιμετωπίζουν τη συνέντευξη ως δημοσιογραφική με διάθεση αυτοπροβολής ή προσαρμόζονται σε αυτό που θεωρούν ότι θέλει ο ερευνητής να δει, άλλοι αντιμετωπίζουν τη διαδικασία ως μια ευκαιρία αποκάλυψης ή δικαίωσης. Σε κάθε περίπτωση, η ανίχνευση της στάσης του συνεντευξιαζόμενου μπορεί να οδηγήσει τον ερευνητή σε σημαντικά συμπεράσματα αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο ανακατασκευάζει την πληροφορία προτού τη μεταδώσει. Τέλος, ως «άσκηση ισορροπίας» μπορεί κάλλιστα να χαρακτηρισθεί η προσπάθεια του ερευνητή να παραμείνει ουδέτερος προκειμένου να επηρεάσει κατά το δυνατόν λιγότερο τα ρητά και υπόρρητα μηνύματα που εκπέμπει ο ερωτώμενος, χωρίς όμως να δώσει την εντύπωση ενός παγερού και αδιάφορου ακροατή.

5.1.β. Η παρούσα έρευνα

Για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας κρίθηκε κατάλληλο ως εργαλείο συλλογής πληροφοριών η ποιοτική συνέντευξη για δύο λόγους: κατά πρώτον, διότι άλλα τεκμήρια που αφορούν τη ζωή τρανς ατόμων στην Ελλάδα (αυτοβιογραφίες, συνεντεύξεις κ.α.) είτε είναι ολιγάριθμα είτε δεν αφορούν την τελευταία δεκαετία, κατά την οποία το ρατσιστικό έγκλημα έχει διαμορφωθεί ως έννοια ή έχει τυποποιηθεί στον νόμο. Αυτό συνεπάγεται ότι δεν μπορούν να εξαχθούν βάσιμες πληροφορίες για τις απόψεις και τις στάσεις των υποκειμένων σχετικά με το εν λόγω ποινικό αδίκημα, για την πρόθεση καταγγελίας του ή για την αντιμετώπιση από τους επίσημους φορείς. Κατά δεύτερον, η ποιοτική συνέντευξη προσφέρει την επαφή με μια κοινωνική ομάδα που μέχρι στιγμής δεν έχει τραβήξει το βλέμμα της ελληνικής επιστημονικής κοινότητας και παρέχει πρωτογενές υλικό κατάλληλο για εμβάθυνση.

Ιδιαίτερη σκέψη και προσοχή απαιτήθηκε για τον καθορισμό του πληθυσμού της έρευνας, ο οποίος έγινε στη βάση δύο συλλογισμών: α) πώς «εξακριβώνεται» η τρανς ταυτότητα, και β) πόσο στενή πρέπει να είναι η έννοια του ρατσιστικού εγκλήματος; Ως προς τον πρώτο συλλογισμό, ήδη κατά τη θεωρητική προσέγγιση της ταυτότητας φύλου διαπιστώθηκε ότι δεν υπάρχει μία τρανς ταυτότητα – εξ ου και η φράση «πολλαπλές ταυτότητες φύλου» στον τίτλο της παρούσας εργασίας – όπως επίσης κατέστη σαφές ότι δεν αποτελεί ετικέτα που επιβάλλεται εξωτερικά, αλλά προκύπτει εσωτερικά και εξωτερικεύεται μοναδικά

από κάθε άτομο. Με άλλα λόγια, η ταυτότητα φύλου είναι θέμα **αυτοπροσδιορισμού** και μόνο ως τέτοια μπορεί να εκληφθεί, αν βεβαίως ο κάθε ερευνητής επιθυμεί να μην παρασυρθεί από στερεοτυπικές αντιλήψεις και σαθρές κατηγοριοποιήσεις των ανθρώπων αποκλειστικά βάσει εξωτερικής εμφάνισης, όπως επίσης και να επιδείξει έμπρακτα τον σεβασμό του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση. Επομένως, ο τρόπος με τον οποίο κρίθηκε το αν το κάθε υποκείμενο εντάσσεται στην έννοια-ομπρέλα «τρανς» ήταν η ευθεία ερώτηση κατά την αναγνωριστική επαφή για το πώς αυτοπροσδιορίζεται, μαζί με μια εξαιρετικά διακριτική διερεύνηση του αν μπορεί να ενταχθεί σε ειδικότερη κατηγορία (π.χ. genderfluid, cross-dresser, άτομο που έχει προβεί ή όχι σε επεμβάσεις επαναπροσδιορισμού φύλου κ.α.), ώστε αυτό να αποκαλυφθεί χωρίς να θεωρήσει ότι προσβάλλεται. Εξάλλου, το κριτήριο του αυτοπροσδιορισμού είναι εκείνο που επιστρατεύθηκε σε όλες τις έρευνες που παρατίθενται. Πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι αυτό δυσχέρανε πολύ την ανεύρεση των κατάλληλων ατόμων, καθώς υπάρχει ο κίνδυνος να αποκαλυφθεί κατά τη διάρκεια της συνέντευξης ότι το υποκείμενο εν τέλει δεν εμπίπτει στον επιθυμητό πληθυσμό, κάτι που ευτυχώς δεν συνέβη κατά την παρούσα έρευνα.

Ως προς το δεύτερο συλλογισμό, έπρεπε να προκριθεί αν θα αναζητηθούν άτομα που έχουν οπωσδήποτε υπάρξει θύματα ρατσιστικού ποινικού αδικήματος. Εντούτοις, η προϋπόθεση αυτή, καθώς και οι επιμέρους παράμετροι που τη συνιστούν, θα προσανατόλιζε την έρευνα σε έναν πολύ ειδικό και μικρό πληθυσμό, σε σημείο που να καθίσταται αδύνατη η διεξαγωγή της. Ειδικότερα έπρεπε να απαντηθούν ερωτήματα όπως «Τι είδους εγκλήματα υποκινούμενα από μίσος ή προκατάληψη πρέπει να έχουν τελεστεί;» (ήτοι λεκτικές επιθέσεις, σωματικές βλάβες, σεξουαλικές κακοποιήσεις, απόπειρα ανθρωποκτονίας – όλα ανεξαιρέτως ή κάποιο συγκεκριμένο;) ή «Η κατάφαση της τέλεσης του αδικήματος θα είναι αποτέλεσμα της κρίσης του υποκειμένου ή του Δικαστηρίου;» (επιλεχθέντος του δεύτερου, θα έπρεπε αποκλειστικά να αναζητηθούν θύματα σε υποθέσεις όπου έχει υπάρξει τουλάχιστον οριστική δικαστική απόφαση). Για τους λόγους αυτούς, κρίθηκε καταλληλότερο το να μην αποτελεί η θυματοποίηση προϋπόθεση αλλά ζητούμενο της έρευνας, ώστε ακόμα κι αν το υποκείμενο δηλώσει ότι δεν έχει θυματοποιηθεί, να διερευνηθούν οι πιθανοί λόγοι για τους οποίους τούτο δε συνέβη, σε σύγκριση με άλλα υποκείμενα που κατέθεσαν αντίθετες με αυτό εμπειρίες. Επιπλέον, με το να μην επιλεχθούν μόνο τα άτομα που έχουν φθάσει στο τελικό στάδιο του ποινικού συστήματος, η ερευνήτρια στόχευσε στη συλλογή χρήσιμων εγκληματολογικά πληροφοριών αναφορικά με τον

φόβο θυματοποίησης, τους λόγους μη καταγγελίας και τη στάση των υποκειμένων ως προς το σύστημα απόδοσης ποινικής δικαιοσύνης. Τέλος, εκκινούμενη από τη θέση ότι οποιοδήποτε έγκλημα δεν συμβαίνει *in vacuum* αλλά πλαισιώνεται και επηρεάζεται από κοινωνικά δρώμενα και αναπαραστάσεις, η ερευνήτρια θεώρησε επιβεβλημένο να επικεντρώσει την έρευνα στα περιβάλλοντα πρωτογενούς και δευτερογενούς κοινωνικοποίησης των υποκειμένων, ώστε να αποκαλυφθούν ρατσιστικές συμπεριφορές εντός αυτών.

Ακριβώς λόγω της ευρύτητας στην προσέγγιση του ζητήματος καθώς και της πρόθεσης διερεύνησης ενός «ανέγγιχτου» πληθυσμού, επιλέχθηκε η μη κατευθυνόμενη συνέντευξη και η ενθάρρυνση του υποκειμένου να προβεί σε μια αφήγηση ζωής. Οι συνεντεύξεις που διεξήχθησαν είναι τρεις, από έναν τρανς άνδρα, μία τρανς γυναίκα και μια non-binary drag queen. Ο οδηγός που συντάχθηκε περιείχε κατά κύριο λόγο λέξεις-κλειδιά που αντιστοιχούσαν στις κατηγορίες «οικογένεια», «φιλικό περιβάλλον», «σχολείο», «εργασία», καθώς και ειδικότερες ερωτήσεις αναφορικά με τη θυματοποίηση, όπως το αν το υποκείμενο έχει βιώσει κάποια ρατσιστική επίθεση, αν προέβη σε καταγγελία του περιστατικού, ποια η στάση (πραγματική ή εικαζόμενη) της Αστυνομίας και της Δικαιοσύνης και ποια η γνώμη του υποκειμένου για τον εκφερόμενο δημόσια ρατσιστικό λόγο. Πριν από κάθε συνέντευξη, ελήφθησαν υπόψη ορισμένες ιδιομορφίες των υποκειμένων που είχαν υποπέσει στην αντίληψη της ερευνήτριας ήδη από την πρώτη επαφή, όπως για παράδειγμα το ότι ο πρώτος ερωτώμενος διαμένει τα τελευταία τέσσερα χρόνια σε άλλη ευρωπαϊκή χώρα. Επιπλέον, οι ερωτώμενοι ήταν εκείνοι που επέλεξαν τον τόπο διεξαγωγής της συνέντευξης, ώστε να νιώθουν πιο άνετα, με εξαίρεση τον πρώτο συνεντευξιζόμενο, με τον οποίο η επικοινωνία έγινε αναγκαστικά μέσω βιντεοκλήσης, λόγω της διαμονής του στο εξωτερικό. Στην έναρξη κάθε συνέντευξης, τα υποκείμενα ενημερώθηκαν για τους σκοπούς της έρευνας και τη χρήση των συνεντεύξεων που παραχωρούν, την μαγνητοφώνηση της συζήτησης και τη δέσμευση της ερευνήτριας να προστατεύσει την ανωνυμία τους. Κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων, δεν τηρήθηκε κάποια αυστηρή σειρά στη διατύπωση των ερωτήσεων αλλά επιτράπη στα υποκείμενα να εναλλάσσουν τα θέματα συζήτησης και να αφιερώνουν όση ώρα θεωρούν τα ίδια ότι αρκεί για να ολοκληρώσουν τις σκέψεις τους πάνω στην κάθε θεματική ενότητα. Παράλληλα προς τη μαγνητοφώνηση, η ερευνήτρια διατήρησε – σε γνώση πάντοτε των υποκειμένων – χειρόγραφες σημειώσεις που αφορούσαν τις εκφράσεις των ερωτώμενων, τις σωματικές τους κινήσεις, τα

συναισθήματα τα οποία διέκρινε και εν γένει τα εξωγλωσσικά στοιχεία που δεν είναι δυνατόν να ανακληθούν εκ των υστέρων από μνήμης, κατά το μετέπειτα στάδιο της απομαγνητοφώνησης. Τα στοιχεία αυτά, σε συνδυασμό με την ανάλυση του κειμένου των συνεντεύξεων, συνέβαλαν στην αποκάλυψη και βαθύτερη ερμηνεία των υπόρρητων σχημάτων και των συνυποδηλώσεων που προέκυψαν κατά τη συζήτηση.

5.2. Ανάλυση περιεχομένου

5.2.α. Γενικά

Η ανάλυση περιεχομένου αποτελεί μια από τις κυριότερες μεθόδους στις κοινωνικές επιστήμες και ορίζεται ως «*διαδικασία ανάλυσης γραπτού και προφορικού λόγου (υλικού), ανεξάρτητα από τις πηγές προέλευσής του*» (Τσίγκανου, 2015: 246). Η μέθοδος αυτή δεν χρησιμοποιείται αποκλειστικά σε ποιοτικές έρευνες αλλά επιστρατεύεται και σε ποσοτικές, με σκοπό να κωδικοποιηθεί συστηματικά και να ποσοτικοποιηθεί ο προφορικός ή γραπτός λόγος και στη συνέχεια να αναλυθεί με μεθόδους στατιστικής.

Η βασική στόχευση της ανάλυσης περιεχομένου βρίσκεται στον εντοπισμό αφ' ενός των τρόπων με τους οποίους τα θέματα εντός ενός κειμένου γίνονται αντικείμενο διαπραγμάτευσης και αφ' ετέρου της συχνότητας εμφάνισής τους, η δε αναζήτηση των θεμάτων γίνεται στη βάση προκαθορισμένων ερωτημάτων ή συστήματος κατηγοριών (Τσιώλης, 2015: 473-498). Οι **κατηγορίες** βάσει των οποίων γίνεται η ανάλυση μπορούν είτε να απορρέουν από κάποιο θεωρητικό σχήμα είτε να δημιουργηθούν από τον ίδιο τον ερευνητή, αποτελώντας «ανεξάρτητες θεωρητικές οντότητες» (Τσίγκανου, 2015: 246), ανάλογα με την επιλογή του ερευνητή ανάμεσα στην παραγωγική, επαγωγική και απαγωγική «διανοητική» πορεία. Ειδικότερα, η παραγωγική (deductive) διαδικασία ανάλυσης υπαγορεύει στον ερευνητή να ξεκινήσει από τη θεωρία και βάσει αυτής να σχηματίσει την κατηγοριοποίηση των δεδομένων. Η κατεύθυνση αυτή έχει δεχθεί οξεία κριτική για το λόγο ότι επιβάλλει ένα στενό και άκαμπτο θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο ερευνητής καλείται να «χωρέσει» με κάποιον τρόπο τα δεδομένα· συνακολούθως, η θεωρία απλώς αναπαράγεται, τίποτα το καινούργιο δεν βγαίνει στο φως και συντρέχει σοβαρός κίνδυνος αλλοίωσης των δεδομένων προκειμένου να επιβεβαιωθεί η θεωρία. Για τους λόγους αυτούς, η παραγωγική σκέψη σπάνια εφαρμόζεται σε ποιοτικές έρευνες. Αντίθετα, η επαγωγική

(inductive) διαδικασία αποτελεί μια πορεία από το ειδικό προς το γενικό: ο ερευνητής εκκινείται από τα δεδομένα του προκειμένου να οδηγηθεί στις θεωρητικές κατηγορίες, τελείως ανεξάρτητος από οποιαδήποτε προϋπάρχουσα θεωρητική κατασκευή, μέχρις ότου ο ίδιος να καταλήξει σε κάποιο θεωρητικό σχήμα. Αυτός ακριβώς είναι ο πυρήνας της *θεμελιωμένης θεωρίας* των Glaser και Strauss, η οποία αναφέρθηκε σε προγενέστερο κεφάλαιο. Ωστόσο, ούτε αυτή η διαδικασία είναι απαλλαγμένη από μειονεκτήματα: ο ερευνητής, δίχως ένα σαφές θεωρητικό πλαίσιο εντός του οποίου καλείται να κινηθεί, κινδυνεύει να χαθεί μέσα στο πλήθος των πληροφοριών που συλλέγει και να μη μπορέσει να κάνει τους κατάλληλους συσχετισμούς που να αφορούν επακριβώς το αντικείμενο έρευνας και το επιστημονικό του πεδίο. Μια πιο ισορροπημένη, μέση λύση δίνεται μέσω της *απαγωγικής* (abductive) λογικής που εισήγαγε ο Udo Kelle. Σύμφωνα με αυτήν, ο ερευνητής, προτού κατέλθει στο πεδίο, προκαθορίζει τις εννοιολογικές και θεωρητικές του κατηγορίες μετά από μια σύντομη επισκόπηση της θεωρίας και βιβλιογραφίας, γνωρίζοντας ότι αυτές δε θα διατηρηθούν *απαράλλακτες*. Αντίθετα, κατά τα στάδια της συλλογής των πληροφοριών και της κωδικοποίησης, επιτρέπει μια «διαλογική» σχέση ανάμεσα στις κατηγορίες και τα δεδομένα, με στόχο «τον μετασχηματισμό των σχημάτων αυτών ώστε να *«εμπεδωθούν» στα δεδομένα και να αποδώσουν τις νέες παραμέτρους που θα αναδείξει η ανάλυση»*. (Τσιώλης, 2015). Η *απαγωγική* διαδικασία, ομοίως με την *επαγωγική*, είναι αυτές που προτιμώνται στην ποιοτική έρευνα και πιο συγκεκριμένα, στην μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου.

Αυτό που επιτυγχάνεται μέσω της κατάτμησης του αρχικού υλικού και του καταμερισμού των επιμέρους μονάδων ανάλυσης σε κατηγορίες, μέσω δηλαδή μιας διαδικασίας **αποδόμησης** και **αναδόμησης**, είναι η ανακατασκευή⁷⁶ από τον ερευνητή της κοινωνικής πραγματικότητας όπως αυτή αποδίδεται σε πρώτο βαθμό από τα κοινωνικά υποκείμενα. Συγκαταλέγεται, επομένως, στις **δευτερογενείς μεθόδους ανάλυσης**, καθώς το τελικό αποτέλεσμα συνιστά ένα νέο επιστημονικό δημιούργημα βασισμένο στην επεξεργασία πρωτογενούς υλικού.

⁷⁶Πολύ εύστοχα παραθέτει ο Τσιώλης την παρατήρηση της Dausien ότι η ανακατασκευή δε συνίσταται σε απλή αναπαραγωγή και επιβεβαίωση από τον ερευνητή των νοημάτων που προκύπτουν από το ερευνητικό υλικό αλλά σε «μια στοχαστική, κριτική αναλυτική ανακατασκευή των διαδικασιών κατασκευής «πρώτου βαθμού» καθώς και των προϋποθέσεων υπό τις οποίες οι διαδικασίες αυτές λαμβάνουν χώρα, παραλείπονται ή ενδεχομένως μεταβάλλονται».

5.2.β. Η παρούσα έρευνα

Όπως γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω, η ανάλυση περιεχομένου είναι η πλέον κατάλληλη μέθοδος για την επεξεργασία του κειμένου των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων. Μετά από την πρώτη ανάγνωση των κειμένων, επιβεβαιώθηκαν και παγιώθηκαν οι κατηγορίες που είχαν σχηματισθεί κατά το στάδιο της προετοιμασίας των συνεντεύξεων. Στη συνέχεια, σε κάθε συνέντευξη ξεχωριστά αναζητήθηκαν εκείνα τα χωρία και οι επιμέρους εκφράσεις που θα μπορούσαν που αντιστοιχούν στην κάθε εννοιολογική κατηγορία. Πρέπει να καταστεί σαφές ότι αυτή η κατηγοριοποίηση των χωρίων δεν ήταν απόλυτη, διότι υπήρχαν ορισμένα αποσπάσματα που αφορούσαν παραπάνω από μια κατηγορία. Παράλληλα, εντοπίστηκαν λέξεις με ιδιαίτερο εννοιολογικό φορτίο, όπως επίσης εκείνα τα σημεία όπου διαφαίνεται η συναισθηματική φόρτιση των ερωτώμενων. Μετά την ολοκλήρωση της μελέτης και ανάλυσης κάθε συνέντευξης, αυτές τέθηκαν σε σύγκριση, ώστε να αποκαλυφθούν τα σημεία σύγκλισης ή διαφοροποίησης των απόψεων που εκφράστηκαν. Ο κύριος στόχος, ωστόσο, δεν ήταν η ομαδοποίηση των απόψεων και η μέτρηση της συχνότητας με την οποία επαναλαμβάνονται αλλά η ερμηνεία τους μέσα στο δεδομένο περιεχόμενο, μέσω του συσχετισμού των πληροφοριών. Σε αυτό συνέβαλε η τοποθέτηση των κατηγοριών σε συγκεκριμένη αλληλουχία, ώστε πληροφορίες που εξηγούνται στην προηγούμενη να βοηθούν στην κατανόηση εκείνων που υπάγονται στην επόμενη. Μέσα από τον κατακερματισμό των μηνυμάτων, το προφίλ του κάθε υποκειμένου επαναδομήθηκε βήμα-βήμα και οι επιμέρους θέσεις του αξιολογήθηκαν τόσο σε συνάρτηση με όσα εν γένει εξέθεσε για τον εαυτό του όσο και μέσω του παραλληλισμού τους με τις θέσεις των υπολοίπων.

Οι κατηγορίες που προέκυψαν τελικώς είναι οι εξής:

1) Κοινωνικοδημογραφικό προφίλ

Στην πρώτη ενότητα εκτίθενται βασικές πληροφορίες για τους ερωτώμενους, όπως η ηλικία, το κοινωνικό φύλο, ο τόπος γέννησης και διαμονής, η οικογενειακή και οικονομική κατάσταση.

2) Αντίληψη για τον εαυτό και την σεξουαλικότητα

Στο κεφάλαιο αυτό πρόκειται να δοθεί μια κατά το δυνατόν πληρέστερη εικόνα για το πώς τα υποκείμενα διαχρονικά βλέπουν ή επιθυμούν να βλέπουν τον εαυτό τους σε συνάρτηση κυρίως με τη σεξουαλικότητά τους (σεξουαλικός προσανατολισμός, ταυτότητα φύλου και έκφραση φύλου). Η ενότητα αυτή έχει βαρύνουσα σημασία καθώς η αυτο-αντίληψη του κάθε υποκειμένου επηρεάζεται αλλά και επηρεάζει τις κινήσεις των υποκειμένων με τις οποίες κάθε

άτομο αλληλεπιδρά καθημερινά και ως εκ τούτου, βοηθά την ερευνήτρια στην ερμηνεία των γεγονότων που εξιστορούνται.

3) Σχέση με το οικογενειακό περιβάλλον

Πρόκειται για μια από τις κομβικότερες και πλουσιότερες σε υλικό κατηγορίες. Η οικογένεια αποτελεί τη βάση της κοινωνικοποίησης για κάθε άτομο και είναι εκείνη που συμβάλλει άμεσα και δια βίου στη συγκρότηση του χαρακτήρα. Στην πραγματικότητα, είναι ο πρώτος αποδέκτης των μηνυμάτων που εκπέμπει το άτομο σε σχέση με τη σεξουαλικότητά του, γι' αυτό και είναι εξόχως σημαντική η διερεύνηση της στάσης που έλαβε το οικογενειακό περιβάλλον του κάθε υποκειμένου απέναντι στην αποκάλυψη της ταυτότητας φύλου του.

4) Σχολικό περιβάλλον, φιλικός και εργασιακός περίγυρος

Το κεφάλαιο αυτό πραγματεύεται τα επόμενα στάδια κοινωνικοποίησης του ατόμου, με ιδιαίτερη αναφορά στο σχολικό περιβάλλον και την εργασία. Ειδικότερα, διερευνάται το είδος και η ένταση της κοινωνικής αντίδρασης απέναντι στην ταυτότητα του υποκειμένου, πώς αυτή αξιολογείται από το ίδιο και με ποιον τρόπο επηρέασε την ιδιοσυγκρασία του και τις αποφάσεις του.

5) Όψεις θυματοποίησης – Η σχέση με την Αστυνομία

Η ενότητα αυτή δεν αναλύεται τυχαία σε αυτό το σημείο, παρά το γεγονός ότι αποτελεί τον πυρήνα της παρούσας έρευνας. Προκειμένου ακριβώς να ερμηνευθούν πληρέστερα και εις βάθος οι λόγοι για τους οποίους τα υποκείμενα είτε θυματοποιήθηκαν είτε απέφυγαν τη θυματοποίηση, οι συνθήκες υπό τις οποίες τελέστηκαν τα περιστατικά, οι αντιδράσεις των υποκειμένων και η απόφαση να καταγγείλουν ή όχι, ανεπίσημα ή επίσημα, την εμπειρία τους, ήταν απόλυτα αναγκαίο να έχει προηγηθεί η ανάλυση και ερμηνεία της πρωτογενούς και δευτερογενούς κοινωνικοποίησής τους. Επιπροσθέτως, αναπτύσσεται και εξηγείται η άποψη που έχουν τα υποκείμενα για την Ελληνική Αστυνομία και ο βαθμός εμπιστοσύνης προς αυτήν.

6) Απόψεις για τη ρητορική μίσους

Η τελευταία ενότητα συνιστά κατ' ουσίαν συμπλήρωμα της προηγούμενης, καθώς σε αυτή αποτυπώνονται και ερμηνεύονται οι στάσεις των υποκειμένων απέναντι στο δημόσιο λόγο μισαλλοδοξίας και η κριτική τους προς τους φορείς θρησκευτικής και πολιτικής εξουσίας που τον εκφέρουν.

B. ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

1. Κοινωνικοδημογραφικό προφίλ

Προκειμένου να διασφαλισθεί η ανωνυμία των ερωτώμενων, στην παρούσα εργασία θα γίνεται αναφορά σε αυτούς ως N1 (τρανς άνδρας), N2 (drag queen) και N3 (τρανς γυναίκα), αριθμοί που αντιστοιχούν σε κάθε συνέντευξη κατά τη χρονολογική σειρά με την οποία ελήφθησαν.

Το υποκείμενο N1 είναι τρανς άνδρας, ετών 35, γεννημένος στον Πειραιά και κατοικεί τα τελευταία τέσσερα χρόνια στο εξωτερικό. Οι γονείς του διαμένουν στον Πειραιά και έχει έναν μικρότερο αδερφό. Εδώ και αρκετά χρόνια ασχολείται με την εικονογράφηση και πρόσφατα ξεκίνησε να εργάζεται παράλληλα με ανθρώπους με αναπηρίες. Ανέφερε ότι δεν έχει ολοκληρώσει τις σπουδές του στην τριτοβάθμια εκπαίδευση σε επαρχιακό πανεπιστήμιο, καθώς επρόκειτο για πεδίο το οποίο δεν τον ενδιέφερε ούτε του ταίριαζε («δεν ήταν για μένα», «ήταν εν μέρει και μ' αυτή τη σχολή που είχα κολλήσει και δεν...») αλλά το ακολούθησε μετά από παρότρυνση των γονέων του ή προκειμένου να τους ευχαριστήσει («Επειδή δεν ήτανε για μένα, το έκανα για τους δικούς μου»). Ο ίδιος χαρακτήρισε την οικονομική του κατάσταση όχι ιδιαίτερα καλή αλλά οπωσδήποτε βελτιωμένη. Επιπλέον, είναι αρραβωνιασμένος με τη γυναίκα σύντροφό του («Βασικά αρραβωνιάστηκα μετά την εγχείριση»).

Το υποκείμενο N2 είναι ομοφυλόφιλο, γεννημένο άνδρας, non-binary άτομο 31 ετών, που γεννήθηκε στις ΗΠΑ και ζει στην Ελλάδα από τα 8 του χρόνια. Έχει δύο μικρότερα αδέρφια, έχει μεγαλώσει στην επαρχία μέχρι τα 18 του και κατόπιν μετοίκησε στην Αθήνα προκειμένου να σπουδάσει marketing και να φοιτήσει σε δραματική σχολή. Οι γονείς του εξακολουθούν να διαμένουν εκτός Αθηνών ενώ το ίδιο, παράλληλα με το να εργάζεται ως drag queen σε διάφορα νυχτερινά κέντρα, αρθρογραφεί σε έντυπη εφημερίδα προκειμένου να βγάλει «τα προς το ζην».

Το υποκείμενο N3 είναι τρανς γυναίκα, ετών 59, γεννηθείσα και διαμένουσα στην Αττική. Ανήκει σε πολυμελή οικογένεια (επτά αδέρφια), έχασε τον πατέρα της σε ηλικία 12 ετών και σε πολύ μεγαλύτερη ηλικία τη μητέρα της. Από οικονομικής άποψης, δήλωσε ότι αυτήν την περίοδο δεν έχει «μεγάλη άνεση οικονομική», όμως συνάγεται ότι στο παρελθόν η οικονομική της κατάσταση ήταν σαφώς καλύτερη, καθώς με τα κέρδη από χρηματιστηριακές επενδύσεις κατά τη δεκαετία του 1990 («Γιατί έπαιζα χρηματιστήριο και είχα βγάλει από κει πάρα

πολλά λεφτά, οπότε δε χρειάστηκε να πωωω...») κατάφερε να δικαιολογήσει τα έσοδά της από την εμπλοκή της στη σεξουαλική εργασία, την οποία ξεκίνησε από την ηλικία περίπου των 18 («Και πως το... πώς το πέτυχε; Λεφτά, ας πούμε πώς...; - Τώωωωρα...τώρα..τώρα...Πεζοδρόμιο.», «επειδή από τη δουλειά αυτή, που συνέχισα να την κάνω - Μέχρι σήμερα; - Ναι. Ναι.»).

Ειδικά για την τρίτη περίπτωση πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρξε εξαιρετικά διστακτική ως προς τη δημοσιοποίηση στοιχείων της ταυτότητας της, της διαμονής της και της εργασίας της. Σε διάφορα σημεία της συνέντευξης διατυπώνονται αμφιβολίες για το αν πρέπει να αποκαλύψει στοιχεία που ίσως οδηγήσουν στην ταυτοποίησής της («Καλό είναι να μην πούμε όνομα...», «Τώρα είναι καθαρά αυτά για σένα; Μην βγούνε πουθενά στον αέρα...», «Μη με ξεφτιλίσεις κακομοίρα μου, κακομοίρα μου, σ' έσφαξα!!!», «Δε θέλω να βγουν τα στοιχεία μου! - Οοοοοχι, όχι! -Θα μηνυθείις, μεταξύ αστείου και σοβαρού...»), για λόγους κυρίως προστασίας της ιδιωτικότητας των οικείων της («Είναι για τους ανθρώπους που όπως σεβάστηκαν την επιλογή μου, θέλω να σέβομαι κι εγώ τη δική τους.»).

2. Αντίληψη για τον εαυτό και τη σεξουαλικότητα

Αν υπάρχει ένα σημείο στο οποίο σχεδόν ταυτίζονται τα τρία υποκείμενα είναι οπωσδήποτε η συνειδητοποίηση της σεξουαλικότητάς τους κατά την παιδική και προεφηβική ηλικία⁷⁷. Μια τέτοια διαπίστωση έρχεται σε σύγκρουση αφ' ενός με την πεποίθηση ότι τα παιδιά δεν έχουν ή δεν αντιλαμβάνονται τη σεξουαλική τους πλευρά, αφ' ετέρου με το επιχείρημα ότι η μη ετεροκανονική και cis-κανονική εκδήλωση συμπεριφοράς είναι αποκλειστικό προϊόν μόδας. Το δεύτερο επιχείρημα αποδυναμώνεται περισσότερο αν λάβουμε ως δεδομένο ότι και οι τρεις ερωτώμενοι μεγάλωσαν μέσα σε ένα οικογενειακό περιβάλλον που δεν είχε αλλά και απέκλειε τα μη ετεροκανονικά και cis-κανονικά πρότυπα· ειδικά δε για το τρίτο υποκείμενο, το οποίο είναι μεγαλύτερης ηλικίας και μεγάλωσε σε μια εποχή όπου, σε αντίθεση με το σήμερα, τα μέσα ενημέρωσης ήταν υποτυπώδη και οι πηγές απ' όπου θα μπορούσε να πληροφορηθεί σχετικά με την ταυτότητα φύλου ήταν μηδαμινές, δε θα μπορούσαμε σε καμία περίπτωση να ισχυριστούμε ότι λειτούργησε εξ αντανάκλασεως σε κάποια μαζική κουλτούρα. Ωστόσο, η μίμηση ως

⁷⁷ Τα υποκείμενα N1 και N3 της ταυτότητας φύλου τους και το υποκείμενο N2 του σεξουαλικού προσανατολισμού του

διαδικασία που συμβάλλει στην τελική διαμόρφωση του εαυτού και της αντίληψης για το φύλο δεν αποκλείεται εντελώς, ειδικά όταν αυτή λαμβάνει χώρα εντός του βασικού κύκλου κοινωνικοποίησης, της οικογένειας.

Παράλληλα προς τη συνειδητοποίηση εντοπίζεται το στοιχείο της σύγχυσης, ως απότοκο της άγνοιας των ταυτοτήτων. Τα υποκείμενα, κάνοντας μια αναδρομή στο παρελθόν τους και προσπαθώντας, με βάση το μέχρι ώρα απόθεμα γνώσης και εμπειριών τους, να ερμηνεύσουν τη συμπεριφορά και τη συναισθηματική τους κατάσταση στο στάδιο της παιδικής και προεφηβικής ηλικίας, ανακαλύπτουν ότι αυτό που ένιωθαν με βεβαιότητα δεν μπορούσε να εξωτερικευθεί λόγω της έλλειψης λεξιλογίου και της άγνοιας των εννοιών «σεξουαλικός προσανατολισμός» και «ταυτότητα φύλου». Έτσι, σε ένα πρώιμο στάδιο, τα άτομα μπορεί να αισθάνονται μετέωρα και αδύναμα να προσδιορίσουν εάν αυτό που νιώθουν είναι βάσιμο και πραγματικό ή αποκύημα της φαντασίας τους. Η αδυναμία έκφρασης και ο διχασμός ανάμεσα στην εσωτερική και εξωτερική πραγματικότητα φαίνεται ότι προκάλεσαν σύγχυση στα υποκείμενα και επακόλουθες τάσεις φυγής, ως αποτέλεσμα ενός ανυπόφορου αισθήματος εγκλωβισμού. Δεν είναι τυχαίο μάλλον το γεγονός ότι οι δύο από τους τρεις απομακρύνθηκαν από την οικογενειακή σφαίρα με επεισοδιακό και συναισθηματικά φορτισμένο τρόπο, εν είδει ξεσπάσματος. Ως διέξοδος από την όλη εσωτερική αβεβαιότητα και αναταραχή έρχεται η προσωπική αναζήτηση πληροφοριών, πολύ αργότερα από το χρονικό σημείο συνειδητοποίησης του εαυτού, προκειμένου τα υποκείμενα να εννοιολογήσουν και αποσαφηνίσουν αυτό που νιώθουν ότι είναι.

Σε μεταγενέστερο χρόνο, και αφού τα υποκείμενα έχουν πλέον απόλυτα επιβεβαιώσει την ταυτότητά τους, επιδίδονται σε μια διαδικασία βελτίωσης της εξωτερικής τους εικόνας ώστε αυτή να βρίσκεται σε αρμονία με την εσωτερική τους αντίληψη και τα πρότυπα κοινωνικού φύλου που τα ίδια επιθυμούν να ακολουθήσουν. Η φροντίδα της εξωτερικής εμφάνισης, που εκ πρώτης όψεως μοιάζει ναρκισσιστική, είναι στην πραγματικότητα μια απολύτως αναγκαία προϋπόθεση ώστε να αποκατασταθεί τουλάχιστον η εσωτερική ισορροπία. Ως φροντίδα μπορεί να νοηθεί οποιαδήποτε εξωτερική αλλαγή, από την επιλογή των ρούχων και των εκφράσεων έως τις επεμβάσεις επαναπροσδιορισμού φύλου. Μάλιστα, ειδικά όταν πρόκειται για transgender άτομα – όπως είναι η πρώτη και τρίτη περίπτωση – η ανάγκη να προχωρήσουν στις επεμβάσεις εμφανίζεται ως τρομερά επιτακτική και μη αναβλητέα. Από την άλλη, η έκφραση της ταυτότητας φύλου με διάφορες μη μόνιμες παρεμβάσεις στην εξωτερική εικόνα μπορεί να

γίνεται όχι μόνο από μια ανάγκη εξομάλυνσης του εσωτερικού κόσμου αλλά και σε προσπάθεια αμφισβήτησης των υπαρχουσών στερεοτυπικών αντιλήψεων για το φύλο. Με άλλα λόγια, το άτομο μπορεί να προβεί σε εξωτερικές αλλαγές οι οποίες να μην συμβαδίζουν με τον εσωτερικό του κόσμο, εντούτοις όμως δε συντείνουν στην ένταξη του ατόμου στην κανονικότητα – τουναντίον, στοχεύουν στην αποδόμησή της. Επομένως, σε κάθε περίπτωση η συνειδητοποίηση της ταυτότητας φύλου οδηγεί σε αλλαγές της εξωτερικής εμφάνισης, όμως το είδος και ύφος των αλλαγών εξαρτάται από τη σχέση την οποία το άτομο επιθυμεί να δημιουργήσει με τον έξω κόσμο, σε συνάρτηση με τις απόψεις του περί φύλου: ή αποδέχεται το δίπολο των φύλων και κατ' επέκταση, μέσω της εξωτερικής του εμφάνισης προσπαθεί να συμμορφωθεί με αυτό (όπως κυρίως συμβαίνει με την τρίτη περίπτωση), ή το απορρίπτει και προσπαθεί να το αποδομήσει, εφευρίσκοντας μια εικόνα ασύμβατη προς αυτό (όπως συμβαίνει με τη δεύτερη περίπτωση).

Ας δούμε αναλυτικότερα τι είπαν τα υποκείμενα:

Ο τρανς άνδρας N1 υπήρξε ο ερωτώμενος με τη μεγαλύτερη διάθεση να μιλήσει και να αναλύσει την εσωτερική του κατάσταση. Είναι εκείνος που άρχισε να αντιλαμβάνεται την ταυτότητα φύλου του πρώτος, σε ηλικία 5 ετών (*«Εεεε νομίζω ότι άρχισα να καταλαβαίνω για τη δική μου ταυτότητα, χμμμ, από ταααα πέεεντε μου? Ίσως και λίγο πιο νωρίς.»*) ενώ η τρανς γυναίκα N3, με απόλυτη σιγουριά και προτού η ερευνήτρια ολοκληρώσει καν την ερώτηση, δήλωσε ότι ανακάλυψε την ταυτότητά της στην ηλικία των 12 ετών. Στην παιδική ηλικία τοποθετεί και ο N2 τη φάση συνειδητοποίησής του σεξουαλικού του προσανατολισμού, χωρίς να προσδιορίζει ακριβώς την ηλικία (*«από πολύ μικρή ηλικία»*), όμως η ανακάλυψη ότι είναι non-binary ήρθε μετεφηβικά.

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να δούμε τις καταστάσεις με τις οποίες το κάθε υποκείμενο συνδέει τη διαδικασία συνειδητοποίησης. Για την τρίτη περίπτωση, η απολυτότητα με την οποία εκφράζεται σε σχέση με εκείνη την περίοδο πηγάζει πιθανότητα από την ταυτόχρονη ανακάλυψη της «διαφορετικότητάς» της από τους γονείς της, και μάλιστα κατά την περίοδο που ο πατέρας της ήταν ετοιμοθάνατος (*«Βέβαια, πριν πεθάνει, με πιάσανε να φιλιέμαι μ' ένα αγόρι»*). Παρ' όλο που είναι εξίσου βέβαιη ότι οι γονείς της ήξεραν ότι ο γιος τους δεν είναι

ετεροφυλόφιλος, πράγμα που συνυποδηλώνει ότι η ίδια εξέπεμπε σήματα μη ετεροκανονικής⁷⁸ συμπεριφοράς (*«Δε χρειαζόταν να το πω. Το βλέπανε!»*), έχει συνδέσει άρρηκτα την καθοριστική στιγμή- έναρξη της συνειδητοποίησης με το αποκαλυπτικό συμβάν. Επιπλέον, η φράση *«με πιάσανε»* που επαναλαμβάνει δύο φορές καταδεικνύει τη σύνδεση της μη ετεροκανονικής σεξουαλικότητας με την απαγόρευση, η δε μη συμμόρφωσή της στην απαγόρευση αυτή κατέληξε σε τεράστιο πλήγμα για τον πατέρα της, έναν πρώιμο θάνατο (*«μαχαιριά»*), τον οποίο εξιστορεί με μια μικρή δόση ενοχής (*«και την έφαγε τη μαχαιριά πριν πεθάνει.»*). Παρά το γεγονός ότι το υποκείμενο αναγνωρίζει τον επώδυνο αντίκτυπο που έχουν οι επιλογές της στα αγαπημένα της πρόσωπα, εκείνη εμφανίζεται ως απόλυτα προετοιμασμένη και σίγουρη να προχωρήσει σε αυτές (*«Περίμενα να ενηλικιωθώ, γιατί είχα διαβάσει ότι γίνονται διορθώσεις φύλου, και περίμενα να ενηλικιωθώ, για να κάνω αυτό το πράγμα. Με όποιο κόστος κι αν είχε! Ας μην ξαναδώ τη μητέρα μου – γιατί ήδη είχα χάσει τον μπαμπά μου – ας μην ξαναδώ τις αδελφές μου, ας.. δε μ' ενδιέφερε τίποτα! Ήθελα διακαώς αυτό.»*, *«Γιατί δεν κρατιόμουν!»*). Τα εν λόγω αποσπάσματα δηλώνουν αυτό ακριβώς που διατυπώθηκε ανωτέρω: την ασυγκράτητη ανάγκη του υποκειμένου να ευθυγραμμίσει την εσωτερική του ταυτότητα με την εξωτερική του έκφραση. Επίσης, στο πρώτο απόσπασμα φανερώνεται η μεθοδικότητα με την οποία η τρίτη ερωτώμενη δρομολόγησε την πορεία της μέχρι την επέμβαση επαναπροσδιορισμού φύλου, η οποία προέρχεται από την ακράδαντη πίστη της στο ποια είναι και η οποία διήρκεσε για χρόνια. Όπως το δεύτερο υποκείμενο αντικρούει το επιχείρημα των γονιών του ότι αυτό που του συμβαίνει είναι *«μια φάση»* (*«μήπως περνάς φάση, μήπως δεν είσαι σίγουρος, μήπως είσαι μπερδεμένος»*), έτσι και το τρίτο υποκείμενο παραμένει ανυποχώρητη ως προς αυτό που νιώθει για τουλάχιστον 6 χρόνια, μέχρι την ενηλικίωσή της, και για ακόμα 6 χρόνια μέχρι να έχει τα χρήματα για να προβεί σε επεμβάσεις (*«24 έκανα τη διόρθωση»*).

Σε αντίθεση με το τρίτο υποκείμενο, της οποίας η ταυτότητα αποκαλύφθηκε άθελά της, το πρώτο υποκείμενο αφιέρωσε αρκετά λεπτά για να εξηγήσει την προσωπική του πορεία μέχρι το coming out, μέχρι δηλαδή την οικειοθελή αποκάλυψη. Για την πρώτη περίπτωση, του οποίου οι γονείς δεν είχαν αντιληφθεί τίποτα, κατά τα λεγόμενά του (*«Κι επίσης, δεν, δεν είχαν καταλάβει τίποτα. Παρ' όλο που για κάποιο διάστημα έμεινα μαζί τους, δεν το είχαν καταλάβει.»*),

⁷⁸Να σημειωθεί εδώ ότι εν έτη 1970 δεν υπήρχε καν η έννοια του διεμφυλικού ατόμου στην Ελλάδα και οποιαδήποτε συμπεριφορά που απέκλινε από την στερεοτυπική εικόνα του άνδρα συνδεόταν με την ομοφυλοφιλία.

η συνειδητοποίηση και η αποκάλυψη πήρε πολλά χρόνια. Πολύ γλαφυρά αποδίδει τη διάσταση ανάμεσα στα επιβαλλόμενα cis-κανονικά στερεότυπα και την εσωτερική απόκλιση από αυτά, η οποία περιγράφεται από τον ίδιο σήμερα περισσότερο ως ένστικτο παρά ως συγγνωστή τάση («*Το θέμα είναι όμως ότι επειδή δεν υπήρχε... το concept, να το πω..? (παύση) Παλιά δεν...καταλάβαινα ότι υπήρχε κάτι διαφορετικό με τον εαυτό μου, αλλά επίσης όταν έχεις έναν περίγυρο που λέει “αα αυτό είναι το κοριτσάκι μας, είναι τόσο αγοροκόριτσο..χα χα χα..του αρέσει να παίζει με τ’ αγόρια” και ξέρεις ότι αυτό, αυτή η έστω διαφορετική ταυτότητα που σου έχουν βάλει κάτι της λείπει, δεν είναι ακριβώς αυτό που λένε, απλώς, ντάζει, όταν είσαι τόσο μικρός, δεν έχεις απαραίτητα τις λέξεις και τα συναισθήματα ακριβώς για να περιγράψεις που ακριβώς στέκεσαι, πώς αισθάνεσαι»).* Σε άλλο σημείο, δίνει έμφαση στην πνιγηρότητα και το αδιέξοδο που προκαλεί η απουσία πληροφόρησης και προτύπων, πάνω στα οποία θα μπορούσε να βασιστεί για να εξωτερικεύσει τις σκέψεις του και τα συναισθήματά του, με μια κάποια βεβαιότητα ότι θα γίνει κατανοητός («*καταλαβαίνεις ότι ο περίγυρός σου, γενικά όλοι οι άνθρωποι που έχεις γνωρίσει ποτέ σου δεν καταλαβ- και **δεν υπάρχει περίπτωση να καταλάβουν ποτέ**, δεν μιλάνε γι’ αυτό, είναι σαν να μην υπάρχει η ταυτότητά σου, λες τώρα “τι; τι στο καλό; πώς;”. Όταν δεν, δεν έχεις πληροφορίες, τι μπορείς να κάνεις, δε μπορείς να μιλήσεις σε κάποιον γι’ αυτό, να σε καταλάβει...»).* Στο ως άνω απόσπασμα οι λέξεις σε bold τονίστηκαν κατά την απομαγνητοφώνηση γιατί ακριβώς σε εκείνο το σημείο υψώθηκε η φωνή του συνεντευξιαζόμενου, με τρόπο που δήλωνε την ίδια στιγμή την μοναξιά την οποία βίωσε αλλά και το θυμό του που κανείς δεν τον κατάλαβε και δεν τον αφουγκράστηκε. Την απελπισία και την αίσθηση εγκλωβισμού αποκαλύπτουν και φράσεις όπως «*είμαστε στη ντουλάπα*», «*δε μπορώ άλλο, δε μπορώ, δε μπορώ να το κάνω αυτό στον εαυτό μου*» - εννοώντας να συνεχίζει να διατηρεί την ταυτότητά του κρυφή – «*δεν έβρισκα μια έξοδο*», «*αυτό το coming out το φοβόμουν πάρα πολύ*», ενώ εκφράζει το πόσο αβάσταχτη ήταν για τον ίδιο η επιβολή οτιδήποτε στερεοτυπικά γυναικείου είτε πριν το coming out σε γονείς και φίλους («*όποτε τύχαινε να φορέσω φούστα ήταν επειδή η μάνα μου με έβαζε...κλασικά, μισούσα τον εαυτό μου, δεν ήθελα...»)* είτε μετά την αποκάλυψη («*ουσιαστικά, είχα κάνει το coming out μου και ήμουν στη φάση, ο οργανισμός μου αυτό που ζητούσε ήταν να κάνω μετάβαση. **Δε μπορούσα..δε..δεν ανεχόμουν να χρησιμοποιώ το όνομά μου το βαφτιστικό, να το χρησιμοποιούν άλλοι, να το ακούω, να χρειάζεται να το λέω.***»). Πάλι τα τονισμένα κατά την απομαγνητοφώνηση σημεία καταδεικνύουν την

ένταση του ομιλητή, ο οποίος, απηυδισμένος, περιγράφει τη δυσανεξία του στο άκουσμα του γυναικείου ονόματός του, καθώς και την σωματοποίηση της ανεξέλεγκτης πλέον εσωτερικής του ανάγκης για επαναπροσδιορισμό του φύλου του. Επιπλέον, το πρώτο υποκείμενο είναι ο μόνος που αναφέρει ότι αναζήτησε ψυχολογική υποστήριξη από ειδικούς προκειμένου να αντιμετωπίσει τα συμπτώματα κατάθλιψης, η οποία επιδεινώθηκε εξαιτίας της αντιμετώπισης που δέχθηκε μετά το coming out και της οικονομικής δυσπραγίας στην οποία βρισκόταν («*εεεεμ, επειδή πάντα είχα προβλήματα με κατάθλιψη...και ειδικά όταν σκεφτόμουν...όταν είχα κάνει coming out...μετά είχα μια περίοδο όπου η κατάθλιψή μου ήτανε σε πολύ άσχημο σημείο. Οπότε άρχισα να κάνω counselling κι αυτό με βοήθησε γιατί τότε αποφάσισα κιόλας ότι θα...ουσιαστικά τότε βρήκα τη δύναμή μου για να πω ότι θα φύγω απ' την Ελλάδα. Είχα..είχα φτάσει στα όριά μου, ήμουν σε πολύ κακή κατάσταση και οικονομικά και ψυχολογικά, δεν μπορούσα να πάρω δουλειά, δεν έβρισκα μια έξοδο και ήταν εν μέρει και μ' αυτή τη σχολή που είχα κολλήσει και δεν...»).*

Ανάμεσα στην πρώτη και την τρίτη περίπτωση παρατηρείται μια σημαντική διαφοροποίηση: ενώ και οι δύο φαίνεται να έχουν αντιμετωπίσει τρομερά εμπόδια μέχρι την επίτευξη του στόχου τους, το τρίτο υποκείμενο αδιαμφισβήτητα υπήρξε πολύ πιο επίμονη και δραστική στις αποφάσεις της – εγκαταλείποντας το σπίτι της σε ηλικία 18 με 19 ετών και καταφεύγοντας στην πορνεία – σε αντίθεση με το πρώτο υποκείμενο, ο οποίος έφτασε στην ηλικία των 30 προκειμένου να αποχαιρετίσει οριστικά την Ελλάδα και να πραγματοποιήσει τις επεμβάσεις επαναπροσδιορισμού. Αυτό μπορεί να οφείλεται σε μια παραπάνω ευαισθησία του δεύτερου στα εξωτερικά ερεθίσματα και στον επιβαλλόμενο έλεγχο από το περιβάλλον του, σε αντίθεση με την πρώτη, που παρά την «καταπίεση» την οποία δεχόταν, δε δίστασε να διαρρήξει τους οικογενειακούς της δεσμούς.

Μια ενδιάμεση κατάσταση είναι εκείνη του δεύτερου υποκειμένου. Ο ίδιος διακρίνει την ανακάλυψη του σεξουαλικού του προσανατολισμού και το coming out του στα 16 του από τη συνειδητοποίηση της ταυτότητας φύλου του, η οποία συνέβη κατά τα τελευταία χρόνια. Όπως και τα άλλα δύο υποκείμενα, έτσι και αυτό δηλώνει την τότε άγνοια για την έννοια αυτή («*δεν ήξερα ότι υπάρχει αυτό, σε πρώτη φάση*») και ότι μέσα από την αναζήτηση πληροφοριών γύρω από το φύλο («*άρχισα-ανακάλυψα κάποια άρθρα, κάποιες μελέτες, διάφορα ξέρω 'γω...ανακάλυψα τη Judith Butler*») κατάφερε να εξηγήσει τις εσωτερικές συγκρούσεις που βίωνε κατά το παρελθόν («*πάντα ένιωθα ότι...ταυτιζόμουν περισσότερο με κορίτσια, δηλαδή με*

αγόρια, ας πούμε, δεν έκανα παρέα ποτέ, ακόμα κι απ' το δημοτικό. Εεεεμ ντάζει, στη συνέχεια έκανα με κάποια αλλά κυρίως πάντα και μέχρι σήμερα...η πλειοψηφία των...της παρέας μου πάντα είναι γυναίκες. Ή και γενικά, έβλεπα ταινίες και ταυτιζόμουνα περισ- 9 στις 10 μ' ένα γυναικείο χαρακτήρα κι όχι μ' έναν αντρικό. Εεεεμ ή μετά που άρχισα να γνωρίζω κι άλλους gay, ας πούμε, άρχισα να βλέπω ότι- γιατί στην αρχή νόμιζα ότι ντάζει, διαφέρω τόσο πολύ απ' τ' αγόρια γιατί είμαι gay...μετά έβλεπα ότι διαφέρω κι απ' τους άλλους gay...οπότε λέω «τι γίνεται;»»). Οι πρώτες ενδείξεις της διαφοροποίησής του από τη cis-κανονικότητα εντοπίζονται στην ηλικία των 14 ετών, όπου ανέλαβε να οργανώσει μια σχολική παράσταση, αναθέτοντας στον ίδιο και στους υπόλοιπους συντελεστές ρόλους του αντίθετου φύλου. Έτσι, ήρθε σε πρώτη επαφή με το drag χωρίς ακόμα να γνωρίζει σε τι αυτό συνίσταται. Ήδη όμως από την εποχή εκείνη αντιμετώπιζε κριτικά τους στερεοτυπικούς ρόλους των δύο φύλων, καθώς με καυστικότητα και ειρωνεία δηλώνει «κανένα άλλο αγόρι απ' την τάξη δεν ήθελε να συμμετέχει –γιατί αυτά τα πράγματα δεν είναι για άντρες». Υπονοείται, με άλλα λόγια, η άρνησή του να ευθυγραμμιστεί με αυτό που κοινωνικά επιτάσσει η αρρενωπότητα, στην προκειμένη περίπτωση το να μην ενδιαφέρεται ένας άνδρας για ορισμένα είδη τέχνης ή να μη νιώθει άνετα με την εναλλαγή των ρόλων. Μάλιστα, η απόρριψη του έμφυλου διπόλου εκφράζεται με κατηγορηματικότητα ιδιαίτερα σπάνια για την ηλικία εκείνη («Απλά ήμουνα σε φάση «Εγώ θέλω να το κάνω. Θα το κάνω. Αφού έχω κι άλλες που θέλουνε κι είναι οκ με το να ντυθούν αγόρια, θα το κάνουμε έτσι, χέστηκα!»»). Βέβαια, δεν πρέπει να παραβλέψουμε ότι το θέατρο ευνοεί τέτοιου είδους αντισυμβατικότητες, όμως ακόμα κι αυτό, ως ένα δρώμενο που λαμβάνει χώρα εντός του σχολικού περιβάλλοντος, χάνει την πρωταρχική του αξία και αίγλη ως τέχνη και εμπίπτει στον κοινωνικό έλεγχο εξίσου με οποιοδήποτε συμβάν στο πλαίσιο της σχολικής καθημερινότητας. Κατ' επέκταση, το ότι η έκφραση φύλου του Ν2 έγινε επ' αφορμή μιας παράστασης δεν τον κατέστησε ίσως λιγότερο εκτεθειμένο σε σχόλια και αντιδράσεις, ώστε να μπορούμε βάσιμα να ισχυριστούμε ότι το έκανε νιώθοντας πιο προστατευμένος. Αντίθετα, η πράξη του μάλλον αποτελεί ένα μείγμα προσωπικής έκφρασης και εφηβικής αντιδραστικότητας, χαρακτηριστικά όμως τα οποία δεν χάθηκαν κατά το πέρασ του χρόνου. Ερωτηθείς για το ποια θεωρεί ότι είναι η επίδραση του drag σε σχέση με τη συζήτηση για το φύλο, προασπίστηκε τον προβοκατόρικο ρόλο του απέναντι στην κοινωνική νόρμα («Είναι, ή θα μπορούσε να ήτανε, εεε αν...θα μπορούσε με την έννοια του αν πάρει μεγαλύτερη έκθεση, δημοσιότητα, διάσταση κ.λπ., είναι τεράστια, γιατί

για μένα το drag...βγά-είναι κάτι που βγάζει τη γλώσσα στα στερεότυπα του τι σημαίνει να είσαι άντρας ή γυναίκα, βγάζει τη γλώσσα στο τι σημαίνει εεε πρότυπο γυναικείας ομορφιάς, εεε δηλαδή...όταν είσαι ένας άντρας, εντός ή εκτός εισαγωγικών, που μπορείς να παρουσιαστείς ως ένα στερεοτυπικά όμορφο πρότυπο γυναίκας, αυτό λέει πολλά για το τι σημαίνουν αυτά τα πρότυπα. Εεε και μια από τις δουλειές του drag, εντός εισαγωγικών, είναι και να το αναδεικνύει αυτό αλλά και...μ' ένα τρόπο, αν θες, να το κοροϊδεύει και να δείχνει το πόσο αστεία τελικά είναι όλα αυτά τα στερεότυπα κι όλα αυτά τα πρότυπα κ.λπ.»).

Η δεύτερη περίπτωση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως εκείνος που έχει εντυφίσει περισσότερο στη θεωρία γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα και τον σεξισμό και δια της εφαρμογής της γνώσης που έχει αποκτήσει μέσα από τη μελέτη, όχι μόνο ικανοποιεί την προσωπική του ανάγκη για έκφραση αλλά επιτελεί και κάποιου είδους κοινωνικό σκοπό, επιχειρεί ένα κοινωνικό statement. Καθ' όλη τη διάρκεια της συζήτησης δίνει ολοκάθαρα την εντύπωση ότι είναι απόλυτα βέβαιος για τις επιλογές του σε σχέση με το φύλο, όχι επειδή αυτές προκύπτουν από μια ασυγκράτητη εσωτερική ανάγκη – όπως συμβαίνει με το πρώτο και τρίτο υποκείμενο – αλλά επειδή έχει ορθολογικά προβεί σε αυτές. Με άλλα λόγια, το drag για το δεύτερο υποκείμενο δεν είναι μόνο θέμα έκφρασης και προσωπικής ολοκλήρωσης, αλλά στάση ζωής συνειδητά προσανατολισμένη αντίθετα προς ό,τι σχετίζεται με το έμφυλο δίπολο. Μάλιστα, αυτό αποδεικνύεται και από την ακτιβιστική του δράση, η οποία θα σχολιαστεί σε ακόλουθη ενότητα. Το θέμα του σεξισμού και των έμφυλων προτύπων τίγεται και από το πρώτο υποκείμενο, όμως σε καμία περίπτωση με το ίδιο λεξιλόγιο και ύφος: ο μεν N2 χρησιμοποιεί λέξεις που παραπέμπουν στους Λόγους σχετικά με το φύλο («στερεότυπο», «πρότυπο», «ρόλος», «pronouns» που αφορούν την ορθή αναφορά στο πρόσωπο με βάση τον αυτοπροσδιορισμό του) σε ένα λόγο πυκνά δομημένο – ίσως και προκατασκευασμένο – ενώ ο N1 είναι περισσότερο περιγραφικός και ο λόγος του πιο βιωματικός και λιγότερο τυποποιημένος («αν μη τι άλλο εεε είχε τύχει με κόσμο να έχω πρόβλημα στο παρελθόν γιατί ήτανε πολύ σεξιστές και μου 'χαν πει πράγματα για τη δουλειά μου επειδή μ' έβλεπαν ως γυναίκα, δεν είχα κάνει coming out ακόμα, και να μου πουν, ας πούμε, για παράδειγμα, “αα τα χρώματα που έβαλες_σ' αυτή την αφίσα είναι πολύ γυναικεία”, το οποίο είναι ένα απαράδεκτο πράγμα να πεις σε κάποιον γενικά. Δηλαδή ανεξαρτήτως του φύλου ή τι φύλο νομίζεις ότι είναι, είναι απαράδεκτο. Εεεε ναι...είχε τύχει να...ας πούμε, άτομα που είχαν πρόβλημα γενικά με γυναίκες, όταν έκανα coming out, ήρθαν λίγο πιο

κοντά, γιατί δεν είχαν πλέον πρόβλημα μαζί μου επειδή είπαν “α εντάξει, δεν είσαι γυναίκα οπότε...ντάξει, κανένα πρόβλημα”, το οποίο είναι γενικά προβληματικό.»).

Στην τελείως αντίθετη πλευρά βρίσκεται η τρίτη περίπτωση, η οποία ουδεμία αναφορά κάνει στα ως άνω ζητήματα. Περιγράφει τον νεανικό εαυτό της ως «γλυκιά, και όμορφη», «πολύ θηλυκή» και «καθόσοου αλανιάρη», «πάντα συμμαζεμένη», «ήμουν η κοπέλα της διπλανής πόρτας, όπως είσαι εσύ, ας πούμε, εε και πολύ νοικοκυρά και πολύ καθαρή, και πολύ...μαμά», δίνει δηλαδή την εικόνα της μη προκλητικής γυναίκας που, ωστόσο, διακατέχεται από σεξουαλική ορμή («στα ντουζένια μου», «στα φόρτε μου») και διακρίνεται για τη γοητεία της και την καταλληλότητά της να εκπληρώσει το ρόλο της στερεοτυπικής συζύγου («όλοι οι γκόμενοί μου, όσοι μου οι γκόμενοι με πήγαιναν στη μαμά τους» – «Για παντρεία!!»). Εντούτοις, δύο στοιχεία προκαλούν ιδιαίτερη εντύπωση. Το πρώτο είναι ότι παρά την ομολογούμενη αγάπη της για την οικογένεια και τα παιδιά («όχι ότι δεν το θέλω! Το θέλω διακαώς!», «Έχω τρία βαφτιστήρια»), θεωρεί ότι οποιαδήποτε μη ετεροκανονική ή cis-κανονική ταυτότητα είναι ολωσδιόλου ασύμβατη με την γονεϊκότητα και την τεκνοθεσία («Αλλά ξέρω ότι δεν πρόκειται οπότε τι..τι να...Είμαι και κατά, είμαι και κατά της υιοθεσίας, αυτά που ακούω τώρα, που γίνεται μόδα, δύο ομόφυλες γυναίκες ή δύο ομόφυλοι- ομοφυλόφιλοι άντρες..είμαι κατά, είμαι κατά, κατά»). Κατά τη δική της συντηρητική θεώρηση, η οικογένεια εξάίρεται και η τεκνοποίηση ανάγεται σε αυτοσκοπό, τον οποίο όμως η ταυτότητα φύλου της δεν της δίνει το περιθώριο να εκπληρώσει. Άρα, χωρίς να το ομολογεί, θεωρεί τη γυναικεία της πλευρά ανολοκλήρωτη, αλλά ούσα συμβιβασμένη με αυτό, προσπαθεί να βρει υποκατάστατα στο πλαίσιο που επιτρέπει η παράδοση – εν προκειμένω, τα βαφτιστήρια της – και όχι μέσα από νέες μορφές οικογένειας. Το δεύτερο είναι η αντίφαση στην οποία περιήλθε αναφερόμενη στην σχέση αδυναμίας ανάμεσα στην ίδια και τη μητέρα της, την οποία απέδωσε σε οιδιπόδειο σύμπλεγμα («Οιδιπόδειο. Το αγόρι στη μάνα.»). Αυτή η αναφορά, βέβαια, δεν καταλύει την εσωτερική της αίσθηση ότι σήμερα είναι γυναίκα αλλά φανερώνει τη πεποίθηση ότι το βιολογικό της φύλο επηρεάζει την ψυχοσύνθεσή της και ότι παραμένει ως κατάλοιπο κάπου βαθιά μέσα της.

3. Σχέση με το οικογενειακό περιβάλλον

Η οικογένεια, ως χώρος κοινωνικοποίησης, έχει κεντρικό ρόλο στη ζωή του κάθε ανθρώπου διότι με αυτή αλληλεπιδρά όχι μόνο για πρώτη φορά αλλά καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Τα βιώματα που προέρχονται από τη βρεφική και παιδική ηλικία είναι συνήθως τα πιο βαθειά ριζωμένα και εκείνα που έχουν επιδράσει εντονότερα στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και του αξιακού συστήματος του ατόμου. Για τους λόγους αυτούς, ήταν μάλλον αναμενόμενο ότι καθένας από τους ερωτώμενους θα αφιέρωνε σημαντικό μέρος της αφήγησής του στη σχέση του με το οικογενειακό του περιβάλλον. Τα υποκείμενα διέκριναν τρεις οικογενειακούς πόλους: τους γονείς, τα αδέρφια και την ευρύτερη οικογένεια. Με τους γονείς η σχέση εμφανίζεται σαφώς πιο πολύπλοκη, άλλοτε περισσότερο κι άλλοτε λιγότερο συγκρουσιακή, ενώ το κεντρικό ζήτημα είναι ο βαθμός αποδοχής εκ μέρους τους της ταυτότητας των υποκειμένων. Ως προς τα αδέρφια, σημειώνεται μια σημαντική διαφοροποίηση ανάμεσα αφ' ενός στο πρώτο και δεύτερο υποκείμενο και αφ' ετέρου στο τρίτο υποκείμενο, καθώς οι μεν δύο διατήρησαν μια εξαιρετική σχέση με τα μικρότερα αδέρφια τους μετά το coming out τους ενώ η σχέση της Ν3 με τις μεγαλύτερες αδερφές της υπήρξε επεισοδιακή. Τέλος, και τα τρία υποκείμενα κρίνουν τις αντιδράσεις των συγγενών που δεν ανήκουν στον σκληρό οικογενειακό πυρήνα ως ανίκανες να επηρεάσουν τις προσωπικές τους επιλογές, παράλληλα όμως ανησυχούν για τις συναισθηματικές και κοινωνικές συνέπειες που μπορεί να έχουν στους γονείς και τα αδέρφια τους.

Συγκρίνοντας τις οικογένειες των τριών υποκειμένων, παρατηρούμε αξιοσημείωτες ομοιότητες με αυτό που η δεύτερη περίπτωση αποδίδει ως *«κλασική ελληνική οικογένεια που μεγάλωνε στην ελληνική επαρχία»*. Είναι οικογένειες ετερόφυλων γονέων, με δύο έως επτά τέκνα, και παρότι μόνο η μία βρίσκεται όντως σε επαρχιακή τοποθεσία, και οι άλλες δύο πλαισιώνονται από ένα αντίστοιχο περιβάλλον: η οικογένεια του πρώτου υποκειμένου ζει σε μια περιοχή του Πειραιά μαζί με τον ευρύτερο οικογενειακό κύκλο (*«ουσιαστικά μένουν σε μια γειτονιά που όλοι είναι συγγενείς»*) και η οικογένεια του τρίτου υποκειμένου διαμορφώθηκε τη δεκαετία του 1950 (δεδομένου ότι η ίδια γεννήθηκε το 1958 και πριν από αυτή προηγήθηκαν άλλα τέσσερα παιδιά) σε ένα βόρειο προάστιο της Αττικής, το οποίο τότε δεν είχε τα χαρακτηριστικά ενός αστικού κέντρου. Ο όρος «κλασική» μπορεί να μεταφραστεί ως πατροπαράδοτη και συνεπώς ταυτισμένη με ένα πρότυπο οικογένειας, της οποίας η δομή είναι αποκλειστικά ετεροκανονική και πατριαρχική και η λειτουργία της διέπεται από την άσκηση έντονου ελέγχου από τους γονείς προς τα τέκνα. Επιπλέον, η ανάπτυξη της οικογένειας στην επαρχία συνεπάγεται την αυξημένη αλληλεπίδρασή της με εξωτερικούς παράγοντες και τη συμπίεσή της από εξωγενείς πηγές άτυπου κοινωνικού ελέγχου. Στην πραγματικότητα, η

οικογένεια, ως δομικό στοιχείο ενός ευρύτερου κοινωνικού συστήματος, λειτουργεί ως φίλτρο ανάμεσα στο άτομο και το εξωτερικό περιβάλλον, που ελέγχει την εισροή και την εκροή πληροφοριών και ερεθισμάτων. Το πως θα αξιοποιηθεί η πληροφορία και ο βαθμός στον οποίο θα επηρεάσει τη διαμόρφωση των ρόλων και των προσδοκιών κάθε μέλους της εξαρτάται σημαντικά από τα κληροδοτημένα στους γονείς οικογενειακά πρότυπα και από το αξιακό τους σύστημα, που θα καθορίσει εάν θα συμμορφωθούν με αυτά ή θα διαφοροποιηθούν. Γιατί όμως είναι τόσο ενδιαφέρων ο βαθμός συμμόρφωσης της οικογένειας στην εξωτερική πίεση; Γιατί όσο περισσότερο ευαισθητοποιείται στα εξωτερικά μηνύματα και τα αφομοιώνει, τόσο τείνει να ελέγχει τα μηνύματα που εκείνη εξωτερικεύει και να προτάσσει ως κύριο μέλημα τη συμπίεση με την κοινωνική νόρμα. Τούτο όμως έχει ως συνέπεια σε ορισμένες περιπτώσεις να καταπνίγονται τα μέλη της οικογένειας που αποκλίνουν από τη νόρμα ή να αποκρύπτεται η παρουσία τους ή ακόμα και να εξοστρακίζονται προκειμένου να μη στιγματιστεί ολόκληρη η οικογένεια ως αποκλίνουσα, κλιμάκωση που εξαρτάται από το βαθμό αντίστασης που θα προβάλουν οι ίδιοι οι αποκλίνοντες-υποκείμενα. Στις περιπτώσεις των υποκειμένων, η ταυτότητα φύλου τους εκλαμβάνεται ως απόκλιση, στην οποία το οικογενειακό περιβάλλον αντιδρά σε δύο επίπεδα: σε πρώτο, βάσει προσωπικών πεποιθήσεων και αξιών, και σε δεύτερο, βάσει πιθανολόγησης της κοινωνικής αντίδρασης που θα προκληθεί από τη γνωστοποίηση της διαφορετικότητας του μέλους της οικογένειας.

Ας δούμε αναλυτικότερα τι είπαν τα υποκείμενα:

Ο πιο φειδωλός σε πληροφορίες υπήρξε το δεύτερο υποκείμενο, ο οποίος χαρακτήρισε την οικογένειά του ως «κλασική ελληνική οικογένεια που μεγάλωσε στην ελληνική επαρχία». Η φράση δεν ελέγχθη με υπερηφάνεια αλλά περισσότερο με υποτίμηση και απαξία, αποκαλύπτοντας τη σύνδεση, στο μυαλό του υποκειμένου, της ελληνικής οικογένειας και της επαρχιακής ζωής με τον συντηρητισμό και την οπισθοδρομικότητα. Για τον N2, η επαφή των γονέων του με ένα πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο η οικογένεια έχει άλλη δομή και λειτουργία από την ελληνική δεν ήταν αρκετή να τους επηρεάσει και να συντείνει στη διαμόρφωση μιας οικογένειας σημαντικά διάφορης από την στερεοτυπικά ελληνική («*άσχετα αν έχουνε κάνει Αμερική οι δικοί μου και τέτοια αλλά...εεε δεν τους φαίνεται*»). Είναι έκδηλη η προτίμηση του στην αμερικανική κουλτούρα, εντός της οποίας εμφανίζονται πολλαπλά είδη

οικογενειών (μονογονεϊκή, πυρηνική, εκτεταμένη, συντροφική/πολυσυντροφική, διαζευγμένη ή ανασυγκροτημένη, οικογένεια ομόφυλων συντρόφων κ.λπ.) που δεν υπόκεινται σε οξεία κοινωνική κριτική, όπως στην Ελλάδα. Με δεδομένα, λοιπόν, τα πολιτισμικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν την οικογένειά του και την ελάχιστη γνώση που είχαν οι γονείς του σχετικά με το drag («Πέρα απ' το ότι μπορεί να είχαν δει τον Τάκη Ζαχαράτο⁷⁹ στην τηλεόραση (γέλια), δεν νομίζω ότι ήξεραν κάτι άλλο»), η δεύτερη περίπτωση κρίνει εύλογη την αντίδρασή των γονιών του στην αποκάλυψη της ομοφυλοφιλίας του («ντάξει...υπήρχε μια...λογική», «πολύ αρνητική αντίδραση δεν είχαν εξαρχής», «Ντάξει, πέρασαν δυο τρία χρόνια, είδαν ότι δεν είναι φάση, ότι δε θα περάσει, οκ, το χωνέψανε.»), κι ακόμα πιο δικαιολογημένη όταν αποκάλυψε ότι εργάζεται ως drag queen («Μεγαλύτερο πρόβλημα είχαμε όταν ανακάλυψαν ότι κάνω drag. Δηλαδή εκεί ξεξεπέρασα, ας πούμε, που...τη γραμμή της ανοχής τους.»), το οποίο είχε ως αποτέλεσμα τη διάρρηξη της επικοινωνίας τους για ένα εξάμηνο και τη σταδιακή αποκατάστασή της μέχρι σήμερα («δηλαδή όταν έμαθαν ότι κάνω drag εεεεε δεν ξαναμιλήσαμε καθόλου για το επόμενο εξάμηνο. Και ξαναρχίσαμε τώρα τελευταία ξανά, δειλά δειλά, στην αρχή με μηνύματα, τύπου αρχίσανε να μου στέλνουν ένα μήνυμα τον μήνα να δουν αν ζω, εεεε και αρχίσαμε λίγο λίγο να ξαναμιλάμε, αλλά πέρασε πολ-σου λέω, ένα εξάμηνο σχεδόν που, μετά απ' αυτό...Δηλαδή ανακάλυψαν-βασικά μέσω facebook είδανε...ανακάλυψε η μάνα μου στα 45 της το facebook (γέλια) και είδε τις φωτογραφίες και μου λέει «Τι 'ναι αυτά;» και τέτοια, και της λέω το και το, ότι είναι η δουλειά μου τώρα αυτή κ.λπ. και...τελοσπάντων έγινε ένας καυγάζ και...εεε δεν ξαναμιλήσαμε για ένα εξάμηνο...Και τώρα πάλι εεμ ντάξει...κι αυτό νομίζω ότι...όπως το βλέπω να πηγαίνει μέχρι τώρα (παύση) Ντάξει, θα τους είναι πιο δύσκολο, θα πάρει περισσότερο καιρό αλλά...πιστεύω ότι σιγά σιγά, δηλαδή βλέπω να γίνονται βήματα»). Επιπλέον, αναγνωρίζει το φόβο της κοινωνικής αντίδρασης, εξαιτίας του οποίου οι γονείς του αποφεύγουν να δημοσιοποιήσουν τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου του γιού τους και τον προτρέπουν να είναι πιο ήπιος και λιγότερο εκδηλωτικός στις κοινωνικές του συναναστροφές («Κοίτα, δε νομίζω ότι θα το πούνε ή θα το έλεγαν ποτέ οι γονείς μου σε άλλους παραέξω...Εεεεμ (παύση, ανάβει τσιγάρο) Και γενικά, δηλαδή και με το...το 'χα δει κι από πριν,

⁷⁹ Η αναφορά στον Τάκη Ζαχαράτο αποκαλύπτει την εικόνα που προβάλλεται στα ΜΜΕ για τη διεμφυλικότητα, η οποία είναι σχεδόν απόλυτα συνδεδεμένη με τη διασκέδαση που προκαλείται από την εναλλαγή των έμφυλων ρόλων. Επιπλέον, η τρανς υπόσταση απεικονίζεται με τρόπο γκροτέσκο, με αποτέλεσμα να καλλιεργείται η εντύπωση ότι τα τρανς άτομα είναι εξωπραγματικά, συνδέονται μόνο με το χώρο του θεάματος, είναι ελευθέρων ηθών (όπως η περσόνα του Τάκη Ζαχαράτου, Μίριαμ Απλού) και δεν έχουν ίχνος σοβαρότητας.

και με το gay, ας πούμε, πριν...μάθουνε για το drag ή αρχίσω να κάνω drag εεεμ...ήταν σε λίγο ότι...πάντα ήτανε...είχανε αυτό το...ντάξει, οκ, κάνε ό,τι θες αλλά δεν είναι ανάγκη να βγάζεις και τη ντουντούκα...υπήρχε αυτό πάντα. Οπότε και-και υπάρχει ακόμα και θα υπάρχει πάντα-εντάξει αυτό δεν θα το ξεπεράσουμε ποτέ αλλά...Και ντάξει, δεν έχω και την απαίτηση πλέον ρε παιδί μου, γιατί καταλαβαίνω ότι μέχρι εκεί μπορούνε να πάνε ή να κατανοήσουνε.»). Στο ως άνω απόσπασμα αξίζει να σταθούμε σε δύο σημεία, στη λέξη «ντουντούκα» και στην τελευταία περίοδο. Η λέξη «ντουντούκα⁸⁰» σημαίνει τηλεβόας, το αντικείμενο σε σχήμα χωνιού που μεγιστοποιεί την ένταση της φωνής και συνήθως χρησιμοποιείται σε συγκεντρώσεις προκειμένου ο ομιλητής να ακουστεί σε ένα μεγάλο πλήθος ατόμων. Η χρήση της λέξης στο συγκεκριμένο γλωσσικό περιβάλλον υποδηλώνει ότι η γνωστοποίηση της ταυτότητας του υποκειμένου δεν πρέπει να γίνει με τρόπο πανηγυρικό και σε ευρύ κοινό, πιθανότατα διότι έτσι θα προκληθούν μεγαλύτερες αντιδράσεις. Ίσως η δήλωση αυτή να κρύβει το φόβο διαπόμπευσης ή την ντροπή των γονέων γι' αυτό που είναι ο γιός τους, το οποίο οι ίδιοι ανέχονται να υπάρχει, αρκεί να μην κοινοποιηθεί σε τρίτους. Από την άλλη, ο N2 φαίνεται πως αντιλαμβανόταν ήδη από την εφηβική ηλικία πως υπάρχει ένα όριο στο τι μπορούν οι γονείς του να καταλάβουν και να δεχθούν («γραμμή της ανοχής τους»), το οποίο δεν επρόκειτο ποτέ να μεταβληθεί, όμως ο τρόπος με τον οποίο εκφράζεται, ειδικά στην υπογραμμισμένη φράση, αποκαλύπτει την κούρασή του να αντιπαλεύεται τις στερεοτυπικές αντιλήψεις των γονιών του, η οποία τον έχει οδηγήσει σε ένα είδος ανακωχής. Το συμπέρασμα στο οποίο έχει φτάσει είναι ότι εφ' όσον οι γονείς του δεν παρεμβαίνουν στη ζωή του – διότι πουθενά δεν υπονόησε την πιθανότητα να υποχωρήσει στην εκδήλωση της ταυτότητά του για χάρη τους – είναι άωφελο να συγκρούεται μαζί τους και να επιδιώκει να τους κάνει να ενστερνιστούν τις δικές του απόψεις για το φύλο και τη σεξουαλικότητα.

Από την πλευρά του, ο N1 περιγράφει τους γονείς του ως ανεκτικούς στη διαφορετικότητα πάσης φύσεως, στο βαθμό όμως που αυτή δε σχετίζεται με τους ίδιους («Τώρα και οι γονείς μου ήταν πάντα πολύ πιο ανοιχτοί σε οτιδήποτε διαφορετικό. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι θα ήτανε και αμέσως ανεκτικοί εάν, ας πούμε, έβγαινα εγώ να τους πω “είμαι γκέι” ή οτιδήποτε, είναι αλλιώς το να σου πει το παιδί σου ότι είναι κάτι (αμήχανο χαμόγελο) κι αλλιώς να

⁸⁰http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CE%BD%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%BF%CF%8D%CE%BA%CE%B1&dq

ακούσεις για κάποιον τρίτο. Όταν είχε να κάνει με τρίτους, οι δικοί μου ήταν πάντα οκ. Ότι “ααα άκουσα αυτό, για φαντάσου!”.»).

Σε άλλα σημεία δίνει την εικόνα ανθρώπων που αποφεύγουν τους διαπληκτισμούς, την άσκηση κριτικής και ιδίως τη διατύπωση κακεντρεχών σχολίων κι αυτό αφ’ ενός διέπει ως κλίμα την οικογένεια, αφ’ ετέρου τους έχει απομονώσει σε μεγάλο βαθμό από τον υπόλοιπο οικογενειακό περίγυρο («Γενικά, όπως είπα, δεν έχουνε πολλές σχέσεις ιδιαίτερα, είναι φιλικές, τυπικές, μακριά κι αγαπημένοι.»), ο οποίος χαρακτηρίζεται από «γενικά μεγάλη φοβικότητα σχεδόν για τα πάντα». Αυτή η «φοβικότητα» του ευρύτερου κύκλου ξεκινά από ένα απλό διαζύγιο («Και το χειρότερο παράδειγμα, δηλαδή για κάθε είδους διαφορετικότητα ή οτιδήποτε, είναι ότι ένας θείος μου έχει παντρευτεί μια κοπέλα, κάνανε παιδιά και μετά αποφάσισαν να χωρίσουν. Και όλη η οικογένεια, **όλη η οικογένεια**, σταμάτησε να μιλάει του θείου μου.») και καταλήγει μέχρι την απομόνωση, τον χλευασμό και το misgendering προς ένα τρανς άτομο με ειδικές ανάγκες («Θυμάμαι συγκεκριμένα, γιατί μου έκανε μεγάλη εντύπωση, εεεε και με νευρίαζε πάρα πολύ από πολύ μικρή ηλικία, ίσως και πριν ακόμα καταλάβω ακριβώς τον εαυτό μου, όποτε πήγαινα στους παππούδες μου στον Πειραιά, εεε υπήρχε μια τρανς γυναίκα στη γειτονιά που όλοι την έλεγαν “ο μουγκός”» – «(αμήχανο χαμόγελο) Την έλεγαν “ο μουγκός”.» – «Το οποίο είναι πολύυυ ε, ναι, λάθος! Πρώτον νευρίαζα γι’ αυτό το όνομα γιατί όταν κάποιος είναι εεεε κωφάλαλος, δεν...δεν είναι ευγενικό έτσι κι αλλιώς να μιλάς έτσι. Το θέμα είναι όμως ότι όταν την έβλεπαν έλεγαν “ο μουγκός, ο μουγκός” κι εγώ έβλεπα μια γυναίκα. Κι έλεγα, μα γιατί; Γιατί τη λένε “ο μουγκός”; Αφού είναι γυναίκα! Μπορείς να το δεις, όλοι το βλέπουν. (παύση) Αν δεν κάνω λάθος, είχα ρωτήσει τη γιαγιά μου και προσπάθησε να μου πει “ε, έχει κάνει εγχειρήσεις..”, δεν ήθελε ακριβώς να εξηγήσει.»).

Ειδικά το δεύτερο περιστατικό προκάλεσε τεράστια απορία στον νεαρό τότε Ν1 αλλά και μια γερή δόση αποστροφής προς την γιαγιά του και τον παππού του, εξαιτίας της σκληρότητας και της ασέβειας προς το πρόσωπο της τρανς γυναίκας. Είναι σαφές λοιπόν ότι η στενή οικογένεια του πρώτου υποκειμένου είναι εσωστρεφής, ήπια και μετριοπαθής, προσπαθεί να κρατήσει αποστάσεις από τα τοξικά «κουτσομπολιά» και τις κακοήθεις νύξεις, χωρίς όμως να αποκόπτει τελείως τους δεσμούς με τον περίγυρο, ώστε να μην υποκινήσει αντιδράσεις.

Κατά τη διάρκεια της αφήγησης το πρώτο υποκείμενο, όσο περιγράφει με τα μελανότερα χρώματα τον ευρύτερο οικογενειακό του κύκλο («Δεν ξέρω αν υπάρχει στην οικογένειά μου κάποιο γκέι άτομο γιατί δεν έχω ακούσει ποτέ γι’ αυτό. Και να υπάρχει, πρέπει να είναι όσο πιο

βαθειά στην ντουλάπα γίνεται.», «Το ίδιο για λεσβίες, μπάι, ανθρώπους, αυτά δεν υπάρχουν. Πόσο μάλλον να βγει κάποιος και να πει “είμαι τρανς”. Δεν υπάρχει περίπτωση.», «Δε θα έβγαινε ζωντανός από κει πέρα, δεν υπάρχει περίπτωση σ’ αυτή την οικογένεια να είσαι οτιδήποτε! Από τα κλασικά cis, έτερο-...the norm. οπότε...ναι, δε νομίζω...»), στον οποίο δεν έχει καμία διάθεση να αποκαλυφθεί και αδιαφορεί πλήρως για τα σχόλιά τους («Δε μου καίγεται καρφί για την υπόλοιπη οικογένεια»), άλλο τόσο προστατευτικός, τρυφερός, γεμάτος με κατανόηση και εκτίμηση είναι απέναντι στους γονείς του, αναγνωρίζοντας την μόνιμη και ειλικρινή προσπάθειά τους μετά το coming out του να τον καταλάβουν και να μην τον εκτοπίσουν. Η αγάπη του για γι’ αυτούς, η ανησυχία του μήπως τους πληγώσει, η συσσώρευση όλων των συναισθημάτων του που για χρόνια κρατούσε κρυφά αλλά και ο συντρέχων φόβος του ότι μπορεί να αντιμετωπίσει την απόρριψή τους είναι έκδηλα καθώς περιγράφει το πως «σκηνοθέτησε» την αποκάλυψη της ταυτότητας φύλου του («Έκατσα και έγραψα ένα γράμμα που βγήκε 14 σελίδες, ακριβώς επειδή είχα πάρα πολλά πράγματα να τους πω...εεε και για κανένα τετράμηνο ουσιαστικά έφτιαχνα...κατέστρωνα κάπως ένα σχέδιο (γέλια), γιατί θα έφευγα, άρχισα να οργανώνω τη μετακόμιση, και είπα του αδερφού μου “οκ, διάβασέ το αυτό και πες μου πως σου φαίνεται”. Μου λέει, “ω! Ουάου! Είναι μεγάλο!” (γέλια). Οπότε ουσιαστικά, είχα σκεφτεί ότι...όταν έφευγα, θα έστελνα και το γράμμα στους δικούς μου, έτσι ώστε να έχουν κάτι να..να..να διαβάσουν, γιατί είναι καλύτερα να διαβάσεις κάτι από το ν’ ακούς. Ήμουν σίγουρος ότι αν άρχιζα να τους λέω κάτι, δε θα..δε θα κατάφερνα να τους πω τίποτα γιατί θα με διέκοπταν..δεν υπήρχε περίπτωση να γίνει συζήτηση. Και χρειαζόταν να το διαβάσουν. Οπότε...έφυγα απ’ την Ελλάδα..8 Φεβρουαρίου του 2013 και...μόλις πήρα το αεροπλάνο, πήγε μια φίλη μου και ταχυδρόμησε το γράμμα...που ουσιαστικά έλεγε ότι...ναι, βασικά, είμαι γιός σας κι όχι κόρη σας, δε θα πάρω ποτέ το πτυχίο που περιμένετε (γέλια) και τώρα μένω στο [...] (για την προστασία του συνεντευξιαζόμενου παραμένει κρυφή η ακριβής τοποθεσία διαμονής του στο εξωτερικό). Καιιι ήμουν συντετριμμένος ψυχολογικά, γιατί ήμουν σίγουρος ότι δε θα μου ξαναμιλούσαν. Παρ’ όλ’ αυτά, όμως, μόλις έλαβαν το γράμμα, με πήρανε κατευθείαν τηλέφωνο, είχαμε μια πολύ μεγάλη συζήτηση, και μετά είχαμε κι άλλες πολύ μεγάλες συζητήσεις (γέλιο) καιιιι τώρα είναι οκ με αυτό. Ναι...δεν ξέρω..οκ...”οκ” ίσως δεν είναι πολύ καλή λέξη..το έχουν δεχτεί. Δε νομίζω ότι στέκει καλά μέσα τους αλλά έχω καταλάβει ότι...ο τρόπος που το αντιλαμβάνονται πρέπει να ‘ναι “ακόμα δεν το καταλαβαίνω αλλά άμα είσαι καλά και βλέπω είσαι καλά στην υγεία σου και δεν είσαι, ξέρω

‘γω... να ‘χεις κατάθλιψη ή συνέχεια...εξαιτίας της κατάστασης, μπράβο”. Καλά είμαστε, τώρα μιλάμε στο τηλέφωνο και μπαίνουμε και στο skype και δε μιλάνε γι’ αυτό. Νομίζω ειδικά κιόλας μετά απ’ τη μαστεκτομή μου, όποτε αναφέρω οτιδήποτε έχει να κάνει με transition, κάπως αλλάζει...» – «...αλλάζουνε θέμα»). Στο εν λόγω απόσπασμα, αποδεικνύεται πως οι γονείς του N1 υπερκέρασαν την προσωπική τους άγνοια σε ό,τι αφορά την ταυτότητα φύλου προκειμένου να διατηρήσουν μια ουσιαστική επαφή με το παιδί τους, χωρίς όμως να είναι πλήρως συμβιβασμένοι με αυτό μέχρι σήμερα. Αποφεύγουν μεν να μπαίνουν σε λεπτομέρειες για την κατάστασή του, δεν έχουν προστρέξει σε βοήθεια από ειδικούς ώστε να εξοικειωθούν με το ζήτημα, θεωρώντας την αναζήτηση υποστήριξης ως ένδειξη αδυναμίας («Δυστυχώς ξέρω ότι οι δικοί μου δεν είναι τόσο, πως να το πω; Δεν είναι τόσο κοινωνικοί. Δεεεν...κι ενώ ξέρουν ότι ομάδες ή ειδικοί βοηθούν...νομίζω ότι είναι κάπως και θέμα...περηφάνιας.»), παρά ταύτα όμως με το πέρασ του χρόνου ευαισθητοποιούνται ολοένα και περισσότερο («ενδιαφέρθηκαν και το έψαξαν», «σταμάτησαν τελείως να χρησιμοποιούν εεε...πως να το πω...gender pronouns...και να χρησιμοποιούν ουδέτερες λέξεις.»), χωρίς όμως να έχουν φτάσει στον απόλυτο επιθυμητό βαθμό κατανόησης («κάποια στιγμή είχαμε μιλήσει στο τηλέφωνο [με τον πατέρα του] και είπε κάτι του στυλ «κοριτσάκι μου», κάτι..»). Όπως και το δεύτερο υποκείμενο, έτσι και το πρώτο υποκείμενο αντιλαμβάνεται πλήρως ότι υπάρχει ένα όριο μέχρι το οποίο μπορούν να φθάσουν οι γονείς του («γενικά δεν τους πίεσα ποτέ γιατί ξέρω ότι είναι πολύ δύσκολο για τους γονείς», «εγώ δεν είπα τίποτα») και ίσως αντιδιαστέλλοντάς τους με το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον, να νιώθει ακόμα πιο ευγνώμων για τη μεταστροφή τους, ταυτόχρονα όμως και υπεύθυνος για την προστασία τους από τις αντιδράσεις που μπορεί να προκληθούν εξαιτίας του («Αλλά ξέρω ότι αν μάθαιναν κάτι για μένα, θααα...θα συζητούσανε για τους δικούς μου, θα κουτσομπόλευαν όλη μέρα, κάθε μέρα. Εξαιτίας μου. Και γι’ αυτό και ξέρω, και το είχα συζητήσει με τη μητέρα μου, το ξέρει, ότι αν τυχόν γίνει κάτι, ντάξει, η γιαγιά μου, ας πούμε, είναι μεγάλη, κάποια στιγμή θα πεθάνει, δεν μπορώ να πάω στην κηδεία, δεν υπάρχει περίπτωση (αμήχανο γέλιο). Και το, το ξέρουν! Είναι σε φάση τι να καν-δε μπορούμε να κάνουμε κάτι! Γιατί...ναι μεν...το καλύτερο για μένα θα ήταν να στηρίζω τους δικούς μου, να πάω μαζί τους, αλλά μ’ αυτό τον τρόπο θα τους έκανα κακό γιατί θα...», «Ναι. Θα έδινα το ok στην υπόλοιπη οικογένεια να..να..να αρχίσει ουσιαστικά πόλεμο νεύρων»). Στο σημείο αυτό παρατηρούμε την προαποφασισμένη οικειοθελή

απουσία του υποκειμένου από μια πιθανή οικογενειακή συγκέντρωση, ώστε να ελαχιστοποιηθεί ο κίνδυνος άσκησης ψυχολογικής πίεσης στους γονείς του.

Μέχρι στιγμής έχουμε ένα υποκείμενο που απορρίπτει αξιακά την παραδοσιακή οικογένεια και έχει διατηρήσει χαλαρούς δεσμούς με τους γονείς του, οι οποίοι δεν τον απέρριψαν ούτε όμως τον υποστήριξαν, και ένα υποκείμενο που στηλιτεύει μεν τα κακώς κείμενα του οικογενειακού του κύκλου αλλά που έχει αναπτύξει συν τω χρόνω ισχυρούς δεσμούς με τους γονείς του, εξαιτίας της κατανόησης που εκείνοι έδειξαν. Τόσο ο ένας όσο και ο άλλος αντιλαμβάνονται τους λόγους που εξηγούν τις αντιδράσεις των γονιών τους αλλά δεν τους αποδέχονται. Τι συμβαίνει όμως με το τρίτο υποκείμενο;

Στην προηγούμενη ενότητα δόθηκε ένα πρώτο δείγμα της σχέση της Ν3 με τον πατέρα της, ο οποίος ενσαρκώνει την εικόνα του pater familias («Επτά [παιδιά]», «Επειδή ο πατέρας μου ήτανε μοναχοπαιδί κι ήθελε πάρα πολύ οικογένεια. Ήτανε μοναχογιός. Η γιαγιά μου δηλαδή δεν μπορούσε, δεν κράταγε τα παιδιά, απέβαλλε. Και ήθελε διακαώς οικογένεια!»). Παρ' ότι η μητέρα της Ν3 φέρεται να είχε μεταφέρει στο σύζυγό της τις υποψίες της ότι η τρίτη ερωτώμενη εκφράζεται και λειτουργεί με τρόπο «διαφορετικό», ο ίδιος αρνείται πεισματικά αυτό που μάλλον ήταν προφανές, όχι μόνο επειδή τότε η ομοφυλοφιλία συνιστούσε αιτία διαπόμευσης του ατόμου και όνειδος για την ίδια την οικογένεια αλλά και για τον πρόσθετο λόγο ότι η τρίτη ερωτώμενη είχε γεννηθεί το πρώτο αγόρι μετά από τέσσερα κορίτσια («Και πριν, ααα δεν ήθελε ο πατέρας μου να το πιστέψει με τίποτα, αν κάτι φαντάζομαι...φαντάζομαι...δηλαδή από κάτι που μου είπε μεταγενέστερα η μητέρα μου, κάτι συζητιότανε κι έλεγε «όχι, το παιδί! Τι 'ναι αυτά που λες! Όχι το παιδί!», έλεγε ο πατέρας μου.»), «Και ο πρωτότοκός του...του 'κατσε... «αυτό».», «πάντα όποτε μ' έβλεπε δάκρυζε γιατί θα ήμουνα εγώ τ' όνομά του – του πατέρα του. Του πατέρα του τ' όνομα, να μην μπούμε τώρα σ' αυτά..»). Στα ως άνω αποσπάσματα πρέπει να επισημάνουμε τα εξής: η χρήση της λέξης «παιδί» είναι ενδιαφέρουσα καθώς παραπέμπει στην ανισότητα των δύο φύλων. Σε κοινωνίες των οποίων η δομή είναι πατριαρχική, η εξουσία, τα δικαιώματα και η περιουσία εντός μιας οικογένειας μεταβιβάζονται από πατέρα σε γιό. Αυτό συμβαίνει για τον κύριο λόγο ότι η μεταβίβαση στην κόρη συνεπάγεται την αποδυνάμωση της οικογένειας όταν αυτή θα παντρευτεί και θα μετακινηθεί σε άλλη οικία. Για τους λόγους αυτούς, σε όλες τις πατριαρχικές κοινωνίες, ο κύριος στόχος είναι η απόκτηση ενός τουλάχιστον αρρενός τέκνου. Η λέξη «παιδί» στην ελληνική λαϊκή ρήση δεν σημαίνει σε κάθε περίπτωση τον απόγονο

ανεξαρτήτως φύλου αλλά ειδικώς τον γιο ή τον έφηβο άνδρα⁸¹ και σχετικά πρόσφατα άρχισε να αναφέρεται και σε τέκνα γένους θηλυκού. Το ίδιο περιεχόμενο έχει η λέξη και σε αυτό το σημείο. Αντίθετα, η ίδια λέξη λαμβάνει αργότερα στην αφήγηση της N3 άλλη χροιά, καθώς χρησιμοποιείται από τον κοινωνικό περίγυρο προκειμένου να αποφευχθούν προσφωνήσεις δηλωτικές του γένους («*Μόνο που της λέγανε [της μητέρας της] «τι κάνει το παιδί, τι κάνει το παιδί;» χωρίς φύλο.»*), όπως αντίστοιχα κάνουν οι γονείς του N1 ώστε να μην μπουν στη δύσκολη θέση να απευθυνθούν στον γιό τους ως άνδρα («*Ας πούμε, όταν παίρνω τηλέφωνο, λέει η μητέρα μου «κάτσε να φωνάξω τον μπαμπά. Α είναι το παιδί απ' την Αγγλία»*»). Επιπλέον, τονίζεται η πατριαρχική ανάγκη κληροδότησης του οικογενειακού επιθέτου. Μάλιστα, με την απόδοση στο πέμπτο κατά σειρά παιδί του χαρακτηρισμού «*πρωτότοκος*», στην ουσία διαγράφονται τα τέσσερα προηγούμενα παιδιά, που είναι κορίτσια. Ο παράγοντας «φύλο» υπερνικά τη σειρά γέννησης και τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτή, καθώς η κοινωνική υπόσταση και συνέχεια της οικογένειας θεωρείται ότι διασφαλίζεται αποκλειστικά μέσω του ανδρικού φύλου. Για τους παραπάνω λόγους, και με δεδομένο ότι αυτό το αξιακό σύστημα ήταν κραταιό ακόμα κατά τη δεκαετία του 1970 στην Ελλάδα, μπορεί να γίνει αντιληπτό γιατί η τρίτη περίπτωση εξισώνει με θανατηφόρο πλήγμα την ανακάλυψη από τον πατέρα της ταυτότητάς της. Η εν λόγω οικογένεια δεν είχε να αντιμετωπίσει απλώς ότι ένα από τα μέλη της απέκλινε από τον κανόνα· αποσυνδεδεμένη από την αρρενωπότητα, η τρίτη περίπτωση εξέπεσε από τον κυρίαρχο ρόλο της ως επόμενη κεφαλή και προστάτης, έχασε τη θέση της μέσα στον οικογενειακό κύκλο, πρόδωσε τις προσδοκίες των γονιών της.

Μετά την απώλεια του πατέρα, η αλληλεπίδραση του τρίτου υποκειμένου περιορίζεται σε αυτή με τη μητέρα της και τα αδέρφια της. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι εφόσον η οποιαδήποτε επέμβαση επαναπροσδιορισμού δεν έγινε μέχρι τα 24 της χρόνια, η N3, στα μάτια των οικείων της και του κοινωνικού της περιγυρου, πιθανότατα να αντιμετωπιζόταν ως ένας άνδρας, η ομοφυλοφιλία του οποίου αποτελούσε κοινό μυστικό. Επομένως, εφόσον ακόμα παρέμενε τυπικά άνδρας, διατηρούσε τα καθήκοντα του «μεγάλου» αδερφού, ακόμα κι αν δεν ήταν πράγματι η μεγαλύτερη ηλικιακά. Σε αυτό το πλαίσιο, ομολογεί η ίδια την πίεση που δεχόταν από τη μητέρα της προκειμένου να ανταποκριθεί σε αυτό το ρόλο και να μην εκθέσει

⁸¹ Παραδείγματα: λαϊκή ρήση «έχω ένα παιδί κι ενα κορίτσι», το μουσικό κομμάτι του Μάνου Χατζιδάκι με τίτλο «Το παιδί και το κορίτσι του» από τον δίσκο «Έργα για πιάνο με τη Ντόρα Μπακοπούλου», το παραδοσιακό ποντιακό τραγούδι «Στου παιδιού μου τη χαρά», όπου το «παιδί» αναφέρεται σε άνδρα.

την οικογένεια με την «προκλητική» για τα ήθη της εποχής συμπεριφορά της («*Βέβαια, ήτανε μια πολύ συντηρητική οικογένεια. Και τώρα φαντάζεσαι, το '70 και το '80...εεεε (παύση) με είχανε πάρα πολύ στην καταπίεση. Πρόσεξε, έχεις αδελφές! Πρόσεξε μην τις ντροπιάσεις*», «*Ναι, κι επειδή ήτανε οι αδερφές μου σ' αυτό το αντικείμενο, τέλος πάντων, πρόσεξε θα τις ξεφτιλίσεις, πρόσεξε αυτό, πρόσεξε εκείνο, δηλαδή με είχαν σε μια καταστολή*»). Ο έλεγχος ήταν αρκετά έντονος και για τον λόγο ότι οι μεγαλύτερες αδερφές της εργάζονταν σε θέση κύρους, μέσω των οποίων είχαν αποκτήσει ευρύ κοινωνικό κύκλο [για λόγους προστασίας της ερωτώμενης και των οικείων της, η ερευνήτρια οφείλει – κατ' απαίτηση του τρίτου υποκειμένου – να μην αποκαλύψει την ακριβή εργασία των αδελφών της, η οποία αναφέρθηκε κατά τη διάρκεια της συνέντευξης] και υπήρχε ο φόβος ότι η δημοσιοποίηση της σεξουαλικότητας της N3 θα έπληττε τη φήμη και την υπόληψή τους σε ακόμα μεγαλύτερο κύκλο ατόμων από αυτόν της ευρύτερης οικογένειας («*Τα ξαδέφια μου, τα σόγια μου. Το ξέραν όλοι αλλά κανένας δεν τολμούσε να πει τίποτα στις αδερφές μου και στη μάνα μου. Το ξέραν όλοι όμως!*»).

Εντούτοις, αυτή η κατάσταση καταστολής έφτασε στο τέλος της με την ρήξη ανάμεσα στη τρίτη περίπτωση και τη μητέρα της και την – φαινομενικά κατά τη στιγμή εκείνη – αμετάκλητη αποχώρησή της από την οικογενειακή στέγη («*Εεεε μου είπε η μητέρα μου ότι «αυτή την πόρτα που περνάς, πρόσεξε, δεν θα την ξαναπεράσεις!*» (χτυπά χέρι στο τραπέζι). *Δηλαδή «φεύγοντας απ' το σπίτι, δε θα ξαναμπείς εδώ, μ' αυτά που 'χεις στο μυαλό σου να κάνεις!*». *Γιατί εγώ δεν κρατιόμουνα!*»). Η ένταση με την οποία προσπάθησε η μητέρα να επιβληθεί στη N3 βλέπουμε να είναι αποτέλεσμα και της ασυγκράτητης ορμής της δεύτερης, πλην βεβαίως της επιθυμίας της να τη συμμορφώσει στον ρόλο της ως γιο και αδερφό. Η επεισοδιακή αυτή σκηνή δε μοιάζει σε τίποτα με τον τρόπο που οι γονείς της πρώτης και δεύτερης περίπτωσης αντιμετώπισαν τις αποκαλύψεις των παιδιών τους, καθώς κανένας δεν έφτασε στο σημείο να εκδιωχθεί και να μείνει αβοήθητος. Στο σημείο αυτό δεν μπορούμε να μη λάβουμε υπόψη τη χρονική απόσταση που χωρίζει τα υποκείμενα – οι N1 και N2 γεννήθηκαν τη δεκαετία του 1980, όταν η θέση της γυναίκας και του παιδιού είχε κατά πολύ βελτιωθεί σε σύγκριση με τη δεκαετία του 1960, γεγονός που μετέβαλε σημαντικά τη δομή της ελληνικής οικογένειας. Παρατηρούμε, δηλαδή, ότι όσο ισχυρότερες είναι οι στερεοτυπικές αντιλήψεις περί το φύλο και κατ' επέκταση, η πίεση που ασκείται στα υποκείμενα να συμμορφωθούν, τόσο μεγαλύτερη είναι η ένταση με

την οποία εκείνα μπορεί να αντιδράσουν. Είναι μια διελκυστίνδα στην οποία όσο πιο δυνατά τραβούν τα δύο μέρη, με τόσο μεγαλύτερη ορμή θα πέσουν όταν το σκοινί σπάσει.

Το παράδοξο στην περίπτωση της N3 δεν είναι ότι πέτυχε σταδιακά την επανασύνδεση με την οικογένειά της αλλά ότι, σε αντίθεση με την πρώτη και δεύτερη περίπτωση, αποδέχεται πλήρως τα κίνητρα και τις αξίες της μητέρας της, θεωρώντας εκ των υστέρων όχι απλά δικαιολογημένη αλλά επιβεβλημένη την καταπίεση στην οποία την υπέβαλε ως ένα αναγκαίο μέσο διαπαιδαγώγησης, το οποίο απέδωσε καρπούς (*«Που βέβαια, τώρα που είμαι 59 χρονών, δε μου χει βγει σε κακό. Τους ευχαριστώ πάαααααα πολύ! Και τη μάνα μου, και τις αδελφές μου, και τ' αγόρια μας! Τους ευχαριστώ πάαααααα πολύ!»*), *«Είναι οι προσλαμβάνουσες του κάθε ανθρώπου. Τελεία και παύλα! (παύση – ανάβει τσιγάρο) Αυτό μπορώ να πω. Ότι είναι οι προσλαμβάνουσες του κάθε ανθρώπου. Εμένα όλο αυτό μου βγήκε σε πάαααααα πολύ καλό. Ήμουν πάντα συμμαζεμένη, έκανα αυτό που ήθελα, εε δε συμφωνούσανε, το αποδεχτήκανε, είμαστε μια οικογένεια ακόμα»*). Πουθενά δεν κατηγορεί τη μητέρα της ότι με τη στάση της συνέπραξε στην ανάμειξή της με τη σεξουαλική εργασία ούτε θεωρεί ότι αυτή η εξέλιξη τη στιγματίσει. Μάλιστα, με υπερηφάνεια περιγράφει πώς η μητέρα της ήταν εκείνη που, μετά τις επεμβάσεις επαναπροσδιορισμού, την επανεισήγαγε στην οικογένεια και την φρόντισε (*«Εεεεμ και η μάνα μου εεε με επέβαλε, όταν πια..ήξερε ότι εγώ πλέον..έχω αλλάζει...φύλο»*), *«[απευθυνόμενη στα υπόλοιπα αδέρφια] Αν θέλετε, μπορείτε να φύγετε. Το παιδί μου θα έρχεται να τρώει κάθε Κυριακή εδώ.»*, *«Εεεμ και έτσι με επέβαλε»*). Βέβαια, ο προστατευτισμός της μητέρας της δε συνεπαγόταν και την πλήρη αποδοχή της κόρης της, καθώς ουδέποτε η ίδια αποφάσισε να κοινοποιήσει την ταυτότητα του παιδιού της σε τρίτους. Αντίθετα, όπως ακριβώς ο N1 βρίσκεται απομακρυσμένος από τους συγγενείς, σαν να μην υπάρχει γι' αυτούς, ώστε να μην προκληθούν σχόλια, έτσι και η απουσία της τρίτης περίπτωσης από την καθημερινότητα της οικογένειας καλύφθηκε από ένα εύρημα, ότι αυτή – ως άνδρας – ζει στο εξωτερικό (*«Και της λέγανε «το παιδί, το παιδί, το παιδί, το παιδί» και πάντα περήφανα – ζούσα στο εξωτερικό, όμως, εγώ, έτσι; Πάντα – «μου 'στειλε αυτό το παιδί, μου 'στειλε εκείνο το παιδί»»*), *«Και μ' αγαπούσε και πάρα πολύ. Και βέβαια, αυτά έλεγε στα σόγια που νόμιζε ότι δεν το ξέρουνε, που νόμιζε ότι δεν το ξέρουν – αυτοί το ξέραν αλλά δεν της λέγαν τίποτα για να μην τη φαρμακάνουνε»*). Με τον τρόπο αυτό, τόσο ο περίγυρος όσο και η ίδια οικογένεια συνέχισαν να εθελοτυφλούν, διατηρώντας ως κοινό μυστικό την αλήθεια. Η τελευταία φράση καταδεικνύει το πλέγμα υποκρισίας, ψεύδους

και λύπησης των τρίτων προς τη μητέρα, καθώς η αποκάλυψη ότι γνωρίζουν την αλήθεια θα συνιστούσε πλήγμα, θα την έκανε να νιώθει ακόμα μεγαλύτερη ντροπή και πικρία, σα να της στάζουν φαρμάκι. Εν γένει, θα λέγαμε πως η τρίτη περίπτωση, σε αντίθεση με την πρώτη και δεύτερη περίπτωση, επιθυμεί να συντηρηθούν οι παραδοσιακές αξίες, ανεξάρτητα αν η υπόστασή της δεν εμπίπτει σε αυτές και δεχόμενη σχεδόν αδιαμαρτύρητα τις συνέπειες της κοινωνικής αντίδρασης (*«Εγώ θέλω την Ελλάδα που μεγάλωσα. Ούτε την πολιτισμικότητα, δεν τα καταλαβαίνω εγώ αυτά τα πράγματα. Να 'ρθούνε για διακοπές ναι! Να 'ρθεί όλη η υφήλιος. Βεβαίως! Να 'ρθεί όλη υφήλιος! Αλλά αυτό όλο που πάνε να μας ισλαμοποιήσουνε, τώρα πια να βλέπεις δύο γκέι να έχουνε τον γιό τους, εεε δύο ομοφυλόφιλες γυναίκες να 'χουνε εεε...ξέρω 'γω, νομίζω ότι..νομίζω!»*)

Το τελευταίο σημείο που χρήζει σχολιασμού αναφορικά με το οικογενειακό περιβάλλον είναι η σχέση των υποκειμένων με τα αδέρφια τους. Το δεύτερο υποκείμενο ξεκαθαρίζει ότι ο αδερφικός δεσμός ποτέ δεν διαταράχθηκε, μιας και τα δύο μικρότερα αδέρφια του εξαρχής κατανόησαν την κατάστασή του και ουδέποτε είχαν αρνητική στάση (*«Έχουν έρθει και σε show μου και μ' έχουνε δει...είναι φουλ υποστηρικτικοί...με τ' αδέρφια μου δεν υπήρχε εξαρχής ποτέ το παραμικρό πρόβλημα...με τ' αδέρφια μου καθόλου»*). Ομοίως, για τον N1 ο μικρότερος αδερφός του υπήρξε σημαντικό στήριγμα και δη ο πρώτος στον οποίο έκανε coming out εντός της οικογένειας (*«Εεεεμ έκανα coming out στον αδερφό μου μέσω skype (γέλια), ο οποίος ήτανε...έχουμε διαφορά 7 χρόνια, είναι πιο μικρός, εεεε ήταν πάντα πολύ υποστηρικτικός, δεν είχα κανένα πρόβλημα.»*). Να σημειωθεί ότι ο αδερφός του πρώτου υποκειμένου υπολογίζεται ότι βρισκόταν σε ηλικία περίπου 22-24 ετών την περίοδο του coming out και τα αδέρφια του N2 ήταν σίγουρα κάτω των 16 όταν αυτός αποκάλυψε την ομοφυλοφιλία του. Παρατηρούμε δηλαδή την εξοικείωση που έχει η νεότερη γενιά με το ζήτημα της μη ετεροκανονικής και cis-κανονικής σεξουαλικότητας. Αντίθετα, και μάλλον δικαιολογημένα για τα ήθη της εποχής, οι μεγαλύτερες αδερφές της τρίτης περίπτωσης δεν έδωσαν κάποιο δείγμα υποστήριξης, αν κρίνουμε από το ότι η μητέρα τους «επέβαλε» την παρουσία της N3 μέσα στο σπίτι – άρα, υπήρχε εκ μέρους των υπολοίπων κάποιου είδους αντίσταση. Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση του τρίτου υποκειμένου ότι οι αδερφές της ένιωθαν συνυπεύθυνες για την ταυτότητα φύλου της, θεωρώντας ότι αποτέλεσαν πρότυπο, στο οποίο εκείνη «παγιδεύτηκε», ελλείπει μάλιστα ανδρικού προτύπου με το οποίο θα μπορούσε να ταυτιστεί (*«Βέβαια, όμως, στην οικογένειά μου, επειδή οι αδελφές*

μου είχανε μεγάλο πρόβλημα, τεράστιο πρόβλημα, και είχανε πρόβλημα γιατί πιστεύανε ότι μέρος του προβλήματος ήταν αυτές.»), «Ότι είχα πρότυπο, δηλαδή, γυναικείο, και είχανε κι αυτές...βέβαια τις απενοχοποίησα και είπα ότι δεν είναι έτσι. Τώρα δεν ξέρω αν είναι έτσι, εγώ έτσι τους έλεγα, δεν ήθελα να..αισθάνονται κι άσκημα.»). Όπως αναλύθηκε και στην προηγούμενη ενότητα, τα έμφυλα πρότυπα μέσα σε ένα περιβάλλον οπωσδήποτε επηρεάζουν το άτομο αλλά δεν μπορούμε βάσιμα να ισχυριστούμε ότι είναι η αποκλειστική αιτία που κάποιο υποκείμενο δεν αισθάνεται άνετα με το βιολογικό του φύλο. Περαιτέρω, μόλις τα τελευταία χρόνια θέλησαν οι μεγαλύτερες αδελφές να αποκαλύψουν την αλήθεια σε οικεία τους πρόσωπα, όμως τούτο δε συνέβη εξαιτίας της άρνησης της Ν3 («Λέω, δε χρειάζεται να το πείτε, πλέον, αφού δεν το έχετε πει τόσα χρόνια, εγώ δεν...αφήστε με στο εξωτερικό, αφού ζω στο εξωτερικό, και πορευόμαστε έτσι. Εγώ δεν πρόκειται πια τώρα να...τι, τι νόημα έχει...αφήστε με...και να μην τις φέρω σε δύσκολη θέση. Δηλαδή, όπως σεβαστήκανε αυτές εμένα, που δεν συμφωνούσανε, κι εγώ δε συμφωνώ, αλλά θα σεβαστώ αυτό που θέλανε τόσα χρόνια. Όχι τώρα πια «έλα να το πούμε». Όσοχι! Αφού δε 'θέλαν τόσα χρόνια, άστο! Και δεν, δεν είχα κανένα πρόβλημα δηλαδή. Καταλαβαίνεις..»). Στο ανωτέρω απόσπασμα διακρίνεται μια λεπτή ειρωνεία στα λόγια του τρίτου υποκειμένου, καθώς θίγει το θέμα του σεβασμού των επιλογών. Ίσως θεωρεί ότι πραγματική έκφραση σεβασμού προς το πρόσωπό της θα ήταν η ουσιαστική προσπάθεια των αδελφών της στο παρελθόν να την αποδεχτούν και να ξεπεράσουν το φόβο και τη ντροπή τους γι' αυτήν. Στο χρονικό σημείο εκείνο, μετά την συνταξιοδότησή τους και συνεπώς την απομάκρυνση από τον κοινωνικό τους κύκλο, η επιθυμία τους να αποκαλύψουν την ταυτότητα της αδερφής τους μοιάζει εκ του ασφαλούς και μάλλον υποκριτική. Ως εκ τούτου, στα μάτια της Ν3 έχουν χάσει την ευκαιρία να αποδείξουν την αγάπη και το σεβασμό τους, γι' αυτό κι εκείνη αντιστρέφει το επιχείρημά τους.

4. Σχολικό περιβάλλον, φιλικός και εργασιακός περίγυρος

Στο παρόν κεφάλαιο μελετάται η μετάβαση των υποκειμένων στους κύκλους δευτερογενούς κοινωνικοποίησης κατά την προεφηβική, εφηβική και ενήλικη φάση της ζωής τους, ο τρόπος με τον οποίο εκδήλωσαν εντός αυτών την ταυτότητα φύλου τους, η αντίδραση που εκφράστηκε και πώς την εξέλαβαν και την ερμήνευσαν τα υποκείμενα. Οι αφηγήσεις των υποκειμένων που αφορούν την περίοδο της ζωής τους μέσα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση διαφέρουν υφολογικά από εκείνες που αφορούν τη σχέση τους με την οικογένεια: είναι πολύ πιο συνοπτικές και

επιγραμματικές (στην τρίτη περίπτωση η αναφορά περιορίζεται σε μόλις δύο στίχους), λιγότερο συναισθηματικά φορτισμένες και κυρίως, δεν μοιάζουν με μια διαδικασία ανάσυρσης αναμνήσεων αλλά περισσότερο με μια νηφάλια περιγραφή καταστάσεων. Τούτο οδηγεί στη σκέψη ότι εκείνα τα χρόνια δεν τους ήταν ιδιαίτερα ευχάριστα, γι' αυτό και έχουν αποτυπωθεί στην μνήμη ως μια περίοδος που τότε έπρεπε να διεκπεραιωθεί και δεν αξίζει σήμερα να αναλυθεί λεπτομερώς.

Είναι γενικώς παραδεκτό ότι το ελληνικό σχολείο χαρακτηρίζεται από στασιμότητα ως προς τις παιδαγωγικές αρχές που εφαρμόζονται και από τυπολατρία, δεν διασυνδέεται και δεν αλληλεπιδρά με άλλους φορείς και την κοινωνία των πολιτών και αποτελεί μια κλειστή κοινότητα, εντός της οποίας είναι αυξημένος ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος και το υποκείμενο οφείλει να καθυποταχθεί σε πολύ αυστηρούς κανόνες συμπεριφοράς, προκειμένου να μην αποβληθεί – επίσημα ή ανεπίσημα – από αυτή. Τα σχολικά περιβάλλοντα των υποκειμένων, παρ' ότι διαφέρουν τοπικά (ένα στην επαρχία και δύο εντός Αττικής) και χρονικά (τα δύο είναι της δεκαετίας του 1990 και το τρίτο της δεκαετίας του 1970), παρουσιάζουν αρκετά κοινά στοιχεία. Γίνεται εμφανές ότι το κλίμα που επικρατεί αναφορικά με την υποδοχή του διαφορετικού στοιχείου, και συγκεκριμένα της διαφορετικής σεξουαλικής έκφρασης, εντός ενός σχολείου που βρίσκεται σε μεγάλο αστικό κέντρο, όπως ο Πειραιάς, εν τέλει δε διαφέρει καθόλου από εκείνο ενός επαρχιακού σχολείου, καθώς παραμένει το ίδιο εχθρικό προς τις διαφορετικές ταυτότητες και την ποικιλομορφία του πληθυσμού των μαθητών. Τούτο δε μπορεί παρά να οφείλεται στην κεντρική κατεύθυνση που δίνεται από το υπουργείο Παιδείας, το οποίο, ακόμα κι όταν δεν υπαγορεύει ευθέως σε καθηγητές και μαθητές τρόπους συμπεριφοράς και έκφρασης που στοχεύουν στην ομογενοποίηση των δεύτερων [όπως χαρακτηριστικά λέει ο Ν1, υπάρχει «εξάλειψη ταυτοτήτων»], απέχει από το να τους ενημερώσει και να υιοθετήσει μέτρα που προωθούν τη διαφορετικότητα. Αυτή η ενιαία κεντρική γραμμή δεν φαίνεται να έχει αλλάξει με το πέρασμα των δεκαετιών, σε αντίθεση με τη στάση των υποκειμένων προς την προκαλούμενη αντίδραση: στις περιπτώσεις των νεότερων υποκειμένων είναι ξεκάθαρη η κριτική αντίληψη ότι η αντίδραση των συμμαθητών και του διδακτικού προσωπικού είναι ασφυκτική και κακοποιητική, γεγονός που τους ωθεί ενσυνείδητα στην ανάπτυξη διαδικασιών άμυνας και αυτοπροστασίας. Αντίθετα, η μεγαλύτερη σε ηλικία ερωτώμενη, η οποία μεγάλωσε σε μια εποχή όπου οι Λόγοι για τα δικαιώματα του παιδιού και την απελευθέρωση της

σεξουαλικότητας δεν είχαν εισαχθεί ακόμα στην ελληνική κοινωνία και δη στο σχολείο, είναι φανερό ότι δεν εκλαμβάνει το εχθρικό προς αυτή κλίμα ως κάτι μεμπτό, στο οποίο πρέπει να εναντιωθεί, αλλά ως κάτι φυσιολογικό στο πλαίσιο της σχολικής ζωής, από το οποίο δεν έχει περιθώριο να ξεφύγει.

Επιπροσθέτως, και τα τρία υποκείμενα έθιξαν παραπλεύρως το ζήτημα της φιλίας. Κοινός παρονομαστής στο θέμα αυτό είναι ο φόβος – που με το πέρας των ετών μετατρέπεται σε βεβαιότητα – ό,τι το κάθε coming out είναι πολύ πιθανόν να συνοδευτεί από την απώλεια του φιλικού προσώπου στο οποίο απευθύνεται. Συνακολούθως, είναι έκδηλη η τάση τους – ιδίως όσο οδεύουν προς το τέλος της σχολικής τους ζωής και αποκτούν μεγαλύτερη ελευθερία επιλογής των συναναστροφών τους – να εντάσσουν στον φιλικό τους περίγυρο άτομα με βασικό κριτήριο την εξοικείωση που αυτά έχουν με τη μη ετεροκανονική και cis-κανονική θεώρηση της σεξουαλικότητας.

Στο πεδίο της εργασίας, το αξιοσημείωτο είναι ότι κανένα από τα τρία υποκείμενα δεν αναφέρει ότι η εργασία του επηρεάστηκε αρνητικά από την αποκάλυψη της ταυτότητας φύλου του. Ειδικά στην πρώτη περίπτωση σημειώθηκαν περιστατικά κακόβουλου σχολιασμού της αποκάλυψης της ταυτότητας φύλου από συναδέλφους, όμως καθίσταται σαφές ότι, όπως και στην επιλογή φίλων, έτσι και στην επιλογή συναδέλφων, είναι η γενικότερη δεκτικότητα του τρίτου προς το διαφορετικό κι όχι η μεμονωμένη αντίδραση μετά το coming out που θα κρίνει την έκβαση της συνεργασίας. Εντούτοις, αυτό που έχει μεγαλύτερη αξία είναι η μελέτη των συνθηκών υπό τις οποίες το κάθε υποκείμενο κατέληξε στον εκάστοτε επαγγελματικό χώρο, καθώς πρόκειται για επαγγέλματα μη παραδοσιακά, στα οποία δεν οδηγείται κανείς μέσω της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Σε ό,τι αφορά δε την τρίτη περίπτωση, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η ανάμειξη του υποκειμένου με τη σεξουαλική εργασία, η οποία καταφανώς έχει επηρεάσει τις συναναστροφές και της πορεία της ζωής της πολύ περισσότερο από την ταυτότητα φύλου της.

Ας δούμε αναλυτικότερα τι είπαν τα υποκείμενα:

Σε ό,τι αφορά το σχολικό περιβάλλον, τα δύο εκ των τριών υποκειμένων υπήρξαν εξαιρετικά συνοπτικά στις αναφορές τους. Όπως παρατέθηκε στην ενότητα σχετικά με την αντίληψη του εαυτού και της σεξουαλικότητας, το δεύτερο υποκείμενο αποδίδει το κλίμα που επικρατούσε στο σχολικό του περιβάλλον στο απόσπασμα όπου περιγράφει την πρώτη του επαφή με το drag.

Συμπληρωματικά αναφέρει ότι μετά τη δημόσια παραδοχή της ομοφυλοφιλίας του στα 16 του χρόνια, απώλεσε ορισμένους φίλους («*Οχι. Τα τελευταία χρόνια δηλαδή...Ντάξει, είχε συμβεί αυτό στο πρώτο coming out που έκανα στα 16 μου στο σχολείο στο χωριό. Τώρα, από τότε που ήρθα Αθήνα, επειδή...έχω επιλογές και άρα...έχω γίνει κι εγώ πιο επιλεκτικός ως προς τις παρέες μου...εεε επειδή είναι πολύ καλά επιλεγμένες, δεν υπήρχε κανένα θέμα.*»). Από αυτά συμπεραίνουμε ότι το σχολικό του περιβάλλον δεν ευνοούσε τη σεξουαλική διαφορετικότητα και ότι η αλλαγή ρόλων στα πλαίσια ενός θεατρικού δρώμενου αποτελούσε μια καινοτομία που προκάλεσε σοκ και χλεύη.

Αντίστοιχα μικρή αναφορά κάνει και η τρίτη περίπτωση («*Με το σχολείο...Εεε όλα αυτά τα bullying που έχουνε βγει τώρα στη μόδα κι αυτά...δεν τα 'χω ζήσει! Βεβαίως! Ναι! Λέγανε «η γυναικούλα», αλλά δεν..δε με..» - «Καθόλου! Καθόλου!»*). Εδώ βεβαίως ο χαρακτηρισμός «γυναικούλα» δεν ήταν σε καμία περίπτωση κυριολεκτικός, μιας και κατά τα σχολικά χρόνια η Ν3 δεν είχε προχωρήσει σε επαναπροσδιορισμό φύλου και είχε την εξωτερική εμφάνιση ενός άνδρα. Επομένως, η φράση, όπως τέθηκε από τον περίγυρό της, ήταν σεξιστική, δηλωτική υποτίμησης και απαξίας προς τη θηλυκότητα, και με τα σημερινά δεδομένα θα μπορούσε να θεωρηθεί μη πολιτικώς ορθή και στα όρια της λεκτικής παρενόχλησης. Εντούτοις, το τρίτο υποκείμενο, τόσο τότε όσο και τώρα, την παραβλέπει και δηλώνει ότι ουδεμία συνέπεια επέφεραν στην ψυχοσύνθεσή της και στην καθημερινότητά της. Απορρίπτει την έννοια του bullying χαρακτηρίζοντάς το απαξιωτικά ως μόδα, ως μια τάση, δηλαδή, που έρχεται και παρέρχεται χωρίς να έχει ουσιαστικό περιεχόμενο και πραγματικό αντίκρισμα. Συνακολούθως, η οποιαδήποτε ερώτηση σχετικά με τη θυματοποίηση της εντός του σχολικού περιβάλλοντος θα έμοιαζε άκυρη και άνευ περιεχομένου καθώς η ίδια αντιμετωπίζει συμπεριφορές θυματοποίησης ως πειράγματα που είναι λογικό να συμβαίνουν μεταξύ συνομηλίκων, ιδίως όταν ο δέκτης/θύμα πράγματι διαφέρει από την ομήγυρη. Αυτό καταδεικνύει την εσωτερικευμένη ομοφοβία της, βάσει της οποίας το υποκείμενο θεωρεί δικαιολογημένη την επίθεση που δέχεται. Ας μην ξεχνάμε επίσης το πείσμα και την υπομονή που το τρίτο υποκείμενο είχε προκειμένου να προχωρήσει σε επαναπροσδιορισμό φύλου αλλά και τους στενούς συναισθηματικούς δεσμούς που είχε με τη μητέρα της. Τα δύο αυτά στοιχεία είναι πιθανόν να κατέστησαν τον συναισθηματικό της κόσμο απρόσβλητο από τέτοιου είδους λεκτικές παρενοχλήσεις.

Για τον πρώτο ερωτώμενο το σχολικό περιβάλλον τον επηρέασε περισσότερο απ’ ότι τα άλλα δύο υποκείμενα. Αυτό που ήταν ορατό στους άλλους κατά την παιδική και εφηβική του ηλικία ήταν ο σεξουαλικός του προσανατολισμός, καθώς ο ίδιος αυτοπροσδιορίζεται ως pansexual («...όπως είπα, γενικά το coming out μου άργησε. Τουλάχιστον όσον αφορά το...το gender. Με τη σεξουαλικότητα δεν είχα ποτέ ιδιαίτερο πρόβλημα, γιατί ήξερα ότι ήμουν pansexual.»). Βάσει αυτού, περιγράφει τις διάφορες αντιδράσεις των συμμαθητών του, που καθορίζονταν από τον νομιζόμενο σεξουαλικό προσανατολισμό του υποκειμένου και τις αλλαγές που αυτός μπορεί να συνεπαγόταν στους έμφυλους στερεοτυπικούς ρόλους («νομίζω ο περίγυρός μου με σκεφτόταν ως αγοροκόριτσο και μέχρι μια ηλικία ήτανε οκ. Νομίζω ως κάποια ηλικία ήμουν αποδεκτός από τα αγόρια που παίζαμε, τα κορίτσια ουσιαστικά ήταν σε φάση “σκασίλα μου, δεν...ξέρουμε ότι δεν κολλάς μαζί μας οπότε δεεεεν...ντάξει, από μακριά κι αγαπημένοι”. Αλλά από μια ηλικία και μετά νομίζω...πρέπει να ήταν κοντά στην εφηβεία, δε θυμάμαι κιόλας, άρχισε αυτό το “ααα! Είσαι κορίτσι, δεν κολλάς μαζί μας – «Εεε ναι, οπότε ουσιαστικά δεν ταίριαζα με κανέναν»»). Ο Ν1, εξαιτίας της ασυμβατότητας του με τους έμφυλους ρόλους, τους οποίους οι συμμαθητές του οικειοποιούνταν ολόένα και περισσότερο καθώς μεγάλωναν, μετατράπηκε σε «misfit», σε «παρία», κατά τη διάρκεια του Γυμνασίου και Λυκείου, τον οποίο οι υπόλοιποι είτε δεν καταλάβαιναν είτε λοιδορούσαν («Εεε...από την άλλη, για παράδειγμα, όταν ήμουν στο γυμνάσιο και λύκειο, οτιδήποτε ήταν διαφορετικό ήτανε...αυτομάτως έμπαινε στο περιθώριο. Δε μπορούσα να μιλήσω για μένα, το πώς ένιωθα. Εεεε μερικά άτομα νόμιζαν ότι ήμουνα λεσβία, χωρίς να έχω πει κάτι, δεν είχα σχέσεις, τουλάχιστον δεν..δεν ήξερα ούτε έβγαζα κάτι προς τα έξω. Εεεεμ, υπήρχαν μερικά, πολύ πολύ μικρά, κρούσματα σεξουαλικής παρενόχλησης αλλά δεν ξέρω αν μπορώ να το πω έτσι. Δηλαδή δε μου είχαν κάνει κάτι, απλώς ήτανε σε φάση “αα νομίζω ότι είσαι λεσβία” οπότε σε κοροϊδεύω...κάπως έτσι.»). Βέβαια, δε γίνεται αναφορά μόνο στον αποκλεισμό του ιδίου λόγω σεξουαλικότητας αλλά υπογραμμίζεται η περιθωριοποίηση οποιουδήποτε εξέφραζε κάτι άλλο από το πλειοψηφικά αποδεκτό («Υπήρχε bullying που το έβλεπες και bullying που δεν το έβλεπες.», «δεν υπήρχε σεβασμός στη διαφορετικότητα, οπότε οτιδήποτε χαρακτηριστικό είχε κάποιος το οποίο τον έκανε να ξεχωρίζει, ήταν στόχος», «Ήταν κυρίως...εεε...κυρίως λεκτικό..ή...mild σωματικό [εννοούνται τα είδη παρενόχλησης]»). Επιπλέον, τονίζεται το αδιέξοδο στο οποίο βρισκόταν εξαιτίας της απουσίας οποιουδήποτε που να είναι ενημερωμένος σχετικά με ζητήματα φύλου και

προσανατολισμού, είτε αυτός ήταν μαθητής είτε διδάσκων είτε ειδικός («Οπότε σκεφτόμουν καθαρά “αν μιλήσω σε οποιονδήποτε για θέματα φύλου, δεν υπάρχει περίπτωση να καταλάβει, δε...δεν!”», «Δεν υπήρχε κάτι για να...για να υποστηρίξει τους μαθητές. Ψυχολογική υποστήριξη δεν υπήρχε ή κάπου για να νιώσεις ασφαλής, να πας και να πεις “Ξέρετε, έγινε αυτό, δεν ξέρω τι να κάνω” ή κάποιος καθηγητής που θα μπορούσε να σε βοηθήσει. Φαντάζομαι το πολύ πολύ να σου ‘λεγαν “ναι, κάνε υπομονή” ή κάτι τέτοιο...δεν υπήρχε κάποιος που να μπορείς να απευθυνθείς.»), «[για τους καθηγητές] Βασικά δε νομίζω ότι τους καιγόταν καρφί για οτιδήποτε.»). Για το λόγο αυτό, εκφράζεται θετικά μεν ερωτηθείς για την εβδομάδα ενημέρωσης των μαθητών και για τις έμφυλες ταυτότητες⁸², παράλληλα όμως είναι απαισιόδοξος ως προς το αν το μέτρο αυτό θα φέρει πράγματι κάποια άμεση και ουσιαστική αλλαγή («Υπάρχουν όμως άτομα που είναι κατά οτιδήποτε δεν ξέρουν. Πεισματικά. Δεν ξέρω γι’ αυτό, **δεν θέλω ν’ ακούσω, δεν υπάρχει για μένα, δεν θέλω.** Τώρα, από τη μια σκέφτομαι ότι αυτή η εβδομάδα, αυτό το...ουσιαστικά δεν ξέρω πως να το πω..course; Είναι πολύ καλό γιατί σιγά σιγά, όλο και περισσότερα τρανς άτομα ή γενικά ΛΟΑΤ άτομα ανακαλύπτουν την ταυτότητά τους και βγαίνουν να το πουν, επειδή υπάρχει πιο πολλή...ορατότητα. Αλλά υπάρχει κι ένα μέρος της κοινωνίας..μέσα στα σχολεία...το οποίο είναι κατά αυτής της ορατότητας, κατά ακόμα και της ύπαρξης διαφορετικών ταυτοτήτων...Οπότε δεν ξέρω, γενικά, για μένα, είναι καλό..είναι πολύ καλό. Όπως είναι καλό κάτι που δεν είχα κάνει, ας πούμε, εγώ στο σχολείο, σεξουαλική διαπαιδαγώγηση. Δεν είχαμε κάνει ποτέ, μόνο στη βιολογία, που ήτανε, ας πούμε, ένα κομμάτι από ένα κεφάλαιο, που ήτανε, ας πούμε, η ώρα του παιδιού, γιατί όλοι χαχάνιζαν και δε μπορούσε να γίνει..»).

Επιπροσθέτως, ο Ν1 καταθέτει την άποψή του και για την τριτοβάθμια εκπαίδευση, απ’ όπου οι εμπειρίες τους είναι εξίσου αρνητικές με αυτές από το σχολείο του. Ο ελληνικός πανεπιστημιακός χώρος διαφέρει σημαντικά από το κλειστό σύστημα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς υποδέχεται έναν ετερόκλητο πληθυσμό, στον οποίο δεν επιβάλλονται ούτε ο συγχρωτισμός ούτε αυστηροί κανόνες συμπεριφοράς. Παρά ταύτα, ούτε εντός αυτού έγινε σεβαστή και ανεκτή η διαφορετικότητα του πρώτου υποκειμένου, όχι όμως μόνο κατά τη συνύπαρξη με τους υπόλοιπους φοιτητές αλλά σε επίπεδο αντιμετώπισής του από τους καθηγητές («Όταν είχα πάει στη σχολή και προσπάθησα, **πραγματικά προσπάθησα**, να μιλήσω

⁸²<https://www.minedu.gov.gr/dimofili/26253-23-12-16-thematiki-evdomada-me-titlo-soma-kai-taftotita-sto-gymnasio>

με καθηγητές και να πω “κοιτάζετε να δείτε, θέλω να πάρω το πτυχίο μου, να τελειώνω, αλλά δε μπορώ να μου αναφέρονται στο θηλυκό, δε..”. Αυτή είναι η κατάστασή μου, εξήγησα, **κανένας μα κανένας** δεν το σεβάστηκε αυτό. Οι πιο...έτσι...που έδειξαν συμπάθεια...ήτανε σε στυλ “εεε κάνε υπομονήηηη καιι θαααα δούυυυμε και..”, κάτι τέτοιο..αλλά εγώ δεν ήθελα..δεν..δεν ανεχόμουν πια, ήμουν σε φάση “**Δεν** είμαι αυτό το άτομο που νομίζετε, έχω κάνει το coming out, αρκετά με τις ανοησίες, δεν μπορώ άλλο, got to do things for myself”. Επίσης, επειδή δεν έβρισκα δουλειά, δεν είχα πλέον ασφάλεια, οπότε δεν..δεν..όχι ότι η ασφάλεια έχει να κάνει, γιατί έτσι κι αλλιώς δεν καλύπτεται τίποτα από τη μετάβαση από τα Ταμεία...Εεεε δε μπορούσα να κάνω μετάβαση στην Ελλάδα, κι επειδή είχα φτάσει στα όρια μου, σκέφτηκα ότι “Ναι, δεν μπορώ..θα φύγω και θα κάνω καινούργια αρχή κάπου αλλού”. Οπότε έφυγα.»). Αυτός ο κοπιώδης αγώνας του να εξηγή ξανά και ξανά την κατάστασή του σχεδόν μέχρι την ηλικία των 30, ακόμα και σε ανθρώπους που το μορφωτικό τους επίπεδο θα μπορούσε να τους κάνει να καταλάβουν και να ευαισθητοποιηθούν, τον οδήγησαν σε εξάντληση, ματαίωση και απόρριψη οποιασδήποτε πιθανότητας να ολοκληρώσει τις σπουδές του. Επιπλέον, από το ως άνω απόσπασμα γίνεται αντιληπτό πόσο ανυπόφορο και οδυνηρό είναι για τα τρανς άτομα να τους απευθύνονται στο φύλο που δεν τους ταιριάζει, σε σημείο που μπορεί να τους οδηγήσει στη διακοπή των σπουδών. Έτσι, η απόρριψη από το πανεπιστημιακό περιβάλλον και η έλλειψη εργασίας και ασφαλιστικής κάλυψης συνέτειναν στη μετανάστευση του πρώτου υποκειμένου.

Σε ό,τι αφορά την εργασία, συναντάμε τρεις πολύ διαφορετικές καταστάσεις: ο μεν N1 είναι κατά κύριο λόγο ελεύθερος επαγγελματίας που αναλαμβάνει να εκτελέσει έργα εικονογράφησης στον δικό του χώρο. Η δεύτερη περίπτωση, από την άλλη, έχει καταφέρει να καταστήσει την προσωπική του έκφραση προσοδοφόρα, συμμετέχοντας ή διοργανώνοντας drag queens shows σε διάφορες αθηναϊκές νυχτερινές σκηνές, ενώ η N3 απασχολείται αποκλειστικά στη σεξουαλική εργασία. Όπως είναι φυσικό, η διάδραση με άλλα άτομα στο πλαίσιο της εργασίας είναι αρκετά μειωμένη για τον πρώτο και πιο αυξημένη για τα άλλα δύο υποκείμενα. Για τον N2 βέβαια είναι αυτονόητο ότι κάτι τέτοιο δε θα μπορούσε να συμβεί, καθώς η δουλειά του βασίζεται ακριβώς στην ταυτότητα φύλου του και συνεπώς η ορατότητα λειτουργεί βοηθητικά στην αύξηση του εργασιακού του φόρτου («*Δηλαδή έχουν υπάρξει βραδιές που είχα τη διάθεση να ντυθώ έτσι και να βγω για ποτό ή να πάω σ’ ένα πάρτυ. Που δε θα έκανα show ή οτιδήποτε τέτοιο. Το οποίο, ντάξει...εν μέρει είναι και γιατί...και για να το προωθήσω, υπό την*

έννοια ότι μπορεί να σε δει κάποιος, να σου πιάσει μια κουβέντα, ακόμα και με τον ιδιοκτήτη του μαγαζιού που θα βγεις και θα τον πιάσεις να του πεις «Α! κάνω αυτό» και να προκύψει κάποια συνεργασία, αλλά κυρίως...και αυτό αλλά και γενικά το drag το κάνω πρώτα απ' όλα επειδή μ' αρέσει.». Για τον Ν1, από την άλλη, η ευρεία δημοσιοποίηση της ταυτότητας φύλου εντός της ομάδας των υπόλοιπων εικονογράφων υπήρξε ένα συνταρακτικό νέο («ήτανε σα μικρή βόμβα (γέλια). Ουσιαστικά ήτανε...το κουτσομπολιό του μήνα.»), όμως δεν συνέτεινε στη μείωση των έργων που του ανατίθεντο («Και τα άτομα που...κλασικά όποτε κάνει κάποιος coming out, κάποια άτομα χάνονται αυτόματα απ' τη ζωή του...εεε δεν έχασα κάποια άτομα με τα οποία συνεργαζόμουν...δεν έτυχε ποτέ να μου πει κάποιος ότι “εεε, ξέρεις, έχω πρόβλημα, οπότε δε γίνεται να κάνουμε αυτή τη δουλειά μαζί”, τίποτα τέτοιο. Δηλαδή τα άτομα που δε θα συνεργάζονταν μαζί μου έτσι κι αλλιώς..», «Δε συνεργάστηκαν. Ναι. Εεεε δε νομίζω ότι είχε επηρεάσει καθόλου...»). Ο όγκος της δουλειάς του φαίνεται ότι μειώθηκε κυρίως λόγω της οικονομικής κρίσης και του κλεισίματος εκδοτικών οίκων και εφημερίδων στις οποίες εργαζόταν, ενώ ταυτόχρονα, καθώς ο ίδιος ήταν για χρόνια εντός του συγκεκριμένου πεδίου, είχε ήδη διαμορφώσει ένα κύκλο συνεργατών στον οποίο εντάσσονταν άτομα με τα οποία ένιωθε άνετα κι όχι όσοι του δημιουργούσαν προβλήματα με τη σεξιστική τους συμπεριφορά. Γι' αυτό και ο ίδιος καταλήγει στο ότι «Ναι, το coming out μου δε νομίζω ότι δημιούργησε πρόβλημα με τη δουλειά, τα προβλήματα ήταν εκεί ούτως ή άλλως».

Η πιο ενδιαφέρουσα περίπτωση όλων είναι η τρίτη, μέσα από τα λόγια της οποίας είναι πρόδηλο ότι το στίγμα της σεξουαλικής εργασίας θεωρείται βαρύτερο από εκείνο της τρανς ταυτότητας. Εντυπωσιακό είναι ότι ενώ όλοι της οι ερωτικοί σύντροφοι καθώς και η κουμπάρα της, με την οποία έχει πολύ στενή και διαχρονική σχέση, γνώριζαν ότι είναι διεμφυλική και κανένας δεν την απέρριψε εξ αυτού του λόγου, πιθανότατα σε συντρόφους που δεν γνώρισε μέσω της δουλειάς της και σίγουρα στην κουμπάρα της δεν απεκάλυψε ποτέ την εργασία της («Που είναι πάρα πολύ αξιόλογος άνθρωπος. Που δεν κόλλησε ποτέ στο τι είναι η κουμπάρα της. Γνώρισε τον άνθρωπο – βέβαια δεν της έχω πει τη δουλειά μου, ντάξει. Γιατί έπαιζα χρηματιστήριο κι είχα βγάλει από κει πάρα πολλά λεφτά, οπότε δε χρειάστηκε να πωωω, να μπω σε λεπτομέρειες. Και τώρα επειδή...και τώρα επειδή είμαι σε μια κατάσταση που δεν έχω μεγάλη άνεση οικονομική, βλέπει και...σου λέει...νομίζω ότι τα 'χω μπαλώσει. Εκτός αν κάτι, όλοι το ξέρουν και δε μου λένε τίποτα! Δεν ξέρω! (γέλια) Είναι γλυκύτατη, δεν κόλλησε ποτέ σ' αυτό.

Μέσα σ' όλους, είσαι η κουμπάρα μου, δε με – το στόρν το 'χουμε συζητήσει, τοοοο...διόρθωση – αλλά για δουλειά δεν έχω πει, όχι κι αυτό ότι έχω πρόβλημα, γιατί σου έχω- σου ζαναείπα και στο τηλέφωνο και όταν συναντηθήκαμε- έχω περάσει απ' το απαίσιο ζυστά. Που δεν το θεωρώ κι απαίσιο. Απαίσιои είναι οι άνθρωποι.»). Παρατηρούμε ότι η τρίτη περίπτωση παίζει μονίμως σε ένα κρυφτό, είτε διότι οι οικείοι της διατείνονται ότι αυτή ζει στο εξωτερικό, είτε διότι αποκρύπτει ένα μεγάλο και σημαντικό κομμάτι της ζωής της, τη δουλειά της. Πρέπει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι υπάρχουν πάρα πολλά παραδείγματα γνωστών διεμφυλικών ατόμων στην Ελλάδα που κατέφυγαν στην πορνεία μόνιμα ή περιστασιακά είτε για έκτακτους λόγους επιβίωσης, είτε για λόγους μόνιμου βιοπορισμού εξαιτίας αποκλεισμού τους από άλλα είδη νόμιμης εργασίας είτε διότι σε εποχές που η ομοφυλοφιλία ήταν ταμπού και ποινικό αδίκημα, ο κορεσμός της ερωτικής επιθυμίας μπορούσε να γίνει μόνο κρυφά και κυρίως μέσω αυτής της οδού (π.χ. Πάολα Ρεβενιώτη⁸³, Κώστας Ταχτσής, Τζένη Χειλουδάκη⁸⁴, Μπέτυ Βακαλίδου⁸⁵, Αλόμα⁸⁶, Νανά⁸⁷, Άννα Κουρουπού κ.α.). Εν προκειμένω, η Ν3 ενεπλάκη στη σεξουαλική εργασία από την ενηλικίωσή της κι έπειτα, προκειμένου να επιβιώσει χωρίς την οικονομική υποστήριξη της οικογένειάς της. Μάλιστα, εντύπωση προκαλεί η φράση της «από το απαίσιο ζυστά», το οποίο εξηγεί ως «*Η πορνεία, ας πούμε. Τα ναρκωτικά.*» και αναλύει περαιτέρω «*Έχω περάσει απ' τα απαίσιο ζυστά! Δηλαδή δε μ' έχουν αγγίξει! Δηλαδή δε μ' έχουν αγγίξει! Δε σου λέω ότι δεν έχω κάνει ναρκωτικά. Όχιιι ηρωίνες καιιι...τσιγάρο, ένα, για δοκιμή δηλαδή, για να δοκιμάσω. 5-6 φορές στη ζωή μου. Επειδή κάνανε, λέω να δοκιμάσω. Δεν κατάλαβα τίποτα!*» «*Είμαιιιι..εεε..δηλαδή αυτά που βλέπω, μερικές δικές μας να σούρνωνται εδώ στα φανάρια, να μαζεύουνε φραγκοδίφραγκο κι αυτά, εγώ...*». Στα μάτια του τρίτου υποκειμένου, πορνεία από πορνεία διαφέρει, καθώς έχει απενοχοποιήσει αυτό που κάνει η ίδια με τρόπο που θεωρεί πιο αξιοπρεπή, ελεγχόμενο και υπό συνθήκες οίκου ανοχής. Η κατάσταση αυτή διακρίνεται από την πορνεία του πεζοδρομίου, όπου το αντίτιμο των υπηρεσιών που προσφέρουν οι εκδιδόμενες είναι ελάχιστο, οι συνθήκες υγιεινής άθλιες, δεν υπάρχει προστασία από βίαιες συμπεριφορές και πολύ συχνά, η πορνεία αυτού του είδους είναι ένα περιστασιακό μέσο ώστε να

⁸³ <http://www.lifo.gr/mag/columns/5346>

⁸⁴ <http://www.protothema.gr/stories/article/402361/tzeni-heiloudaki-poulithika-ston-eisaggelea/>

⁸⁵ <http://www.documentonews.gr/article/h-zwh-poy-axize-na-zhsw>

⁸⁶ <http://news247.gr/eidiseis/weekend-edition/aloma-h-travesti-poy-eftase-sthn-aylh-toy-andrea-papandreoy.3484914.html>

⁸⁷ <http://www.lifo.gr/team/gnomes/59855>

εξασφαλιστούν χρήματα για την αγορά ναρκωτικών ουσιών. Οι λέξεις «σούρνωνται» και «φραγκοδίφραγκο» φανερώνουν ακριβώς την ευτελή κατάσταση στην οποία βρίσκονται όσες «κάνουν πεζοδρόμιο», από τις οποίες το υποκείμενο διαχωρίζει τη θέση της και δηλώνει ότι ουδέποτε κατέπεσε σε αυτή την κατάσταση εθισμού και αδυναμίας – ήτοι, στο πραγματικό «απαίσιο».

5. Όψεις θυματοποίησης – Η σχέση με την Αστυνομία

Το κεφάλαιο αυτό είναι το πιο συγγενές με το θέμα της εργασίας, υπό την έννοια ότι εδώ εκτίθενται περιστατικά στα οποία τα υποκείμενα ήταν πρωταγωνιστές ή μάρτυρες και τα οποία συνίστανται σε επιθέσεις, λεκτικές ή σωματικές, μικρής ή μεγαλύτερης έντασης, οι οποίες γίνονται με τραυφοβικό κίνητρο. Στην πραγματικότητα, στο κεφάλαιο αυτό παρακολουθούμε τα υποκείμενα σε ώριμη ηλικία, έχοντας πλέον μια σαφή εικόνα για το χαρακτήρα και τις καταβολές τους. Σε αυτό το σημείο ακριβώς εμφανίζεται η αναγκαιότητα των προηγούμενων ενοτήτων, καθώς βάσει αυτών έχουμε τη δυνατότητα να ερμηνεύσουμε σε βάθος τις αντιδράσεις των υποκειμένων απέναντι στο έγκλημα τραυφοβικού μίσους.

Όπως κατέστη σαφές σε προγενέστερο κεφάλαιο, η θυματοποίηση δεν ελήφθη ως δεδομένη αλλά υπήρξε ζητούμενο, ώστε να καταγραφούν και περιπτώσεις ατόμων που δεν θυματοποιήθηκαν, καθώς και οι λόγοι στους οποίους οφείλεται αυτό. Το θέμα προσεγγίστηκε με ιδιαίτερη λεπτότητα, ώστε τα άτομα να μην έρθουν στη δύσκολη θέση να ξαναθυμηθούν τραυματικά γεγονότα με εξονυχιστικές λεπτομέρειες. Γι' αυτό οι ερωτήσεις διατυπώνονται με γενικότητα και δεν περιέχουν τη λέξη «ρατσισμό», ώστε τα υποκείμενα να μη νιώσουν ότι προκαταβάλλονται αλλά να καταθέσουν αβίαστα σχετικά με περιστατικό βίας σε βάρος τους εξαιτίας της ταυτότητας φύλου τους, ασχέτως αν το εννοιοδοτούν ως ρατσιστικό ή όχι.

Συγκρίνοντας τα τρία υποκείμενα, παρατηρούμε μια κλιμάκωση: η τρίτη ερωτώμενη δήλωσε ότι ουδέποτε βρέθηκε σε βίαιη κατάσταση την οποία θεώρησε ότι πρέπει να καταγγείλει, ο πρώτος ερωτώμενος αφηγήθηκε ένα αρκετά σοβαρό περιστατικό με θύμα τον ίδιο, το οποίο όμως δεν κατήγγειλε και ο δεύτερος ερωτώμενος περιέγραψε επιθέσεις που στράφηκαν σε βάρος του, εκ των οποίων άλλες απέκρουσε κι άλλες κατήγγειλε, αλλά και ένα βίαιο περιστατικό στο οποίο ήταν ταυτόχρονα θύμα επίθεσης και μάρτυρας βαριάς σωματικής βλάβης και το οποίο τον έφερε στο κατώφλι της Αστυνομίας. Με αφορμή την εξιστόρηση των

ίδιων των περιστατικών, αναδύονται οι λόγοι που είτε απέτρεψαν είτε εξώθησαν τα υποκείμενα σε καταγγελία. Συνοπτικά, θα λέγαμε ότι στη μη καταγγελία στην Αστυνομία (είτε για επιθέσεις που συνέβησαν είτε για πιθανές μελλοντικές επιθέσεις) συνέβαλλαν τρεις κύριοι λόγοι: στην πρώτη περίπτωση, ο φόβος δημοσιοποίησης της επίθεσης, που θα είχε ως επακόλουθο την αποκάλυψη της ταυτότητας φύλου· στη δεύτερη περίπτωση, η ισχυρή δυσπιστία προς την Αστυνομία· στην τρίτη περίπτωση, η εμπλοκή σε παράνομες δραστηριότητες (σεξουαλική εργασία), ο στιγματισμός ως απόρροια αυτών και ο πιθανολογούμενος φόβος ότι ο συνδυασμός των δύο προηγούμενων θα οδηγήσει μάλλον σε περιπλοκή της κατάστασης παρά σε προστασία του υποκειμένου από την Αστυνομία. Αντίθετα, στη μια και μοναδική περίπτωση του Ν2, όπου η πλειονότητα των επιθέσεων τις οποίες δέχτηκε καταγγέλθηκαν, αναμφισβήτητα συνέβαλε το γεγονός ότι το υποκείμενο είχε αποκτήσει μέσω της ακτιβιστικής του δράσης γνώση των δικαιωμάτων του και του ενδεδειγμένου τρόπου κινητοποίησης των θυμάτων τέτοιων επιθέσεων.

Επιπλέον, χάρη στην περίπτωση του πρώτου ερωτώμενου, αναδείχθηκε ένα είδος συμπεριφοράς τρίτων εξαιτίας της οποίας το υποκείμενο νιώθει βαρύτατα θυματοποιημένο, παρ' ότι αυτή δεν εμπίπτει εντός του περιγραφόμενου εγκληματολογικά ή ποινικά ρατσιστικού εγκλήματος. Συγκεκριμένα, ο πρώτος ερωτώμενος περιέγραψε την τρομερή δυσφορία που προκαλείται κατά την επαφή του με υπηρεσίες στις οποίες καλείται να επιδείξει νομιμοποιητικά έγγραφα που έχουν ακόμα την καταχώριση του βιολογικού του φύλου. Η έντονη αγωνία και το άγχος του υποκειμένου δεν προκύπτουν μόνο από τον φόβο ότι πρόκειται να γελοιοποιηθεί, όπως επίσης και από μια κατάφωρη παραβίαση της ιδιωτικότητάς του, αλλά και από το γεγονός ότι ενεργοποιούνται δραματικές μνήμες από τη δια βίου προσπάθειά του να ευθυγραμμίσει το «φαίνεσθαι» με το «είναι» του, η οποία, με τέτοιου είδους συμβάντα, ανατρέπεται. Πρόκειται για μια επαναλαμβανόμενη ψυχική βάσανο, η οποία κατατρέπει το υποκείμενο και διαλύει εκ θεμελίων οποιοδήποτε αίσθημα αυτοπεποίθησης που απαιτείται να έχει ένα ενήλικο άτομο στο δημόσιο βίο του.

Ας δούμε τι είπαν αναλυτικότερα τα υποκείμενα:

Όπως ίσχυε καθ' όλη τη διάρκεια της συνέντευξης, έτσι και στην ερώτηση εάν υπήρξε ποτέ σε κάποια βίαιη κατάσταση την οποία σκέφθηκε να καταγγείλει στην Αστυνομία, το τρίτο

υποκείμενο απάντησε με κοφτό και κατηγορηματικό τρόπο («*Ποτέ!*» – «*Ποτέ. Ποτέ. Πο-τέ!*» «*Όχι! Όχι – επειδή κάνω αυτή τη δουλειά όχι. Επειδή κάνω αυτή τη δουλειά. Αν δεν έκανα αυτή τη δουλειά, ναι. Μπορεί. Ναι.*»). Η απάντηση αυτή δημιούργησε υποψίες στην ερευνήτρια, καθώς είναι εξαιρετικά απίθανο μια γυναίκα στην ηλικία των 60 ετών, η οποία είναι ιδιαίτερα κοινωνική και τα τελευταία 40 χρόνια δραστηριοποιείται σε έναν επικίνδυνο εργασιακό χώρο, να μην έχει αντιμετωπίσει ποτέ έστω μια λεκτική παρενόχληση. Τούτο δε σημαίνει οπωσδήποτε ότι το υποκείμενο είχε πρόθεση να παραπλανήσει την ερευνήτρια. Προτού φθάσουμε σε ένα τέτοιο αυθαίρετο συμπέρασμα, πρέπει να αναρωτηθούμε το εξής: είναι δυνατόν το υποκείμενο να απαντήσει ειλικρινά ότι όντως έχει βρεθεί θύμα κάποιας μη νόμιμης και άδικης πράξης, εάν αντιλαμβάνεται την περιγραφόμενη πράξη ως μη άδικη; Σε προηγούμενα σημεία έχει διαπιστωθεί η εσωτερικευμένη φοβία της Ν3 για την ομοφυλοφιλία και τη διεμφυλικότητα και ίσως έχει για τον εαυτό της την εικόνα του «ένοχου θύματος», εκείνου δηλαδή που έχει μερίδιο ευθύνης για τη θυματοποίησή του. Μέσα της συγκρούονται οι παραδοσιακές αξίες και η ασύμβατη με αυτές ακαταμάχητη ανάγκη της να εκφράσει την ταυτότητα φύλου της, και, αν εξαιρέσουμε την περίοδο της ζωής της μέχρι την επιτυχή ολοκλήρωση του επαναπροσδιορισμού, παρατηρούμε ότι δίνει προτεραιότητα στις πρώτες, επαναλαμβάνοντας συχνά πόσο συντηρητικών αρχών είναι η ίδια και η οικογένειά της («*ήτανε μια πολύ συντηρητική οικογένεια*», «*Είμαι πολύ συντηρητική.*», «*Εγώ είμαι πάρα πολύ χριστιανή, παααάρα πολύ χριστιανή.*»). Επομένως, είναι πιθανόν – σε καμία περίπτωση όμως, βέβαιο, διότι το υποκείμενο δεν διατυπώνει με σαφήνεια κάτι τέτοιο – να έχουν προηγηθεί τρανσφοβικά περιστατικά στη ζωή της, τα οποία, ακριβώς επειδή η τρανσφοβία ως έννοια δεν εμπίπτει στο πεδίο της συντηρητικής σκέψης, δεν χαραχτήκαν στη μνήμη και το υποσυνείδητό της ως τέτοια και ως εκ τούτου, δεν τα ανασύρει.

Παράλληλα, είναι αξιοσημείωτη η διευκρίνιση σχετικά με την αναφορά ενός πιθανού περιστατικού: ως απλή πολίτης, δεν εκφράζει κάποια δυσπιστία προς την Αστυνομία, ούτε αντιλαμβάνεται την τρανς ιδιότητά της ως πιθανή αιτία κακομεταχείρισης εκ μέρους των αστυνομικών οργάνων. Εκείνο που την κωλύει είναι το επάγγελμά της. Για μία ακόμα φορά καθίσταται σαφές ότι ο στιγματισμός μιας σεξεργάτριας ή εν γένει ατόμων που συνδέονται με τη σεξουαλική εργασία είναι βαρύτερος από εκείνον που υφίσταται ένα τρανς άτομο. Το επάγγελμά

της ενέχει μεγάλη επισφάλεια, καθώς βρίσκεται εκτός νόμου, και συνεπώς η σχέση με την Αστυνομία αποφεύγεται, όσο σημαντικό ή ασύνδετο με το επάγγελμα κι αν είναι το συμβάν.

Αντίθετα προς την τρίτη περίπτωση, η πρώτη περίπτωση είναι ιδιαίτερος ευαίσθητος σε συμπεριφορές παρενόχλησης που χαρακτηρίζονται συλλήβδην ως bullying (τρικλοποδιές, σπρωξίματα, μικροπροσβολές λεκτικού τύπου), οι οποίες περιορίζονταν στο πλαίσιο του σχολείου. Παράλληλα, όμως, δηλώνει κακοποιημένος σε μια πτυχή της καθημερινής ζωής που η Ν3 ουδέποτε την άγγιξε: στην συναναστροφή του με δημόσιες υπηρεσίες («ειδικά όταν είσαι τρανς και δεν..δεν έχεις αρχίσει ή δεν πρόκειται να κάνεις κάποιου είδους μετάβαση, γιατί υπάρχουν άνθρωποι που δεν θέλουν να κάνουν κάτι, όσο συνεχίζεις να...να φαίνεσαι ως το φύλο που ουσιαστικά δεν...δεν σε εκφράζει, δεν είναι το φύλο σου αυτό, κι ο κόσμος συνεχίζει να σου αναφέρεται έτσι, είναι πολύ κακοποιητικό, νιώθεις συνέχεια κακοποίηση, παρόλο που ο άλλος μπορεί να μην καταλαβαίνει τι...τι πάει στραβά. Δεν κάνουν κάτι κακό. Αλλά ακόμα κι όταν είναι με...με τις καλύτερες προθέσεις, ας πούμε, να έχει τις καλύτερες προθέσεις, εσύ μπορεί να νιώθεις ότι...ότι δέχεσαι κακοποίηση. Υπάρχουν όμως και φάσεις που γίνεται επίτηδες. Να ξέρουν ότι αααα...δεν ξέρω πως να το πω τώρα...αυτό που αντιλαμβάνονται “ααα μοιάζεις λίγο άντρας αλλά δεν είσαι άντρας οπότε...θα σ’ ενοχλήσω”...ή...κάτι άλλο που είναι μεγάλο πρόβλημα γενικά...να πηγαίνεις στο ταχυδρομείο, να σου ‘χουν στείλει κάτι, εμένα μου έστειλαν πράγματα και μου ζητούσαν ταυτότητα...μμμ ναι..και είχα...αναγκαστικά πρέπει να στέλνουνε γράμματα και πακέτα και να έχει πάνω το όνομα το βαπτιστικό, που εσύ δεν..δεν μπορείς να το βλέπεις, **δε μπορείς** να το χρησιμοποιείς, κάθε φορά που πρέπει να πας σε δημόσια υπηρεσία, νιώθεις ότι η καρδιά σου βουλιάζει και θες ν’ ανοίξει μια τρύπα να σε καταπιεί, γιατί δε μπορείς να το χρησιμοποιήσεις αυτό..εεε ουσιαστικά...επειδή δε μπορείς ν’ αλλάζεις τ’ όνομά σου! Αυτό είναι πρόβλημα. Εεεε άτομα...αυτό κυρίως στην επαρχία..στη Θεσσαλονίκη, ας πούμε, είχα πρόβλημα, με διάφορα άτομα γιατί δεν καταλάβαιναν την ταυτότητά μου και αυτό ήτανε ουσιαστικά...στόχος για μένα. “Αααα εσύ είσαι αυτός ο περίεργος, θα σ’ ενοχλήσουμε”. Τώρα, δυστυχώς, δε θυμάμαι συγκεκριμένα περιστατικά, γιατί το μυαλό μου κάπως τα...τα σβήνει»).

Το απόσπασμα αυτό είναι πλούσιο σε πληροφορίες. Δεν είναι η πρώτη φορά που αναφέρεται στη δυσανεξία του στη χρήση του βαπτιστικού του γυναικείου ονόματος (βλ. κεφάλαιο για το οικογενειακό περιβάλλον). Στο δημόσιο βίο του διακρίνει τη χρήση από τρίτους που γίνεται εξαιτίας της πρόδηλης αναντιστοιχίας της εξωτερικής εικόνας του ατόμου με το

φύλο που πραγματικά αισθάνεται ότι είναι, η οποία γίνεται τυχαία και χωρίς πρόθεση κακοποίησης του, από εκείνες που γίνονται με σαφή διάθεση υποτίμησης και προσβολής. Ανεξάρτητα, ωστόσο, από την πρόθεση του δράστη, δημιουργείται μια κατάσταση τεράστιας αμηχανίας, συναισθηματικού πόνου («η καρδιά σου βουλιάζει») και ντροπής («θες ν' ανοίξει μια τρύπα να σε καταπιεί») όταν το υποκείμενο αναγκάζεται να επιδείξει τα στοιχεία του και, αναπόφευκτα, να αποδείξει τη διάσταση του βιολογικού από το κοινωνικό του φύλο. Το υποκείμενο βιώνει επαναλαμβανόμενα τον εξευτελισμό χωρίς να μπορεί να ξεφύγει, καθώς φέρει πλέον την ετικέτα του «περίεργου», του αλλιώτικου, που ακόμα κι αν τα έγγραφά του αλλάξουν, αυτή θα παραμείνει अपαράλλακτη για όσους τον γνωρίζουν λόγω καθημερινής συναναστροφής (όπως π.χ. στο ταχυδρομείο της γειτονιάς – από τη χρήση παρατατικού μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ήταν τακτική η λήψη δεμάτων, άρα και η επίσκεψη στο πιο κοντινό ταχυδρομείο). Επιπλέον, οι εμπειρίες αυτού του είδους είναι για τον Ν1 τόσο τραυματικές, καθώς συσσωρεύονται, που έχει μάλλον ενεργοποιηθεί ένας μηχανισμός απώθησης («το μυαλό μου κάπως...τα σβήνει»). Από την άλλη, το τρίτο υποκείμενο, η οποία άλλαξε δικαστικά τα νομιμοποιητικά της έγγραφα σε ηλικία μικρότερη από το πρώτο υποκείμενο, είναι λογικό να μην έχει ζήσει κάποιο αντίστοιχο περιστατικό κατά την ενήλικη ζωή της, κατά την οποία είναι επιβεβλημένη η επαφή με δημόσιες υπηρεσίες.⁸⁸

Εκτός από τις περιστάσεις αυτές, η πρώτη περίπτωση αφηγήθηκε ένα συγκεκριμένο συμβάν σεξουαλικής επιθετικότητας και τρανσφοβίας, μεταξύ του ιδίου και ενός πρώην συντρόφου του («Βασικά, κάποια στιγμή είχε γίνει κάτι το οποίο δεν είχε...δεν είχε να κάνει μόνο με την ταυτότητά μου αλλά...με πολλά πράγματα. Και θα έπρεπε να το είχα καταγγείλει αλλά δεν το έκανα. Δυστυχώς. Νιώθω άσχημα γι' αυτό αλλά ένα άτομο που είχαμε σχέση για ένα μήνα, επειδή είχα δει κάποιες συμπεριφορές που δε μου άρεσαν καθόλου, αποφάσισα να χωρίσουμε. Και του είχα πει μερικά πράγματα σχετικά με την ταυτότητά μου αλλά...δεν τα...ήταν άτομο που είχε

⁸⁸ Μέσα από την ως άνω μαρτυρία και την αντιπαραβολή των εμπειριών της πρώτης και τρίτης περίπτωσης ως προς τα νομιμοποιητικά τους έγγραφα, διαφαίνεται εντονότερα η αναγκαιότητα νομοθετικής πρόβλεψης μιας γρήγορης, εύκολης, όσο το δυνατόν μη κοστοβόρας, διαφανούς μεν αλλά μη δημόσιας διαδικασίας αλλαγής των εγγράφων των τρανς ατόμων. Κατά τη συγγραφή του παρόντος κεφαλαίου κατατέθηκε στη Ελληνική Βουλή το νομοσχέδιο για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου (<http://t-zine.gr/koini-dimosia-dilosi-to-nomoschedio-gia-tin-nomiki-anagnorisi-taftotitas-fylou-prepi-na-prostatevi-pliros-ta-dikeomata-ton-trans-atomon/>). Εσκεμμένα αποφεύχθηκε η μέχρι το σημείο αυτό εκτενής αναφορά στο εν λόγω νομοσχέδιο, καθώς είναι επισφαλής η συγγραφική αποτύπωση μιας διαδικασίας που ακόμα βρίσκεται σε πρόοδο, όπως η νομοπαρασκευή. Εντούτοις, καθόλου το διάστημα της εκπόνησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας, η ερευνήτρια παρακολούθησε με ενδιαφέρον τις εξελίξεις και έλαβε υπόψη το δημόσιο διάλογο που αναπτύχθηκε γύρω από το ζήτημα.

πρόβλημα με...με πολλά πράγματα...και κάποια στιγμή ήρθε στο σπίτι μου και προσπάθησε να με βιάσει...και να με σκοτώσει...πήγε να με πνίξει. Αυτό...επειδή...γενικά εκείνη την εποχή δεν ήθελα να το μάθουν οι δικοί μου, κυρίως, δεν ήθελα να το μάθει κανένας, δεν ήθελα να μπλεχτεί η Αστυνομία...εεε δεν έκανα τίποτα. Και ξέρω ότι γενικά είχε πρόβλημα μαζί μου γιατί χωρίσαμε και επειδή...ήμουν γενικά ο άνθρωπος που είμαι. Υπήρχε πρόβλημα...Μου είχε πει, αυτός ήταν λίγο μεγαλύτερος και μου είχε πει ότι “ένα άτομο της ηλικίας σου δε θα έπρεπε να ήξερε τόσα πράγματα, τόσα ανώμαλα πράγματα για σεξ”, γιατί, επειδή είχαμε σχέση, του είχα πει μερικά πράγματα που μου άρεσαν. Η γενικά, με είχε πει ότι είμαι ανώμαλος γιατί του είχα πει ότι...ξέρεις...τότε δεν είχα κάνει coming out ακόμα, του είχα πει “νιώθω άντρας, είμαι άντρας, έτσι βλέπω εγώ τον εαυτό μου”, εεε και...τόρα δεν ξέρω κατά πόσο ήταν trigger γι’ αυτόν για να κάνει αυτό που έκανε, η ταυτότητά μου ή οτιδήποτε άλλο, αλλά...υπήρχε πρόβλημα, αυτό το άτομο δυστυχώς είχε διάφορα εεεμ ζητήματα...Θα έπρεπε να το είχα καταγγείλει αλλά δεν το έκανα και...ξέρω ότι είναι πρόβλημα αυτό.»). Πρόκειται για ένα περιστατικό απόπειρας βιασμού και απόπειρας ανθρωποκτονίας, κατά τα λεγόμενα του υποκειμένου, το οποίο υποκινήθηκε σε σημαντικό βαθμό από τις προκαταλήψεις του δράστη σχετικά με τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου του θύματος.

Παρατηρούμε ότι ο δράστης, που ήταν άνδρας, αφού είχε συνάψει ήδη ερωτική σχέση με το υποκείμενο, θεωρώντας ότι συσχετίζεται με γυναίκα, αποκάλεσε το υποκείμενο «ανώμαλο» εξαιτίας της σεξουαλικής του εμπειρίας – την οποία μπορεί να συνέδεσε με «αήθη» ελευθεριότητα – και της ταυτότητας φύλου του. Πιθανότατα η συνειδητοποίηση του δράστη ότι για ένα μήνα συνευρισκόταν με άτομο που ένιωθε άνδρας να πυροδότησε («trigger») αισθήματα θυμού, απαξίας και μίσους για το υποκείμενο, που σε συνδυασμό με άλλα προβλήματα που συνέτρεχαν, οδήγησαν στη βίαιη επίθεση. Στο θεωρητικό μέρος της παρούσας εργασίας, στη σημείωση υπ’ αριθμ. 48, επισημάνθηκε ότι πολλές επιθέσεις κατά τρανς γυναικών γίνονται εξαιτίας της προκατάληψης του δράστη ότι, επειδή δεν έχει απέναντί του μια γεννημένη, «αυθεντική» γυναίκα αλλά έναν άνδρα εν κρυπτώ, η σεξουαλική αλληλεπίδραση μπορεί να ερμηνευθεί ως κεκαλυμμένη ομοφυλοφιλία του. Δεν αποκλείεται στο εν λόγω περιστατικό η σκέψη του δράστη να ήταν η αντίστροφη: να ένιωθε εξαπατημένος από το υποκείμενο – το οποίο πριν το coming out του βρισκόταν ακόμα σε μια φάση εσωτερικής διερεύνησης και δεν δήλωσε εκ προοιμίου την ταυτότητα φύλου του – και να μην μπόρεσε να διαχειριστεί αφ’ ενός

την απέχθεια του προς την έννοια της διεμφυλικότητας, αφ' ετέρου την υπόνοια ότι μπορεί να χαρακτηριστεί ομοφυλόφιλος και να μιανθεί από την «ανωμαλία», με αποτέλεσμα να ξεσπάσει με τεράστια βιαιότητα.

Ταυτόχρονα, ο N1 εκφράζει τη λύπη του που δεν κατήγγειλε την επίθεση, πράγμα που σημαίνει ότι αναγνωρίζει τη σημασία και την αναγκαιότητα επίσημης καταγραφής τέτοιων περιστατικών. Οι λόγοι της μη καταγγελίας ήταν από τη μια η δυσπιστία του υποκειμένου προς την Αστυνομία κι από την άλλη ο φόβος ότι εάν το περιστατικό καταγγελθεί, θα γίνει γνωστό στους γονείς του, οι οποίοι μέχρι εκείνη τη στιγμή αγνοούσαν την ταυτότητα φύλου του παιδιού τους. Είναι τεράστιας εγκληματολογικής αξίας η μαρτυρία αυτή, καθώς εμφανίζεται ότι οι καταστάσεις άγνοιας, κρυψίνιας και συγκάλυψης που διακινούνται λόγω κοινωνικών προκαταλήψεων είναι τα καλύτερα «θερμοκήπια» παραβατικών συμπεριφορών. Αντιστρόφως, αποδεικνύεται ότι η καλύτερη πρόληψη είναι η ενημέρωση και η αποδόμηση στερεοτυπικών αντιλήψεων που συντηρούν αναχρονιστικές συνήθειες και πρακτικές. Αν υποθεθεί ότι η πρώτη περίπτωση είχε αποκαλύψει στους γονείς του την ταυτότητα φύλου του, ίσως να είχε καταγγείλει το περιστατικό, περιβεβλημένος από την ασφάλεια του οικογενειακού του περιβάλλοντος. Χωρίς όμως αυτή την ασφάλεια, υπήρξε διπλά εκτεθειμένος και ανίκανος να υπερασπιστεί τον εαυτό του.

Σε ό,τι αφορά την Αστυνομία, η έλλειψη εμπιστοσύνης του βασίζεται όχι σε προσωπικές του εμπειρίες αλλά σε μαρτυρίες τρίτων, κατά τις οποίες τα αστυνομικά όργανα δεν έδειξαν τη δέουσα ευαισθησία και επαγγελματική κατάρτιση (*«Δυστυχώς δεν έχω...καμία εμπιστοσύνη...»*). Δεν είναι τυχαίο ότι το παράδειγμα που αναφέρει ο N1 έχει ομοιότητες με την προσωπική του εμπειρία, καθώς πρόκειται εξίσου για κακοποίηση μεταξύ συντρόφων (*«Κυρίως λόγω αυτών που έχω ακούσει...από γνωστούς...Έχω..έχω..είχα μια γνωστή που είχε μεγάλο πρόβλημα με ενδοοικογενειακή βία και βιασμούς από τον άντρα της...και ποτέ δεν έγινε τίποτα. Όποτε πήγαινε να το καταγγείλει στην Αστυνομία, η απάντηση ήτανε “να μη χαλάσεις το γάμο σου, να μη χαλάσεις την οικογένειά σου”. Βέβαια, αυτά αλλάζουν. Δεν ξέρω όμως αυτή τη στιγμή τι γίνεται μέσα στην Αστυνομία και κατά πόσο υπάρχουν εμμ επιμορφωτικά...σεμινάρια ή οτιδήποτε για τη διαφορετικότητα γενικά...και για το..το τι..τι είδη εγκλήματος υπάρχουν τα οποία συμβαίνουν..»*). Δεν έγινε γνωστό αν αυτό το περιστατικό προηγήθηκε ή όχι του προσωπικού βιώματος του πρώτου υποκειμένου, όμως εάν προηγήθηκε, είναι λογική η μη καταγγελία υπό τον φόβο της

πιθανούς απραξίας των αστυνομικών. Παρ' όλ' αυτά, ο N1 παραμένει συγκρατημένα αισιόδοξος ότι οι παθογένειες της Αστυνομίας είναι δυνατόν να εξαλειφθούν, αρκεί να ληφθούν σοβαρά μέτρα εκσυγχρονισμού της, ευαισθητοποίησης των αστυνομικών σε ζητήματα διαφορετικότητας και οργανωμένης δράσης για την καταπολέμηση των εγκλημάτων κατά των ΛΟΑΤΚΙ («Αυτό..ναι..αυτό το ξέρω, απλώς γενικά δεν ξέρω τι γίνεται...η απάντηση της Αστυνομίας..δηλαδή..το πώς...το τι κάνουν για να μειωθούν αυτά τα περιστατικά. Όπως ξέρω, υπάρχουν πολλά περιστατικά βίας κατά τρανς ατόμων ή γενικά lgbt ατόμων, αλλά δεν ξέρω τι γίνεται, εάν αυτά είναι σεβαστά»). Η άγνοια που δηλώνει ότι έχει σχετικά με τις αλλαγές στην Ελληνική Αστυνομία και την επιτυχία ή όχι του Τμήματος Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας μάλλον οφείλεται στη διαμονή του στο εξωτερικό την τελευταία πενταετία, κατά την οποία το Τμήμα δημιουργήθηκε και δραστηριοποιείται.

Τη σχέση του με την Αστυνομία περιγράφει με γλαφυρό τρόπο η δεύτερη περίπτωση, ο οποίος έχει θυματοποιηθεί πολλαπλά, ως ομοφυλόφιλος, ως drag queen και ως ακτιβιστής. Σε αντίθεση με την πρώτη περίπτωση, ο οποίος μοιάζει να βρίσκεται μονίμως σε στάση άμυνας σε ό,τι αφορά την έκφραση της ταυτότητάς του, ο N2 δήλωσε ότι η εκδήλωση της εσωτερικής του επιθυμίας τον θωρακίζει από εξωτερικές επιθέσεις («Ναι...» - «Έχω. Στο λεκτικό έχει μείνει. Το παράδοξο εδώ είναι ότι *out of drag*, δηλαδή ως (το όνομα του δεύτερου υποκειμένου), έχω δεχτεί και σωματικές επιθέσεις. *In drag* ποτέ. Λεκτικές έχοννε γίνει αλ- και πιστεύω ότι σε αυτό παίζει ρόλο στο πως νιώθω εγώ όταν είμαι *in drag*, γιατί όταν είμαι *in drag* νιώθω πολύ μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση εεεε...και ίσως αυτό με κάποιο τρόπο ρε παιδί μου...και νιώθω πολύ πιο ενδυναμωμένος..μέσα απ' το *drag*...οπότε ίσως με κάποιο τρόπο αυτό περνάει και στους άλλους και...» - «και κάπως τους απωθεί, ναι ναι...»). Φαίνεται ότι στη βάση της ομοφυλοφιλίας οι επιθέσεις είναι οξύτερες, ίσως λόγω της διάχυτης εντύπωσης ότι ο λιγότερο αρρενωπός ομοφυλόφιλος άνδρας είναι πιο αδύναμος και ευάλωτος σε σωματικές επιθέσεις. Αντίθετα, μια drag queen εκπέμπει με έκδηλο τρόπο ταυτόχρονα θηλυκότητα αλλά και την πυγμή που είναι συνδεδεμένη με την αρρενωπότητα, ώστε δεν γίνεται αντιληπτή ως εύκολο θύμα.

Επιπλέον, ο N2 έκανε λόγο και για τις διαδικτυακές επιθέσεις που έχει δεχθεί, οι οποίες σχετίζονται με την ακτιβιστική του δράση («Κοίτα. Έχω δεχθεί επιθέσεις...όσον αφορά τον ακτιβισμό αλλά κυρίως ιντερνετικές. Δηλαδή αν γράψω κάτι στο *facebook* ή ανεβάσω κάποιο άρθρο που έχω γράψει, επειδή γράφω κιόλας κ.λπ., εεε κι επειδή τα έχω όλα δημόσια και ανοιχτά

κ.λπ. και ανοιχτά σε οποιονδήποτε, ακόμα κι αν δεν είναι φίλος μου, εντός εισαγωγικών, να το σχολιάσει, έχω δεχτεί ή να μου στέλνουν απειλητικά μηνύματα ή σχόλια επιθετικά κ.λπ. Εεε οι επιθέσεις που έχω δεχτεί στο δρόμο δεν είναι επειδή ξέρουν ότι είμαι ακτιβιστής, είναι επειδή είμαι εμφανώς gay ή βγαίνω in drag.»).

Είναι σαφές ότι η ακτιβιστική δραστηριότητα καθιστά το άτομο πιο ευάλωτο, καθώς αυξάνεται η ορατότητά του και αφήνονται μεγαλύτερα περιθώρια αντιπαράθεσης ανάμεσα στο ίδιο και τον δράστη, ειδικά δε όταν ο ακτιβισμός μεταφέρεται και στον χώρο των social media, τα οποία μεγεθύνουν ακόμα περισσότερο την έκταση της δημοσιότητας του Ν2 και το πεδίο αντιπαράθεσης. Τα social media δεν είναι μόνο ένα forum όπου μπορούν να προωθηθούν απόψεις σχετικά με διάφορα θέματα, εν προκειμένω με την ταυτότητα φύλου, και να κοινοποιηθούν ευρύτερα ακτιβιστικές δράσεις, αλλά κάτι πολύ παραπάνω: είναι μια εικονική «γειτονιά» όπου όσοι έχουν πρόσβαση σε αυτήν αλληλεπιδρούν σε μόνιμη βάση και πραγματικό χρόνο, ώστε ασκείται κοινωνικός έλεγχος εξίσου – ίσως και πιο έντονος – με μια πραγματική γειτονιά: είναι ένας χώρος όπου μπορεί να καταγγελθεί ένα γεγονός και οι αντιδράσεις του κοινού να είναι τόσο μαζικές που να λάβουν την μορφή λαϊκής καταδίκης. Η παρουσία στα social media συνιστά παράλληλο βίο του σύγχρονου ανθρώπου που διαπλέκεται με τον μη διαδικτυακό του βίο και σε αρκετά σημεία τον υποκαθιστά. Έτσι, το δεύτερο υποκείμενο, αντιλαμβανόμενος ότι η καταγγελία ενός γεγονότος θα έχει αντίκτυπο μεγαλύτερο από το να φωνάζει στη μέση μιας πλατείας, προχωρά σε ένα νέο είδος άτυπης καταγγελίας, την αναφορά λεκτικών επιθέσεων, τις οποίες απέκρουσε ο ίδιος, στο facebook, όχι με σκοπό να ανακαλυφθεί ή να τιμωρηθεί ο δράστης αλλά στοχεύοντας στην ευαισθητοποίηση του κοινού («Τύπου κάποιος μ' έκραξε στο δρόμο, κάτι απάντησα και τελείωσε εκεί, οκ. Αυτό μπορεί απλά, ας πούμε, να το έγγραψα στο facebook έτσι»). Παραδέχεται όμως ότι περιορίστηκε σε αυτή την καταγγελία μόνο στις λεκτικές παρενοχλήσεις, λόγω της μικρής τους έντασης, πιθανόν και λόγω της ελάχιστης πιθανότητας ταυτοποίησης του δράστη, ενώ για τις σωματικές επιθέσεις απευθύνθηκε στην Αστυνομία και σε επίσημους φορείς καταγραφής («αλλά...στις σωματικές επιθέσεις που έχω καταγγείλει, έχω πάει και στην Αστυνομία, τις έχω καταγγείλει και επίσημα και σε οργανώσεις κ.λπ., ή στο Δίκτυο Καταγραφής περιστατικών ρατσιστικής βίας. Εεε δηλαδή όταν είναι κάτι εεεε που θεωρώ ότι είναι πιο σοβαρό απ' το μου κάναν ένα σχόλιο, έριξα ένα βρισίδι και τελείωσε εεε ό,τι σοβαρότερο απ' αυτό το έχω καταγγείλει και σε Αστυνομία ή στο

δίκτυο, στις οργανώσεις κ.λπ.»). Ανάλογα, επομένως, με την ένταση του περιστατικού, κλιμακώνεται και η αντίδραση του υποκειμένου.

Η άποψη που εκφράζεται στη δεύτερη περίπτωση για την Αστυνομία είναι αρκετά κακή, όμως σε αντίθεση με την πρώτη περίπτωση, είναι θεμελιωμένη σε προσωπικά βιώματα, σε μαρτυρίες τρίτων και σε συνεχή ενημέρωση ως προς τις δράσεις που αναπτύσσονται εντός και εκτός αυτής για την καταγραφή και καταπολέμηση του ρατσισμού. Το βιωματό τους είχε ως εξής: «Ήταν το 2012 και ήταν σοβαρή σωματική επίθεση, δηλαδή γιατί...δεν...ήμουνα με άλλους τρεις φίλους, ήμασταν τέσσερα άτομα...και φαντάσου ότι ο ένας κατέληξε στο νοσοκομείο με σπασμένη γνάθο. Και...επειδή οι υπόλοιποι...ντάξει, ο ένας τον πήρε ασθενοφόρο, αναίσθητο σχεδόν, οι άλλοι δύο, επειδή φοβόντουσαν, δε θέλαν να πάνε στην Αστυνομία και πήγα μόνος μου για να το καταγγείλω, και...έφτασα στο αστυνομικό...και...και έζησα ένα δεύτερο bullying στην ουσία εκεί, γιατί εεεεεμμ κάποια στιγμή με ρώτησαν οι αστυνομικοί για την εθνικότητα αυτών που μας επιτέθηκαν και τους είπα ότι επειδή μας μίλησαν και μας έβριζαν και γενικά λέγανε διάφορα, εεε και από την εμφάνισή τους και απ' την προφορά τους και τον τρόπο που μιλάγανε κ.λπ. ήταν- είμαι σίγουρος ότι ήταν Έλληνες. Κι αρχίζει να μου λέει ότι «Να, και πολλοί ξένοι μιλάνε καλά ελληνικά» κι όλ' αυτά, και καταλαβαίνω ότι ο αστυνομικός θέλει να γράψει στην αναφορά ότι μου επιτέθηκαν ξένοι για να μη γράψει ότι επιτέθηκαν Έλληνες, ας πούμε, εναντίον...Εεεεεμ εγώ..φυσικά δε θα το άφηνα αυτό να...να γίνει, αλλά...τόρα φαντάσου μόλις έχεις δεχτεί επίθεση και να..να πας να την καταγγείλεις και να 'χεις το «όχι, σου επιτέθηκαν ξένοι – όχι, μου επιτέθηκαν Έλληνες». Δηλαδή να ζεις ένα δεύτερο δράμα μετά απ' το πρώτο που- δηλαδή στο καπάκι...ήτανε δηλαδή...Ειλικρινά, εξάντλησα **Ο,ΤΙ** αντοχές είχα για να το βγάλω πέρα όλο αυτό το πράγμα.». Το υποκείμενο εμφανίστηκε ιδιαίτερα επικριτικό απέναντι στη στάση των αστυνομικών οργάνων και εξέφρασε την απογοήτευση που του προκάλεσε η συμπεριφορά τους. Περιγράφει εμφανέστατα τη δευτερογενή θυματοποίηση που υπέστη («δεύτερο bullying») εξαιτίας της έλλειψης ευαισθησίας και ετοιμότητας στην αντιμετώπιση του περιστατικού και της δυσπιστίας των αστυνομικών προς τα λεγόμενά του, που υπέκρυπτε την – ανεπίτρεπτη για την Αστυνομία – πρόθεση διαστρέβλωσης της αναφοράς του. Η κατάσταση αυτή ήταν τόσο ψυχικά επώδυνη για το υποκείμενο («εξάντλησα ό,τι αντοχές είχα») και η συμπεριφορά των οργάνων τόσο απρεπής και ακατάλληλη για την περίθαλψη ενός θύματος-μάρτυρα, σε σημείο που δήλωσε ότι δεν επιθυμούσε οποιαδήποτε επαφή ξανά με την Αστυνομία. Ο μοναδικός λόγος

μεταστροφής του υπήρξε η σύσταση του Τμήματος Καταγραφής περιστατικών ρατσιστικής βίας, το οποίο το υποκείμενο θεωρεί δείγμα βελτίωσης της Αστυνομίας και εχέγγυο ασφάλειας και χρηστής αντιμετώπισης των θυμάτων («Ναι. Κι έχουνε- έχουνε καλύτερέψει και σε σχέση και με την Αστυνομία ακόμα, γιατί, ας πούμε, τώρα υπάρχει το Τμήμα αντιμετώπισης ρατσιστικής βίας της Αστυνομίας, που τότε δεν υπήρχε. Οπότε τώρα άμα πας, εεεε τώρα αν σου γίνει μια τέτοια επίθεση και τουλάχιστον το ξέρεις, προτείνεται να μην πας απλά στο πρώτο τμήμα που θα βρεις ή στον πρώτο μπάτσο που θα βρεις, να πας στο συγκεκριμένο τμήμα που είναι η δουλειά του να καταγράφει και να ασχολείται τέτοια περιστατικά. Οπότε επειδή αυτή ακριβώς είναι η δουλειά τους, έχεις και καλύτερη αντιμετώπιση. Τότε αυτό δεν υπήρχε, οπότε ως προς αυτό ναι, υπάρχει διαφορά. Δηλαδή εεε ενώ από τότε είχα πει ότι δε θα ξαναπάω ποτέ στην Αστυνομία, τώρα, σήμερα, που ξέρω ότι υπάρχει το συγκεκριμένο τμήμα, αν ξαναγίνει, ναι, θα πάω, απλά θα πάω εκεί.»).

Παράλληλα, η δεύτερη περίπτωση μεταφέρει τη διάχυτη δυσφορία του κοινού που προκαλείται τόσο από τη στάση της Αστυνομίας όσο και από την έλλειψη ολοκληρωμένης αντεγκληματικής πολιτικής για την ουσιαστική καταπολέμηση του φαινομένου του ρατσισμού κατά της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας. Καλούμενος να σχολιάσει τον υπάρχοντα αντιρατσιστικό νόμο, ο Ν2 αφ' ενός επικρότησε τη θέσπισή του, αφ' ετέρου υπήρξε κατηγορηματικός στο ότι η δημιουργία ενός νόμου δεν είναι ποτέ αρκετή, αν δεν είναι αποτέλεσμα της ισχυρής θέλησης της Πολιτείας να παράσχει υποστήριξη σε μια κοινωνική ομάδα. Για το λόγο αυτό, έκρινε ότι ο αντιρατσιστικός νόμος θα έπρεπε να συνοδευτεί από κινήσεις πρόληψης, ήτοι δράσεις ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης της κοινωνίας, καθώς και από προσπάθειες τόνωσης της εμπιστοσύνης των ΛΟΑΤΚΙ προς την Αστυνομία, προκειμένου αυτοί να νιώθουν ασφαλείς να καταγγείλουν οποιοδήποτε περιστατικό σε βάρος τους («Δηλαδή, από τη μία ναι, κι είναι υπέροχο που υπάρχει, έτσι; Δεν το..δε θέλω ν' αμφισβητήσω το ότι...την αξία του να υπάρχει. Από την άλλη όμως, όσο ο κόσμος...φοβάται να καταγγείλει κάτι που θα του συμβεί, δηλαδή να κάνει χρήση αυτού του νόμου, αυτό είναι κάτι που επίσης πρέπει να δουλευτεί και που δε δουλεύεται γιατί σου λένε «Σου έκανα τον νόμο και αρκεί»-δεν αρκεί! Δηλαδή, εγώ αν δεχτώ μια επίθεση και δεν νιώθω την ασφάλεια να την καταγγείλω, τι να τον κάνω τον νόμο;! Δε θα τον χρησιμοποιήσω γιατί δε νιώθω την ασφάλεια ή δε νιώθω ότι θα δικαιωθώ! Δηλαδή εεε...γιατί έχω μιλήσει και με πολλούς ανθρώπους εεε που σε μένα προσωπικά έχουν καταγγείλει περιστατικά και τους προτρέπω

να τα...καταγγείλουμε, και μου λένε «Και τι θα γίνει; Τι θα καταλάβω; Και τι θα...; Σιγά...» - «Αυτό...γενικά...να καταλάβουμε λίγο ότι...και εμείς αλλά...και η οποιαδήποτε κυβέρνηση κ.λπ...ότι δεν αρκεί να ψηφίσεις έναν νόμο. Πρέπει να κάνεις και μια αντίστοιχη καμπάνια για να ευαισθητοποιήσεις και την κοινωνία. Ή για να...ενδυναμώσεις τα άτομα που...στα οποία απευθύνεται αυτός ο νόμος...δηλαδή να τα ενδυναμώσεις και να...ώστε να έχουνε την εμπιστοσύνη να τον χρησιμοποιήσουνε, και να νιώθουν ασφάλεια να το κάνουνε. Κι όχι να νιώθουνε ότι αν το καταγγείλω, πιο πολύ θα κινδυνεύσω παρά θα δικαιωθώ.»). Για τον Ν2 φαίνεται ότι δεν είναι επαρκής μια επιδερμική αντιμετώπιση της ομοφοβίας και της τρανσφοβίας αλλά απαιτείται τα μέτρα που λαμβάνονται να συντείνουν δραστικά στην άρση των προκαταλήψεων. Για το λόγο αυτό, υπήρξε εξίσου επικριτικός όταν ρωτήθηκε για την ενημέρωση των μαθητών για τις έμφυλες ταυτότητες και τόνισε το σοβαρό ενδεχόμενο τέτοιου είδους πρωτοβουλίες να φέρουν τα αντίθετα αποτελέσματα, όταν δεν τίθενται σωστά σε εφαρμογή («Μακάρι! Είναι πολύ θετικό βήμα αλλά είναι και...αν τελικά γίνεται και με το σωστό τρόπο, έτσι; Γιατί το...εεεε π.χ. ας πούμε, σήμερα είδα μια εκδήλωση στο facebook με τίτλο «Έμφυλες Ταυτότητες⁸⁹», την οποία συντόνιζε ένας παπάς!», «Οπότε λες, αν γίνει μια βδομάδα για τις έμφυλες ταυτότητες ΕΤΣΙ (γέλια)...κακό κάνει, δεν κάνει καλό! Αν είναι να γίνει όπως πρέπει να γίνει, είναι σούπερ, ναι! Αλλά το θέμα είναι ότι κάποιιοι μπορούν να το πάρουνε και να πουν «Ναι, θα κάνουμε βδομάδα για τις έμφυλες ταυτότητες αλλά μ' αυτόν τον τρόπο»», «Είναι αυτό που σου λέω! Ότι δεν αρκεί να...δηλαδή μπορεί η κυβέρνηση να σου πει ότι πρέπει κάθε σχολείο να κάνει έμφυλ-εεε βδομάδα για τις έμφυλες ταυτότητες και 9 στα 10 σχολεία να την κάνουνε με συντονιστή έναν παπά ή έναν

⁸⁹ Πρόκειται για εκδήλωση που έλαβε χώρα στο Πολεμικό Μουσείο στις 28/5/2017 με τίτλο «Ταυτότητα φύλου: Μια διεπιστημονική προσέγγιση», με πρωτοβουλία του τομέα Επιστημόνων του Συλλόγου «Ο Μέγας Βασίλειος» και σε συνδιοργάνωση με την «Χριστιανική Ένωση Επιστημόνων» και τη «Χριστιανική Ένωση Εκπαιδευτικών Λειτουργών» του Συλλόγου «Ο Απόστολος Παύλος», την «Ανωτάτη Συνομοσπονδία Πολυτέκνων Ελλάδος» και το Σωματείο «Ενωμένη Ρωμηοσύνη». Για περισσότερα βλ. <https://xfd.gr/anakoynoseis/%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8E%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/%CF%84%CE%B1%CF%85%CF%84%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CF%86%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%B9%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%80> και <https://www.pentapostagma.gr/2017/05/%CE%BA%CE%AC%CF%81%CF%86%CF%89%CF%83%CE%B5-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-%CF%88%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%BF%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%BF%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CF%82-%CF%84.html>
Αντίστοιχου περιεχομένου εκδηλώσεις επ' αφορμή της εβδομάδας ενημέρωσης για τις έμφυλες ταυτότητες έγιναν και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας, με πιο επεισοδιακή αυτή της Κορίνθου στις 19/3/2017. Για περισσότερα βλ. <http://www.korinthosnews.gr/news-article.php?id=910>

ακροδεξιό. Χειρότερα θα τα κάνεις! Δηλαδή δεν είναι μόνο ο νόμος, είναι και το πως θα εφαρμοστεί. Ή και το...πως, με αφορμή αυτόν, θα ευαισθητοποιήσεις και την κοινωνία.»). Οι φράσεις «ΕΤΣΙ» και «μ' αυτόν τον τρόπο» υποδηλώνουν ακριβώς τα μη επιθυμητά αποτελέσματα, δηλαδή το να ενημερωθούν οι μαθητές όχι για το ευρύ φάσμα του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας φύλου αλλά για το αυστηρό δίπολο των φύλων και την ταύτιση της ομοφυλοφιλίας με την ανωμαλία και την αμαρτία, όπως παραδοσιακά προωθείται από την Εκκλησία και την συντηρητική δεξιά και ακροδεξιά πολιτική πτέρυγα. Κατά την άποψη του δεύτερου υποκειμένου, η εκάστοτε κυβέρνηση δε θα έπρεπε να αφήνει το περιθώριο να αλλοιώνονται τα μηνύματα που επιχειρεί να εκπέμψει μέσω των δράσεών της αλλά είναι απαραίτητο να επιλέγει τα άτομα που θα αναμειχθούν σε αυτές, εν προκειμένω δε να μην εμπλέκει ιερωμένους και ανθρώπους ακροδεξιών πεποιθήσεων που είναι εκ προοιμίου αντίθετοι προς την πολλαπλότητα της ταυτότητας φύλου.

6. Απόψεις για τη ρητορική μίσους

Στο θεωρητικό μέρος της παρούσας εργασίας, στο κεφάλαιο όπου αναλύεται το θεσμικό πλαίσιο για το ρατσιστικό έγκλημα, έγινε εκτενής αναφορά στις διατάξεις που ποινικοποιούν τη δημόσια εκφορά μισαλλόδοξου λόγου, άλλως ονομαζόμενη «ρητορική μίσους». Η ρητορική μίσους δεν ταυτίζεται με το ρατσιστικό έγκλημα αυτό καθ' αυτό, διότι ναι μεν εκκινείται από ρατσιστικό κίνητρο και προκαταλήψεις, δεν έχει όμως προσωποπαγή χαρακτήρα και πλήττει ταυτόχρονα την δημόσια ευταξία και ασφάλεια. Παρ' ότι διαπιστώθηκε ότι το φαινόμενο έχει ελάχιστα απασχολήσει την Ελληνική Δικαιοσύνη, μια αναδρομή στον Τύπο των τελευταίων ετών παρέχει πολλά παραδείγματα δημόσιου ομοφοβικού και τρανσφοβικού λόγου που εκφέρεται κυρίως από πολιτικά πρόσωπα, κομματικούς φορείς και εκπροσώπους της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και στρέφεται ειδικά σε βάρος της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας⁹⁰. Η συμπερίληψη ερωτήσεων σχετικά

⁹⁰Ορισμένα πρόσφατα παραδείγματα:

- Δήλωση του βουλευτή Γεράσιμου Γιακουμάτου ότι η ομοφυλοφιλία αποτελεί «κολλητική αρρώστια»: <http://www.enikos.gr/politics/430638/salos-apo-ti-dilosi-tou-giakoumatou-gia-tin-omofylofilia-video>
- Δηλώσεις Φαίλου Κρανιδιώτη, με τις οποίες αποκάλεσε τον σύντροφο του Μηνά Χατζησάββα «αξύριστη χήρα» και τους ομοφυλόφιλους «ντιντήδες» <http://tvxs.gr/news/ellada/omofobiko-paralirima-failoy-kranidioti-meta-tin-kideia-xatzisabba>
- Γνωστό έγινε το tweet του βουλευτή Νίκου Νικολόπουλου με ομοφοβική αναφορά προς τον πρωθυπουργό του Λουξεμβούργου («Από την Ευρώπη των εθνών-κρατών, στην Ευρώπη των πουσταριών») <http://www.tanea.gr/news/politics/article/5153540/salos-me-to-tweet-toy-n-nikolopoyloy-enantion-toy-prwthypoyrgoy-toy-loyksemboyrqoy/>

με τη δημόσια ρατσιστική ρητορική κρίθηκε επιβεβλημένη ώστε να αναδειχθούν οι απόψεις των υποκειμένων, ο βαθμός στον οποίο νιώθουν ότι τα επηρεάζει προσωπικά και κατ' επέκταση, κατά πόσο θα αντιδρούσαν έμπρακτα, δια της δικαστικής οδού, σε τέτοιου είδους λόγο.

Ήταν χαρακτηριστική η ομόφωνη καταδίκη από τα τρία υποκείμενα του ρατσιστικού λόγου, κυρίως εκείνου που εκφέρεται από επιφανή πρόσωπα της Εκκλησίας. Ειδικά η πρώτη και η δεύτερη περίπτωση στάθηκαν αρκετά στο πόσο ασυμβίβαστο είναι το κήρυγμα μισαλλοδοξίας με μια θρησκεία που στον πυρήνα της βρίσκεται η αγάπη προς τον άνθρωπο. Ο πρώτος, παρ' ότι δήλωσε ότι δεν ασπάζεται τον χριστιανισμό («Δεν είμαι χριστιανός»), υπεραμύνθηκε της άποψης ότι σχόλια που βάλλουν κατά της διαφορετικότητας και υποκινούν το μίσος του κοινού κατά ομάδων δεν συνάδουν ούτε με το μήνυμα του χριστιανισμού ούτε εμπίπτουν στο πλαίσιο του θρησκευτικού κηρύγματος, το οποίο παρέχει στον ιερωμένο ελευθερία έκφρασης θρησκευτικών πεποιθήσεων («δε νομίζω ότι είναι ιδιαίτερα χριστιανικό αυτό», «Είμαι πολύ απογοητευμένος όταν βλέπω τέτοια πράγματα γιατί, ειδικά τον τελευταίο καιρό, ο καθένας βγαίνει και λέει ό,τι θέλει, πιστεύοντας ότι είναι το...είναι η ελευθερία λόγου, “μπορώ να πω ό,τι θέλω!”. Και ειδικά από ιεράρχες έχουν ακουστεί πάρα πάρα πολύ άσχημα πράγματα, όχι μόνο για την κοινότητα την LGBT αλλά και για οποιονδήποτε. Για μετανάστες, για πρόσφυγες...είναι απαράδεκτα αυτά. Κι εγώ πιστεύω ότι δεν...δεν έχουν το δικαίωμα να μιλάνε έτσι...και δε θα 'πρεπε. Βλέπω αθωωτικές αποφάσεις⁹¹...γιατί είναι αθωωτικό; Δε θα έπρεπε να είναι στα πλαίσια κηρύγματος. Γιατί

-
- Δηλώσεις Μητροπολίτη Αμβρόσιου για ομοφυλοφιλία, την οποία αποκαλεί εκτροπή από τους φυσικούς νόμους, αμαρτία και κοινωνικό κακούργημα, τους ομοφυλόφιλους αποβράσματα, ελαττωματίες, εξευτελισμένους, εκτρώματα και άτομα με νοητική διαταραχή και προτρέπει το ποίμνιο να τους φτύνει και να τους αποδοκιμάζει <http://www.newsbeast.gr/greece/arthro/2059248/paralirima-amvrosiou-gia-tous-omofilofilous-den-ine-fisiologiki-anthropi-ine-apovrasmata>
 - Δηλώσεις Μητροπολίτη Σεραφείμ, με τις οποίες χαρακτηρίζει την ομοφυλοφιλία ως ανώμαλη σεξουαλική συμπεριφορά <http://www.tanea.gr/news/greece/article/5422131/serafeim-h-dhmosia-probolh-ths-omofylofilias-einai-aitia-psyxopathologikwn-diataraxwn-sta-paidia/>
 - Δηλώσεις Μητροπολίτη Αμβρόσιου μετά την κατάθεση νομοσχεδίου για την αναγνώριση ταυτότητας φύλου, με τις οποίες χαρακτηρίζει τον επαναπροσδιορισμό φύλου ως «παλαβά πράγματα» <http://www.protothema.gr/greece/article/714797/palava-pragmata-oi-epemvaseis-allagis-fulou-leei-o-anthimos-thessalonikis/>
 - Μήνυση η οποία υπεβλήθη από το Ελληνικό Παρατηρητήριο Συμφωνιών του Ελσίνκι και από εκπρόσωπο του Athens Pride σε βάρος του Μητροπολίτη Πειραιώς Σεραφείμ με την κατηγορία δημόσιας υποκίνησης μίσους <http://www.enikos.gr/society/433216/anaziteitai-apo-tin-asfaleia-o-mitropolitis-peiraios-serafeim-video>

⁹¹ Το υποκείμενο αναφέρεται στην αθώωση του Μητροπολίτη Σεραφείμ με την υπ' αριθμ. 455/2011 διάταξη του Εισαγγελέα Εφετών Αθηνών, κατά του οποίου είχε υποβληθεί μήνυση από το Εθνικό Παρατηρητήριο Συμφωνιών του Ελσίνκι για εξύβριση, εξαιτίας ομοφοβικών του σχολίων. Πρέπει να σημειωθεί ότι η υπόθεση έλαβε χώρα πριν την ψήφιση του αντιρατσιστικού νόμου και ανέδειξε την αδυναμία αντιμετώπισης της ρητορικής μίσους και του

κηρύττουν τέτοια πράγματα; Δεν...δεν είναι αποδεκτό αυτό. Και το ότι...είσαι ιεράρχης και μιλάς, ας πούμε, ως χριστιανός σε χριστιανούς, δε σου δίνει προστασία από κακοποιητικό λόγο...»). Στο απόσπασμα αυτό θίγεται ξεκάθαρα το ζήτημα του περιορισμού της ελευθερίας του λόγου, και της εντός αυτής έκφρασης των θρησκευτικών πεποιθήσεων, προκειμένου να προστατευθούν άλλα αγαθά, όπως είναι το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό, η τιμή και η αξιοπρέπεια ή η δημόσια τάξη (καθώς αυτή πλήττεται δια της δημόσιας ρατσιστικής ρητορικής). Ειδικότερα, υπονοείται ότι η ελευθερία του λόγου ως δικαίωμα έχει αλλοιωθεί σοβαρά, υπό την έννοια ότι αυτή υπάρχει πλέον άνευ ορίων και ασκείται χωρίς περίσκεψη και φειδώ («ο καθένας βγαίνει και λέει ό,τι θέλει»). Επιπλέον, το υποκείμενο συνέδεσε τα θρησκευτικά κηρύγματα μίσους με το λόγο που εκφέρει το κόμμα της Χρυσής Αυγής, το οποίο θεώρησε φοβικό προς κάθε είδους διαφορετικότητα και υπεύθυνο για τη διάδοση ρατσιστικών ιδεών («Αηλαδή να βγαίνει κάποιος και να λέει, για παράδειγμα, “όποτε βλέπετε ομοφυλόφιλο, να τον φτύνετε” εεεε οκ, αυτό το παράδειγμα είναι πολύ mild αλλά για μένα είναι hate speech. Ή να... “να διώχνετε τους ανώμαλους απ’ το σπίτι σας, αν έχετε κάποιον στην οικογένειά σας, να τους διώχνετε, να τους βαράτε” ή οτιδήποτε...αυτό είναι...είναι όσο κακοποιητικά είναι τα σχόλια της Χρυσής Αυγής κατά οτιδήποτε διαφορετικού...δε θα ‘πρεπε να τα αποδεχόμαστε αυτά και να λέμε “ααα εντάξει, δεν είναι τίποτα σοβαρό”...»). Ερωτηθείς για το αν θα προχωρούσε σε καταγγελία ή σε κάποιου είδους κινητοποίηση, το πρώτο υποκείμενο απάντησε θετικά, υπό την προϋπόθεση ότι θα είχε τα κατάλληλα μέσα ώστε να αποδώσει μια τέτοια ενέργεια («Εάν ήταν κάτι που μπορούσα να υποστηρίξω, ας πούμε, αν είχα τα...εεεμ...τα εργαλεία να το κάνω, είτε αυτά είναι χρήματα είτε υποστήριξη από κόσμο, πιστεύω θα το έκανα.»). Εν γένει, είναι έκδηλη η συναισθηματική φόρτιση του υποκειμένου σε αυτό το τμήμα της συζήτησης και η ένταση με την οποία εκφράζεται («Είμαι πολύ απογοητευμένος», «Είναι απαράδεκτο αυτό!», «είναι ντροπή! Είναι ντροπή!», «Είναι ντροπή αυτά τα πράγματα.»).

Ακόμα πιο καταγγελτική είναι στο ζήτημα αυτό η τρίτη περίπτωση, η οποία ευθέως κατηγορεί την Εκκλησία για υποκρισία, υπονοώντας ότι δεν δικαιούται να στηλιτεύει την ομοφυλοφιλία, όταν αυτή συντηρείται κρυφά μέσα στους κόλπους της, χωρίς οι ομοφυλόφιλοι κληρικοί να εκτοπίζονται («Ε ναι! Δεν είναι; Δεν είναι υποκριτικό;! – «Ε δεν είναι;!! Δεν

ρατσιστικού εγκλήματος με βάση τις προϋπάρχουσες ποινικές διατάξεις. Για περισσότερα: <https://racistcrimeswatch.wordpress.com/2017/06/05/1-312/>

είναι;;!! Μην τρελαθούμε τώρα!! Μπορεί ο εν λόγω να μην είναι, ο Αμβρόσιος εκεί σταααα», «Στα Καλάβρυτα, να μην είναι, και να 'ναι φωτιά και τσεκούρι. Αλλά μες στην Εκκλησία τώρα, τι να λέμε; Γνωστό τοις πάσι είναι αυτό. Τι, τui...τι λέμε τώρα...»). Κατά πρώτον, είναι εμφανής από τα σημεία στίξης η ένταση με την οποία αντέδρασε το τρίτο υποκείμενο στην ερώτηση και η σιγουριά με την οποία διατείνεται ότι υπάρχουν ομοφυλόφιλοι κληρικοί. Κατά δεύτερον, εντύπωση προκαλεί η φράση «φωτιά και τσεκούρι», με την οποία καταδεικνύεται η σφοδρότητα με την οποία η Εκκλησία προσπαθεί να καταστείλει το φαινόμενο της ομοφυλοφιλίας. Σύμφωνα όμως με τη Ν3, ο δημόσιος λόγος που εκφέρεται από ιεράρχες είναι κατακριτέος όχι μόνο διότι αντιτάσσεται προς το αυθεντικό πνεύμα του χριστιανισμού («γιατί θα πρέπει να ξέρουν ότι ο Χριστός είναι αγάπη. Ο Χριστός είναι αγάπη!») αλλά και για το λόγο ότι μπορεί να πληγώσει ή να θίξει τους οικείους των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων («Δε συμφωνώ, δε συμφωνώ, κι απορώ πώς θέλουνε έτσι να διχάσουν τον κόσμο.», «Να σκεφτούνε ότι στο εκκλησίασμά τους μπορεί να 'ναι η μάνα μου!», «Ακριβώς. Ακριβώς! Θα ήθελα περισσότερο να περιβάλλουνε τον κόσμο με περισσότερη αγάπη, αυτό ήταν ο Χριστός, αγάπη ήταν ο Χριστός.»). Έχει ήδη γίνει αντιληπτό ότι για την Ν3 η οικογένεια αποτελεί ύψιστη αξία, με αποτέλεσμα να εξανίσταται διπλά, αντιλαμβανόμενη τη ρητορική μίσους όχι μόνο ως μια βολή προς την ίδια αλλά και ως ενέργεια που θέτει σε διακινδύνευση την οικογενειακή συνοχή. Παρά ταύτα, περιορίζεται απλώς στη δήλωση της διαφωνίας της αλλά δεν εκφράζει την ανάγκη περαιτέρω δραστηριοποίησης και καταγγελίας («Εεε τι να καταγγείλω; Τι να καταγγείλω;»).

Από την πλευρά του το δεύτερο υποκείμενο εισέφερε στη συζήτηση τον πολύ ενδιαφέροντα παράγοντα των οργανώσεων. Υπήρξε πολύ θετικός στο να προχωρήσει σε προσωπική καταγγελία δημοσίου προσώπου σε θέση εξουσίας, αρκεί η επίθεση να ήταν εξατομικευμένη, ειδικά δηλαδή προς το πρόσωπό του («Κοίτα, αν γινότανε προσωπικά σε μένα-δηλαδή, αν έβγαινε π.χ....ένας παπάς ή ένας άνθρωπος με εξουσία και...εμ απευθυνότανε προσωπικά σε μένα, με βάση την ταυτότητα φύλου μου ή τον σεξουαλικό προσανατολισμό μου, αρνητικά, ναι, εννοείται.»). Αν ο εκφερόμενος δημόσια λόγος δεν αφορά αποκλειστικά τον ίδιο, τότε η προτεινόμενη λύση είναι η καταγγελία από οργανώσεις προάσπισης δικαιωμάτων («αυτοί που μπορούνε ή που είναι..που έχουν τον πρώτο λόγο να απευθυνθούνε εναντίον ενός είναι οι οργανώσεις.»). Πιθανότατα το υποκείμενο κρίνει ότι στις περιπτώσεις όπου η επίθεση/προσβολή απευθύνεται σε μια ολόκληρη ομάδα, η αρμόζουσα αλλά και πιο αποτελεσματική απάντηση

πρέπει να απορρέει από συλλογικά όργανα, ως έκφραση της ομάδας. Ο ίδιος, ωστόσο, έχοντας υπάρξει ενεργό μέλος τέτοιων οργανώσεων στο παρελθόν, δεν είχε μόνο θετικά να πει για τη δράση των ΛΟΑΤΚΙ οργανώσεων («Μμμμμ...Το καλύτερο δυνατό δε νομίζω ότι το κάνουνε..Εε...ένας απ' τους λόγους που εγώ, ας πούμε, απέχω τελευταία απ' τον οργανωμένο ακτιβισμό είναι ας πούμε ότι έχω απογοητευτεί, κι ένας απ' τους πολύ...απ' τους κυριότερους λόγους, είναι ότι έχω δει να τρώγονται περισσότερο μεταξύ τους παρά να ενώνονται για έναν κοινό σκοπό, τον οποίο έχουνε.»), «Εεεε υπάρχει κι ένας ανταγωνισμός ως προς αυτό, στο ποιος θα πάρει την επιχορήγηση, ποιος θα φανεί περισσότερο-ως πιο γαμάτη οργάνωση, ο οποίος περισσότερο κακό κάνει παρά καλό. Οπότε...δεν τις ακυρώνω σε καμία περίπτωση, είναι απαραίτητο να υπάρχουνε, κάνουνε και...ειδικά κάποιες απ' αυτές πολύ καλή δουλειά, αλλά συνεχίζει να τις τρώει ο ανταγωνισμός μεταξύ τους. Δυστυχώς. Δηλαδή λυπάμαι που το λέω αλλά..έτσι είναι και το 'χω δει κι από μέσα και το λέω.»). Σύμφωνα, λοιπόν, με τα λεγόμενά του, ο κοινωνικός και ιδεολογικός σκοπός των οργανώσεων υποσκάπτεται από τις ωφελμιστικές επιδιώξεις τους, γεγονός που θέτει σε δεύτερη μοίρα το πραγματικό λόγο ύπαρξής τους, που είναι η άσκηση πίεσης και η προάσπιση των δικαιωμάτων των ΛΟΑΤΚΙ. Τούτο έχει προκαλέσει πικρία και απογοήτευση στον Ν2, σε σημείο που αποχώρησε από τον ενεργό ακτιβισμό. Πιθανότατα η έξαρση του ρατσιστικού λόγου τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα να συνδέεται και με το ελλιπές έργο των ΛΟΑΤΚΙ οργανώσεων, οι οποίες δεν καταφέρνουν να απαντήσουν εύστοχα και αποτελεσματικά.

7. Τελικές Παρατηρήσεις

Κατόπιν ολοκλήρωσης της ανάλυσης των τριών συνεντεύξεων, παρουσιάζεται η σύνοψη των βασικότερων σημείων του κεφαλαίου. Επιβάλλεται να επαναληφθεί η θέση ότι δια της μεθόδου της ανάλυσης περιεχομένου δεν επιδιώκεται οπωσδήποτε η εξαγωγή γενικεύσεων, ειδικά όταν εφαρμόζεται στη μελέτη ολιγάριθμων περιπτώσεων. Επομένως, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθούν οι κατωτέρω παρατηρήσεις ως γενικοί θεωρητικοί κανόνες, παρά μόνο ως μια προσπάθεια ομαδοποίησης των πιο σημαντικών πληροφοριών που αναδύθηκαν κατά την ανάλυση των συγκεκριμένων περιπτώσεων.

- Σκιαγραφώντας την έννοια της ταυτότητας φύλου μέσα από τα ίδια τα υποκείμενα, καθίσταται σαφές ότι τα πρώτα δείγματα της σεξουαλικότητας εν ευρεία έννοια εμφανίζονται κατά την παιδική ηλικία. Το «πρόβλημα» εντοπίζεται στην δυσκολία

ενσυνείδητης συγκρότησης της αυτοεικόνας, εξαιτίας της απουσίας μη ετεροκανονικών και cis-κανονικών προτύπων στο περιβάλλον όπου τα υποκείμενα διαβιούν (οικογένεια, σχολικό και επαγγελματικό περιβάλλον). Σε συνδυασμό με όσα νωρίτερα αναφέρθηκαν στο κεφάλαιο της ορολογίας σε σχέση με την ετεροφυλοφιλία, προκύπτει το παράδοξο ότι ενώ η ετεροφυλοφιλία (και κατ' επέκταση η cis ταυτότητα φύλου) δεν γίνεται αντιληπτή ως συγκροτημένη σεξουαλική ταυτότητα, παρά ταύτα τα ετεροκανονικά πρότυπα είναι διάχυτα. Ως εκ τούτου, τα υποκείμενα μεγαλώνουν όχι μόνο χωρίς καθοδήγηση σε ό,τι αφορά την ανάπτυξη της σεξουαλικότητάς τους αλλά και εντός ενός ασφυκτικού περιβάλλοντος, γεγονός που τους προκαλεί σύγχυση και αίσθημα καταπίεσης. Τέλος, αποκαλύπτεται ότι η τάση κανονικοποίησης των πολλαπλών ταυτοτήτων που ξεπηδούν μέσα στη σύγχρονη κοινωνία δεν αποτελεί μονόδρομο για τα υποκείμενα, καθώς ορισμένα από αυτά επιθυμούν να ενισχύουν με τη δημόσια παρουσία τους την κατάργηση των κυρίαρχων στερεοτύπων, τον κατακερματισμό των έμφυλων ρόλων και την επικράτηση της ρευστότητας ως μοναδικής σταθεράς.

- Σε επίπεδο οικογενειακών σχέσεων, η αλληλεπίδραση των υποκειμένων με τα μέλη της οικογένειας τους ποικίλλει και η κάθε περίπτωση παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον. Είναι εμφανής η πιο ελαστική στάση των οικογενειών των δύο νεαρότερων υποκειμένων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η κοινοποίηση της ταυτότητας φύλου τους δεν συνοδεύτηκε από συγκρούσεις και συναισθηματικά ξεσπάσματα. Μέσα από την τρίτη περίπτωση προκύπτει ο κομβικός ρόλος της απώλειας της οικογενειακής στήριξης στην μετέπειτα πορεία του ατόμου, καθώς αυτή μπορεί να οδηγήσει το άτομο σε διακινδύνευση και παραβατικές συμπεριφορές. Σε κάθε περίπτωση, δεν παρατηρήθηκε οριστική διάρρηξη των σχέσεων των υποκειμένων με το οικογενειακό τους περιβάλλον, ωστόσο η συνεχόμενη μέχρι και σήμερα προσπάθεια ίασης των «τραυμάτων» που επήλθαν μετά το coming out και μεταστροφής των γονέων σε μια πιο ανεκτική συμπεριφορά είναι κοινή σε όλες τις περιπτώσεις.
- Στη φάση της σχολικής ζωής των υποκειμένων εντοπίζονται αρκετές συγκλίσεις, με πρώτη και κύρια το συντηρητικό κλίμα που επικρατεί σε όλες τις βαθμίδες της ελληνικής εκπαίδευσης διαχρονικά. Τα υποκείμενα εξακολουθούν να νιώθουν ασφυκτικά μέσα στο σχολικό περιβάλλον, όπως και στο οικογενειακό, ενώ δεν λείπουν οι συγκρούσεις και οι

μειωτικές συμπεριφορές. Η διαφορά ανάμεσα στο οικογενειακό και εκπαιδευτικό περιβάλλον είναι ότι το μεν πρώτο τείνει να απορρίπτει τα υποκείμενα γι' αυτό που είναι ενώ το δεύτερο προσπαθεί να τα «καταβροχθίσει», εξαλείφοντας έτσι τη διαφορετική από το επιβαλλόμενο ετεροκανονικό και cis-κανονικό πρότυπο παρουσία τους. Στον ευρύτερο φιλικό και επαγγελματικό κύκλο, ο οποίος δεν χαρακτηρίζεται από την έντονη συνοχή των δύο προηγούμενων σταδίων κοινωνικοποίησης, τα υποκείμενα δρουν με τεράστια επιλεκτικότητα προκειμένου να αποφύγουν κακοποιητικές συμπεριφορές στις οποίες είχαν εκτεθεί στο παρελθόν.

- Σε ό,τι αφορά την εγκληματολογικά και ποινικά εννοούμενη θυματοποίηση, είναι κατ' αρχήν ενδιαφέρουσα η διαφορετική εννοιολόγηση την οποία πραγματοποιούν τα υποκείμενα στις επιθετικές συμπεριφορές που αντιμετωπίζουν. Η θυματοποίηση ως όρος αναδύθηκε τα τελευταία χρόνια, γεγονός που, σε συνδυασμό με τη μη εμπέδωση στο παρελθόν των κινηματικών διεκδικήσεων της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας, έχει ως αποτέλεσμα να εμφανίζεται η περίπτωση όπου η, προσφάτως χαρακτηριζόμενη ως τρανσφοβική, επίθεση να μη λογίζεται ως τέτοια από το υποκείμενο. Στις περιπτώσεις που εξιστορήθηκαν επιθέσεις, επρόκειτο για βίαια περιστατικά σε εμφανές ομοφοβικό και σεξιστικό υπόβαθρο. Επιπροσθέτως, καταγράφεται η αρνητική στάση των υποκειμένων απέναντι στην Αστυνομία και η έλλειψη εμπιστοσύνης σε αυτή ως ο κυριότερος λόγος μη καταγγελίας των επιθέσεων.
- Τέλος, ως προς το ζήτημα της ρητορικής μίσους που εκφέρεται τα τελευταία χρόνια σε βάρος της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας στην Ελλάδα από πρόσωπα θρησκευτικής και πολιτικής εξουσίας, και στις τρεις περιπτώσεις διαφάνηκε η έντονη ενόχληση των υποκειμένων για λόγους τόσο ιδεολογικούς και ηθικούς όσο και διεμβόλισης της κοινωνικής συνοχής και στοχοποίησής τους. Παράλληλα, θίγεται το θέμα της κινηματικής οργάνωσης των ΛΟΑΤΚΙ από ένα από τα υποκείμενα, η οποία κρίθηκε σημαντική μεν αλλά σε ένα βαθμό ανεπαρκής και προσανατολισμένη περισσότερο σε έναν ανταγωνισμό «εσωτερικής κατανάλωσης» παρά στη συνεχή και σθεναρή διεκδίκηση των ΛΟΑΤΚΙ δικαιωμάτων.

ΜΕΡΟΣ 3ο

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το τρίτο και τελευταίο μέρος αφιερώνεται σε μια συνολική ανασκόπηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας, με σκοπό την παρουσίαση των βασικών συμπερασμάτων που προκύπτουν από τον «διάλογο» ανάμεσα στο θεωρητικό και το ερευνητικό σκέλος. Ας δούμε, λοιπόν, με ποια σημεία του θεωρητικού μέρους συγκλίνει η εκπονηθείσα ποιοτική έρευνα.

Σε πρώτο επίπεδο, επιβεβαιώνεται το ευρύ φάσμα του σεξουαλικού προσανατολισμού και η πολλαπλότητα της ταυτότητας φύλου, ήτοι του τρόπου με τον οποίο το βιολογικό φύλο συσχετίζεται και συμπλέκεται με το κοινωνικό φύλο. Σε αντίθεση με όσα ισχυρίζονται οι προασπιστές – είτε πρόκειται για επιστήμονες είτε για μέλη της κοινωνίας των πολιτών – της αποκλειστικής ύπαρξης του διπόλου άνδρας – γυναίκα και της στεγανότητας της σεξουαλικής έκφρασης, την οποία άρρηκτα συνδέουν με το βιολογικό φύλο, η μη cis-κανονική ταυτότητα φύλου δεν εντάσσεται στη σφαίρα του φαντασιακού ούτε πρόκειται για ένα εύρημα που στοχεύει δολίως στην ανατροπή των παραδοσιακών αξιών και της φυσικής (sic) ομαλότητας της κοινωνίας. Αντιθέτως, συνιστά μια υπαρκτή και πάγια έκφανση της ανθρώπινης υπόστασης, η οποία προϋπήρχε ακόμα και σε εποχές όπου οι δυτικές κοινωνίες δεν είχαν εφεύρει ένα όνομα γι' αυτήν. Η μόνη διαφορά είναι ότι τότε η έκφρασή της πραγματοποιείτο περιορισμένα και εν κρυπτώ.

Τούτο δοθέντος, αιτιολογείται πλήρως η απόφαση του νομοθέτη σε αρκετές έννομες τάξεις, αλλά και στην ελληνική, να συγκαταλέξει την ταυτότητα φύλου στα χαρακτηριστικά που προστατεύονται από τον αντιρατσιστικό νόμο, καθώς πράγματι, πρόκειται για μια ιδιότητα που εδράζεται στον σκληρό πυρήνα της προσωπικότητας. Επιπλέον, μέσα από τις αφηγήσεις των υποκειμένων κατέστη δυνατή η κατανόηση της θεμελιώδους έννοιας του μίσους και ο εντοπισμός της αφετηρίας του, όταν αυτό στρέφεται κατά διεμφυλικών ατόμων. Εντούτοις, γίνεται σαφές ότι το μίσος δεν γεννάται στιγμιαία, ως μια όψιμη και παροδική αντίδραση σε γεγονότα, αλλά αποτελεί απόληξη ενός συστηματικά καλλιεργηθέντος κλίματος αποστροφής της ετερότητας, το οποίο διαχέεται σε όλους τους κοινωνικοποιητικούς κύκλους εντός της

σύγχρονης κοινωνίας. Εκ του λόγου αυτού προκύπτει το θεωρητικό συμπέρασμα, που βρίσκει και ερευνητικό έρεισμα, ότι η νομική τυποποίηση ενός εγκλήματος δεν επαρκεί ώστε να καταπολεμηθεί ένα φαινόμενο που έχει καλλιεργηθεί σε βάθος χρόνου, αλλά απαιτείται η πλαισίωση ενός νομοθετήματος από οργανωμένες πολιτειακές και κοινωνικές δράσεις που στοχεύουν στην κοινωνική του εμπέδωση.

Σε δεύτερο επίπεδο, τα κυριότερα πορίσματα της διεξαχθείσας ποιοτικής έρευνας συμπίπτουν ως επί το πλείστον με τις βασικές συμπερασματικές γραμμές των ερευνών που παρουσιάστηκαν στο τελευταίο κεφάλαιο του πρώτου μέρους και καταπιάνονται με την κοινότητα των διεμφυλικών ατόμων στις ΗΠΑ και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Συγκεκριμένα, σε ό,τι αφορά το οικογενειακό περιβάλλον, επιβεβαιώνεται η τάση ρήξης των οικογενειακών δεσμών, χωρίς όμως να αποκλείονται και οι περιπτώσεις όπου η οικογένεια παραμένει υποστηρικτική προς το τρανς μέλος της. Στο χώρο της εκπαίδευσης, παρατηρούνται συμπεριφορές διακριτικής μεταχείρισης και παρενόχλησης από διδάσκοντες και μαθητές, ενώ σημειώνεται η εξ αυτού του λόγου επιδείνωση της ψυχολογικής κατάστασης των τρανς παιδιών. Μάλιστα, η εν γένει επιβαρυνόμενη ψυχική υγεία εξαιτίας της χρόνιας πίεσης και αδιεξόδου που βιώνουν τα τρανς άτομα και η αναζήτηση ψυχολογικής υποστήριξης επιβεβαιώθηκε και μέσα από την πρώτη περίπτωση. Σχετικά με την πρόσβαση στην εργασία και τις συνθήκες σε αυτή, δυστυχώς το προφίλ των ερωτώμενων δεν ήταν τέτοιο που να παρέχει σχετικές πληροφορίες. Επίσης υπάρχει μια σχετική απόκλιση από τα ερευνητικά πορίσματα, καθώς ενώ οι έρευνες σημειώνουν ότι η τρανς ταυτότητα μάλλον καθίσταται εμπόδιο στην επαγγελματική ανέλιξη και αποτελεί αιτία παρενοχλήσεων, τίποτα τέτοιο δεν αναφέρθηκε από τα υποκείμενα. Εντούτοις, κοινό σημείο αποτελεί η κακή οικονομική κατάσταση των τρανς ατόμων σε σύγκριση με τον γενικό πληθυσμό.

Στο κρίσιμο ζήτημα της θυματοποίησης, αφ' ενός υπογραμμίζεται ο αποκλεισμός και η κακομεταχείριση που εμφανίζεται σε δημόσιες συναναστροφές των τρανς ατόμων, κυρίως με δημόσιες και κοινωνικές υπηρεσίες, ενώ παράλληλα αποτυπώθηκαν τα διάφορα είδη παρενοχλήσεων και επιθέσεων κλιμακούμενης έντασης. Επιπλέον, επιβεβαιώνεται η επιφυλακτικότητα των θυμάτων να καταγγείλουν την όποια επίθεση, ενώ κομβικό ρόλο σε αυτό διαδραματίζει η Αστυνομία, η οποία φέρει το βάρος της δίωξης του τρανσφοβικού εγκλήματος. Όπως αποτυπώθηκε τόσο από τις ποσοτικές όσο και από την ποιοτική έρευνα, η πίστη στην

αποτελεσματικότητά της είναι ισχνή, της επιρρίπτονται ευθύνες για δευτερογενή θυματοποίηση των θυμάτων που προσφεύγουν σε αυτή για καταγγελία και υπογραμμίζεται το έλλειμμα εκπαίδευσης που χαρακτηρίζει τα αστυνομικά όργανα σε ό,τι αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Τέλος, οι όψεις θυματοποίησης των τρανς ατόμων, ο υψηλός κίνδυνος θυματοποίησης που αντιμετωπίζουν, ο οποίος είναι ακόμα μεγαλύτερος και από τον κίνδυνο που αντιμετωπίζουν τα ομοφυλόφιλα άτομα, και η ανεπάρκεια της Αστυνομίας προκύπτουν εξίσου από τις εκθέσεις του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, που αφορούν την Ελλάδα τα τελευταία πέντε χρόνια, το οποίο επιβεβαιώνει την επίταση του φαινομένου του ρατσισμού μέσω της δημόσιας εκφοράς ρητορικής μίσους.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ανάμεσα στην επιλογή του θέματος της διπλωματικής εργασίας και την έναρξη της συγγραφής της, παρεμβλήθη μια ιδιωτική συζήτηση, στην οποία συνοψίστηκε από τη συνομιλήτρια με μοναδικό τρόπο η ιδέα εκκίνησης αυτού του επιστημονικού κειμένου. «Η τρανς ταυτότητα είναι η τελευταία επανάσταση που απομένει στον άνθρωπο. Μια επανάσταση απέναντι στο ίδιο του το σώμα.».

Ποια είναι, όμως τα περιθώρια του σύγχρονου ανθρώπου να προσχωρήσει σε μια τέτοια επανάσταση; Από που προκύπτει αυτή η ανατροπή και ποιες καταστάσεις συμπαρασύρει η κατάλυση της βεβαιότητας του έμφυλου σώματος; Όλα αυτά τα ερωτήματα συμπλέχθηκαν με τη μελέτη ενός από τα πιο σύνθετα κοινωνικο-πολιτικά φαινόμενα που ταλανίζει τον δυτικό κόσμο εδώ και αιώνες, κι αναδύεται ακόμα πιο τρομακτικό σε κάθε περίοδο που αυτός χάνει την οικονομική και κοινωνική του σταθερότητα.

Αυτή η εργασία δε φιλοδοξεί να δώσει απαντήσεις ή λύσεις καθολικές και απόλυτες. Αρκείται σε κάτι μικρότερο αλλά εξίσου ουσιαστικό: να φωτίσει προσωπικές ιστορίες που αντανακλούν κοινωνικές παθογένειες, να δημιουργήσει προβληματισμούς, να πυροδοτήσει συζητήσεις και, εν τέλει, να εισάγει στον χώρο της Εγκληματολογίας μια νέα προοπτική.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αλικάκος Π. (2016), Το περιστατικό βίας ή μίσους ως αξιόποινη πράξη, *Ποινική Δικαιοσύνη*, τεύχος 1
- Αρτινοπούλου Β., Μαγγανάς Α. (1996), *Θυματολογία και Όψεις Θυματοποίησης*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Βούλγαρης Γ. Χ. (2015), Τα εγκλήματα μίσους και η ποινική αντιμετώπισή τους στην Ελλάδα, *Ποινική Δικαιοσύνη*, τεύχος 3
- Γαλανού Μ. (2014), *Ταυτότητα και έκφραση φύλου, ορολογία, διακρίσεις, στερεότυπα και μύθοι*, Αθήνα: Σωματείο Υποστήριξης Διεμφυλικών
- Γιαννακόπουλος Κ. (επιμ.) (2006), *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας/Συλλογικό έργο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006
- Ζύγουρα Β. (2016), Η νομική αντιμετώπιση του «ρατσιστικού φαινομένου» σε ΕΕ και Ελλάδα, *Ποινική Δικαιοσύνη*, τεύχος 12
- Θανοπούλου Μ. (2015), *Η ποιοτική συνέντευξη. Ένα «ευαίσθητο» προνομιακό εργαλείο κοινωνικής έρευνας*, στο Βασιλικού Κ., Ηλίου Κ., Θανοπούλου Μ., Καρεκλά Μ., Κωνσταντίνου Μ., Μαγουλάς Χ., Μπαλούρδος Δ., Τσίγκανου Ι., Φελλάς Ν. Κ., κ.ά. - Φελλάς Ν. Κ. & Μπαλούρδος Δ. (επιμ.), *Κοινωνία και έρευνα – Σύγχρονες ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
- Θεοφιλόπουλος Θ. & Σπίνου Ε (2015), *Πες το σε μας. Ομοφοβία και τρανσφοβία στην Ελλάδα*, Αθήνα: Color Youth – Κοινότητα LGBTQ Νέων Αθήνας
- Καϊάφα-Γκμπάντι Μ. (2016), Η ποινική καταστολή της ρατσιστικής ρητορείας, των εγκλημάτων ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης: προς μια ουσιαστική προστασία της αξίας του ανθρώπου, *Ποινική Δικαιοσύνη*, τεύχος 2
- Κογκίδου Δ., Πολίτης Φ. (2006), *Η εννοιολόγηση του φύλου στη φεμινιστική σκέψη: Από το δίπολο βιολογικό-κοινωνικό φύλο στην απαρχή του τρίτου φεμινιστικού κύματος*, στο Connel R.G., *Το Κοινωνικό Φύλο*, Αθήνα: Εκδόσεις Επίκεντρο
- Κουκουτσάκη Α. (2002), *Χρήση ναρκωτικών, Ομοφυλοφιλία. Συμπεριφορές μη συμμόρφωσης μεταξύ ποινικού και ιατρικού ελέγχου*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

- Κωστάρας Α. (2008), *Έννοιες και θεσμοί του Ποινικού Δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Μαυροειδάκου Α. (2016), Κριτική προσέγγιση του ρατσιστικού εγκλήματος σύμφωνα με τον Ν. 4356/2015, *Ποινική Δικαιοσύνη*, τεύχος 5
- Ομάδα Terminal 119, *Τα Καλιαρντά του Ηλία Πετρόπουλου: η ορατότητα και το περιθώριο της ομοφυλοφιλικής εμπειρίας*, στο Αποστολέλλη Α. & Χαλκιά Αλ. (επιμ.), *Σώμα, Φύλο, Σεξουαλικότητα, ΛΟΑΤΚ Πολιτικές στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον
- Πετρόπουλος Η. (1971), *Καλιαρντά*, Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη. Διαθέσιμο σε <https://www.scribd.com/doc/103975204/%CE%97%CE%9B%CE%99%CE%91%CE%A3-%CE%A0%CE%95%CE%A4%CE%A1%CE%9F%CE%A0%CE%9F%CE%A5%CE%9B%CE%9F%CE%A3-%CE%A4%CE%91-%CE%9A%CE%91%CE%9B%CE%99%CE%91%CE%A1%CE%9D%CE%A4%CE%91>
- Σπηλιώτης Κ. & Χαλάτσης Γ. (2012), *Αναπαραστάσεις για το φύλο και το σεξουαλικό προσανατολισμό στις ταυτότητες των ελληνικών ΛΟΑΤΚ/LGBTQ ιστολογίων (blogs)*, στο Αποστολέλλη Α. & Χαλκιά Αλ. (επιμ.), *Σώμα, Φύλο, Σεξουαλικότητα, ΛΟΑΤΚ Πολιτικές στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον
- Σπινέλλη Κ. (2005), *Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Τσίγκανου Ι. (2015), *Ανάλυση Περιεχομένου*, στο Βασιλικού Κ., Ηλίου Κ., Θανοπούλου Μ., Καρεκλά Μ., Κωνσταντίνου Μ., Μαγουλάς Χ., Μπαλούρδος Δ., Τσίγκανου Ι., Φελλάς Ν. Κ., κ.ά. - Φελλάς Ν. Κ. & Μπαλούρδος Δ. (επιμ.), *Κοινωνία και έρευνα – Σύγχρονες ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
- Τσιώλης Γ. (2015), *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλήμματα, δυνατότητες, διαδικασίες*, στο Πυργιωτάκης Γ. & Θεοφιλίδης Χρ. (επιμ.), *Ερευνητική Μεθοδολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες και στην Εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και την ερευνητική πράξη*, Αθήνα: Πεδίο. Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/profile/Giorgos_Tsiolis/publication/296014223_Analyse_poiotikon_dedomenon_dilemmata_dynatotetes_diadikasies/links/57336cc108aea45ee838f602/Analyse-poiotikon-dedomenon-dilemmata-dynatotetes-diadikasies.pdf

- Φίλιας Β. (γενική εποπτεία) (1996), *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα: Gutenberg
- Χαλκιά Α. (2013), Εγκλήματα ρατσιστικού μίσους στην Ελλάδα της κρίσης: από τη θυματοποίηση στις προσβολή της δημοκρατίας, *Εγκληματολογία* 1-2
- Aldrich R. (2008), *Ομοφυλοφιλική κι λεσβιακή ιστορία*, στο Aldrich R (επιμ.), *Ομοφυλοφιλία, μια παγκόσμια ιστορία*, Αθήνα: Εκδόσεις Πάπυρος
- Foucault M. (1978), *Η ιστορία της σεξουαλικότητας. Η δίψα της γνώσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα
- Freud S. (1905), *Τρεις Μελέτες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας* (μτφρ. 2013), Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία
- Gowning L. (2008), *Λεσβίες κατά τους πρώιμους νεότερους χρόνους στην Ευρώπη, 1500-1800*, στο Aldrich R. (επιμ.), *Ομοφυλοφιλία, μια παγκόσμια ιστορία*, Αθήνα: Εκδόσεις Πάπυρος

Ξενόγλωσση

- Jefferson T. (2001), Hegemonic Masculinity, *The Sage Dictionary of Criminology*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications
- Ku M.C. (2010), *Sexism*, M.A. Hogg, ed. *Encyclopedia of group processes and intergroup relations*, Los Angeles: Sage
- Levin J. & McDevitt J. (2008), *Encyclopedia of Violence, Peace & Conflict*, Volume 2, Academic Press
- Lorenzi-Cioli F. & Kulich C., *Sexism*, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.academia.edu/9152002/Sexism>
- McLaughlin E. & Muncie J. (2013), *The Sage Dictionary of Criminology*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications
- Oakley A. (1985), *Sex, Gender and Society*, Aldershot: Arena
- Stoller R.J. (1974), *Sex and Gender, The Development of Masculinity and Femininity*, London: Karnac Publications
- Strauss A. & Corbin J. (1994), *Grounded theory methodology*, στο Denzin N.K., Lincoln Y.S., *Handbook of Qualitative Research*, London: Sage

- Wilkinson S. & Kitzinger C. (1994), The Social Construction of Heterosexuality, *Journal of Gender Studies*, Vol. 3, No 3
- Wittig M. (1992), *The Straight Mind and other Essays*, Boston: Beacon Press

ΠΗΓΕΣ

Εγκυκλοπαίδειες:

- Μείζονος Ελληνισμού Μ. Ασίας:
<http://www.ehw.gr/asiaminor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=4294>
- Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Masters-and-Johnson>
<https://www.britannica.com/biography/Lili-Elbe>
<https://www.britannica.com/event/Stonewall-riots>
<https://www.britannica.com/topic/Gay-Pride>
<https://www.britannica.com/biography/Harvey-Milk>
- LGBTQ Encyclopedia Project: http://www.glbqtarchive.com/ssh/kinsey_ac_S.pdf
http://www.glbqtarchive.com/ssh/homosexuality_S.pdf
http://www.glbqtarchive.com/ssh/transgender_S.pdf
http://www.glbqtarchive.com/ssh/prince_vc_S.pdf
http://www.glbqtarchive.com/ssh/san_francisco_S.pdf
http://www.glbqtarchive.com/ssh/stonewall_riots_S.pdf
http://www.glbqtarchive.com/ssh/rivera_s_S.pdf
- <https://www.digitaltransgenderarchive.net/learn/terms>
- <https://www.digitaltransgenderarchive.net/learn/glossary>
- <https://www.uvic.ca/transgenderarchives/collections/virgina-prince/index.php>

Εκθέσεις:

- Έκθεση ECRI για την Ελλάδα (4^η περίοδος αξιολόγησης)
<https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Greece/GRC-CbC-IV-2009-031-GRC.pdf>

- Ετήσια Έκθεση 2012 <http://rvrn.org/2013/04/%CE%B5%CF%84%CE%AE%CF%83%CE%B9%CE%B1-%CE%AD%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-2012/>
- Ετήσια Έκθεση 2013 <http://rvrn.org/wp-content/uploads/2014/04/Report2013final.pdf>
- Ετήσια Έκθεση 2014 http://rvrn.org/wp-content/uploads/2015/05/Report_2014gr.pdf
- Ετήσια Έκθεση 2015 http://rvrn.org/wp-content/uploads/2016/04/Report_2015gr.pdf
- Ετήσια Έκθεση 2016 http://rvrn.org/wp-content/uploads/2017/04/Report_2016gr.pdf
- Αιτιολογική έκθεση Ν. 4356/2015 <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/s-simvi-eis.pdf>

Έρευνες:

- https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/transphobic_hate_crime_in_the_european_union_0.pdf
- http://www.thetaskforce.org/static_html/downloads/reports/reports/ntds_full.pdf
- https://uktrans.info/attachments/article/240/trans_mh_study.pdf
- <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/being-trans-eu-comparative-analysis-eu-lgbt-survey-data>

Τύπος:

- Αθηναϊκό- Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων: <http://www.amna.gr/home/article/17593/>
<http://www.amna.gr/home/article/33182/>
- http://www.lifo.gr/articles/lgbt_articles/122739http://www.lifo.gr/articles/cinema_articles/145718
- http://www.lifo.gr/articles/cinema_articles/145718
- <http://www.lifo.gr/mag/columns/5346>
- <http://www.lifo.gr/team/gnomes/59855>
- <http://www.athensvoice.gr/ellada/anna-koyroyroy-sto-ntivani-mias-trans-gynaikas>
- <http://www.topontiki.gr/article/149116/idiotiki-kliniki-yposhetai-ti-therapeia-tis-omofylofilias-kanoy-n-ilektrosok-se>
- <http://www.tanea.gr/relatedarticles/article/1401348/?iid=2>

- <http://www.tanea.gr/news/politics/article/5153540/salos-me-to-tweet-toy-n-nikolopoyloy-enantion-toy-prwthypoyrgoy-toy-loyksemboyrgoy/>
- <http://www.tanea.gr/news/greece/article/5422131/serafeim-h-dhmosia-probolh-ths-omofylofilias-einai-aitia-psyxopathologikwn-diataraxwn-sta-paidia/>
- <http://www.efsyn.gr/arthro/ektos-esiea-o-dimos-verykios-gia-ta-omofovika-sholia-kata-toy-korto>
- <http://www.protothema.gr/stories/article/402361/tzeni-heiloudaki-poulithika-ston-eisaggelea/>
- <http://www.protothema.gr/greece/article/714797/palava-pragmata-oi-epemvaseis-allagis-fulou-leei-o-anthimos-thessalonikis/>
- <http://www.documentonews.gr/article/h-zwh-poy-axize-na-zhsw>
- <http://www.documentonews.gr/article/anoikto-afhse-o-kontonhs-to-endexomeno-nameiwthei-to-hlikiako-orio-gia-th-diorthwsh-fyloy>
- <http://news247.gr/eidiseis/weekend-edition/aloma-h-travesti-poy-eftase-sthn-aylh-toy-andrea-papandreoy.3484914.html>
- <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2010/jun/02/brief-history-transgender-issues>
- <http://edition.cnn.com/2016/06/16/us/gallery/tbt-first-pride-parades/>
- http://www.huffingtonpost.com/entry/transgender-politicians-around-the-world_us_57337ccae4b0436a18b5aeed
- <http://time.com/collection-post/3822970/laverne-cox-2015-time-100/>
- <http://time.com/collection-post/4301820/caitlyn-jenner-2016-time-100/>
- <http://time.com/collection/2017-time-100/4742687/gavin-grimm/>
- <http://www.nationalgeographic.com/magazine/2017/01/editors-note-gender/>

Ημερίδες:

- <http://www.colouryouth.gr/2017/05/08/imerida-psychiki-ygeias-kai-loatki-neolaia-oro-los-tis-politeias/>
- <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=864112>
- <https://transgendersupportassociation.wordpress.com/2016/11/18/%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%B9%CE%BF->

[%CF%84%CF%85%CF%80%CE%BF%CF%85-](#)

[%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%B7%CF%83-](#)

[%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%B1-](#)

[%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%BD%CF%83-](#)

[%CE%BC%CE%BD%CE%B7%CE%BC-3/](#)

- [https://transgendersupportassociation.wordpress.com/2017/03/23/%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%B7%CF%83-%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%B1-%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%BD%CF%83-%CE%BF%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%CF%83-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CF%83/](#)
- [http://rvrn.org/2017/04/%CE%B5%CF%84%CE%AE%CF%83%CE%B9%CE%B1-%CE%AD%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-2016/](#)
- [https://xfd.gr/anakoinoseis/%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8E%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/%CF%84%CE%B1%CF%85%CF%84%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CF%86%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%B9%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BCE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%80](#)
- [https://www.pentapostagma.gr/2017/05/%CE%BA%CE%AC%CF%81%CF%86%CF%89%CF%83%CE%B5-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-%CF%88%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%BF%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%BF%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CF%82-%CF%84.html](#)
- [http://www.korinthosnews.gr/news-article.php?id=910](#)

Άλλες:

- Οι Αρχές της Yogyakarta: <http://www.yogyakartaprinciples.org/> (στο πρωτότυπο) και <https://arxesyogyakarta.files.wordpress.com/2008/06/cebfc9-ceb1cf81cf87ceb5cf83-cf84ceb7cf83-yogyakarta-el5.pdf> (στα ελληνικά)
- Χρονολόγιο 40 χρόνια ΛΟΑΤΚΙ+ κινήματος στην Ελλάδα
<http://pubhtml5.com/vebs/jkeb>
- <https://juliangillpeterson.wordpress.com/2014/03/07/core-gender-identity-the-transgender-child-and-the-inversion-of-freud/>
- <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7>
- <https://el.wikipedia.org/wiki/Cisgender>
- https://en.wikipedia.org/wiki/David_Reimer
- https://en.wikipedia.org/wiki/Lavender_scare
- https://en.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Luxuria
- https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CE%AC%CE%BF%CE%BB%CE%B1_%CE%A1%CE%B5%CE%B2%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CF%8E%CF%84%CE%B7
- <https://en.wikipedia.org/wiki/K%E2%80%93>
- <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%AD%CE%BB%CE%B%CE%B1>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Compton%27s_Cafeteria_riot
- [https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%86%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%B%CF%82_\(%CF%84%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%AF%CE%B1\)](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%86%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%B%CF%82_(%CF%84%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%AF%CE%B1))
- <http://www.biblionet.gr/author/68306/%CE%9C%CF%80%CE%AD%CF%84%CF%84%CF%85>
- http://www.biblionet.gr/book/172807/%CE%93%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CE%BD_%CE%AD%CF%87%CF%89_%CE%83%CE%B1%CE%BD_%CF%84%CE%BF_%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%83%CE%BF%CF%85_%CE%BC%CE%B1%CE%BC%CE%AC
- <http://www.culturenow.gr/to-galazio-forema-mia-tainia-me-ton-giwrgo-nanouri-sto-idruma-kakogiannis/>

- Συνέντευξη της Judith Butler <http://t-zine.gr/giati-i-andres-skotonoun-trans-gynekes-h-judith-butler-theoritikos-se-themata-fylou-exigi/>
- <http://transpulseproject.ca/wp-content/uploads/2012/05/Trans-PULSE-survey-information-only-copy-2012.pdf>
- Επίσημος ιστότοπος Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας <http://rvrn.org/>
- Επίσημος ιστότοπος Χρυσής Αυγής <http://www.xryshaygh.com/enimerosi/view/panellhnia-aimodosia-chrushs-aughs-ekatonades-fiales-aima-gia-ellhnes-sump>
- <https://www.minedu.gov.gr/dimofili/26253-23-12-16-thematiki-evdomada-me-titlo-soma-kai-taftotita-sto-gymnasio>
- <http://t-zine.gr/koini-dimosia-dilosi-to-nomoschedio-gia-tin-nomiki-anagnorisi-taftotitas-fylou-prepi-na-prostatevi-pliros-ta-dikeomata-ton-trans-atomon/>
- <http://www.enikos.gr/politics/430638/salos-apo-ti-dilosi-tou-giakoumatou-gia-tin-omofylofilia-video>
- <http://www.enikos.gr/society/433216/anaziteitai-apo-tin-asfaleia-o-mitropolitis-peiraios-serafeim-video>
- <http://tvxs.gr/news/ellada/omofobiko-paralirima-failoy-kranidioti-meta-tin-kideia-xatzisabba>
- http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CE%BD%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%BF%CF%8D%CE%BA%CE%B1&dq
- <http://www.ranker.com/list/famous-transgender-politicians/lgbt>
- <http://kjrawson.net/trans-gender-timeline/>
- <http://oiiinternational.com/2533/welcome/>
- <https://oii.org.au/18085/more-on-intersex-terminology/>
- <https://racistcrimeswatch.wordpress.com/2017/06/05/1-312/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΑΡΧΗΓΕΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ
ΚΛΑΔΟΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ
ΚΑΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ
Π. Κανελλοπούλου 4 - 101 77 ΑΘΗΝΑ
Αρμόδιος: Υπ. Α' ΚΑΤΕΛΑΒΑΡΑΣ Δημοσθένης
Τηλέφωνο: 213 1520440 P.o.l. 1024140
FAX: 210 6922327
e-mail: dkatml@astynomia.gr
ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ:7100/40-283019

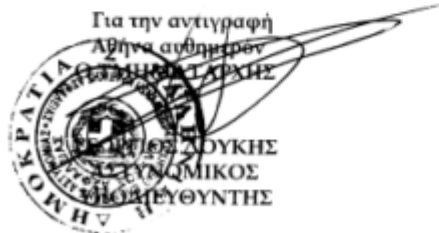
Αθήνα, 4 Ιουλίου 2017

ΠΡΟΣ: κα ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ
e-mail: spiliot.law@gmail.com

ΘΕΜΑ: «Αίτηση της κα. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Χριστίνας, για τη παροχή στατιστικών στοιχείων περιστατικών με πιθανολογούμενο ρατσιστικό κίνητρο λόγω ταυτότητας φύλου».

ΕΧΕΤ.: Το από 19.6.2017 έγγραφο ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

1. Σε απάντηση του ανωτέρω σχετικού σας, που αναφέρεται στο αντικείμενο του θέματος, σας γνωρίζουμε ότι η Υπηρεσία μας τηρεί αρχεία των αιτούμενων στοιχείων από το έτος 2015 και έπειτα, καθόσον η διάκριση λόγω ταυτότητας φύλου, εισήχθη με τον Ν.4285/2014.
2. Ειδικότερα, για το έτος 2015 καταγράφηκαν τέσσερα (4) περιστατικά με πιθανολογούμενο ρατσιστικό κίνητρο την ταυτότητα φύλου και ένα (1) περιστατικό το έτος 2016, ενώ για το έτος 2017 δεν έχει ολοκληρωθεί η καταγραφή.
3. Παρακαλούμε για την ενημέρωσή σας.

Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΝΕΛΛΟΣ
ΤΑΞΙΑΡΧΟΣ